T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

1938-1956 YILLARI ARASI SOVYETLER'DE UYGULANAN KİMLİK POLİTİKALARI: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe (ABBASOVA) ASLAN

BURSA-2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

1938-1956 YILLARI ARASI SOVYETLER'DE UYGULANAN KİMLİK POLİTİKALARI: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe (ABBASOVA) ASLAN

Danışman:

Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

BURSA-2024

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Ayşe ASLAN**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi**
Bilim dalı	**Siyaset ve Sosyal Bilimiler**
Tezin niteliği	**Yüksek Lisans Tezi**
Mezuniyet tarihi	**04/06/2024**
Tez danışmanı	**Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP**

1938-1956 YILLARI ARASI SOVYETLERDE UYGULANAN KİMLİK POLİTİKALARI: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

Çalışmada SSCB döneminde uygulanan kimlik politikalar incelenmektedir. Toplumların uygulanan politikalardan nasıl etkilendiği Ahıska Türkleri örneği ile değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği, farklı milliyet adı altında Hristiyanlar ve Müslümanların ortak yaşam alanı olmuştur. Kimlik farklılıkları toplum içi ilişkilerin şekillenmesinde önemli olduğu kadar iktidarın bu azınlıklara karşı genel tavrını da belirlemiştir. Bu çalışmada Sovyetler Birliğinin kimlik anlayışını tartışılarak, genel anlamda sergilediği resmi ve siyası tavır incelenmektedir. Ahıska Türklerine uygulanan sürgün politikasının onları nasıl etkilediği çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Gürcü kökenli olan Josef Stalin'in 1944 Sürgün Kararı ve Nikita Kruşçev döneminde sürgün edilmiş halklar için çıkartılan 1956 Af Kararı, Ahıska Türkeri'nin asimilasyona uğramalarına ve farklı ülkelerde mesken salmalarına sebep olmuştur. Stalin'in bu denli baskıcı tavrı üstün Sovyet ulusunu yaratma isteğinden kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik Politikası, Sovyetler Birliği, Ahıskalı Türkleri, Sürgün, Asimilasyon, Kültürel Farklılıklar.

ABSTRACT

Name & surname	**Ayısha ASLAN**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**Political science and Public Administration**
Subfield	**Politics and Social Sciences**
Degree awarded	***Master's Thesis***
Date of degree awarded	**04/06/2024**
Supervisor	**Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP**

IDENTİTY POLİCİES IMPLEMENTED İN THE SOVİET UNİON BETWEEN 1938 AND 1956: THE EXAMPLE OF MESKHETİAN TURKS

The study examines the policies implemented during the USSR period. How societies were affected by the implemented policies was evaluated with the example of Meskhetian Turks. The Soviet Union became the common living space of Christians and Muslims under the name of different nationalities. While identity differences are important in shaping intra-social relations, they also determine the general attitude of the government towards these minorities. In addition, the identity concept of the Soviet Union is discussed and its general official and political attitude is examined. The main theme of the study is how the exile policy applied to Meskhetian Turks affected them. The 1944 Exile decision of Stalin, who was of Georgian origin, and the 1956 Amnesty Decision issued for the exiled peoples during the Khrushchev period caused the Meskhetian Turks to undergo assimilation and settle in different countries. Stalin's oppressive attitude stemmed from his desire to create a superior Soviet nation.

Key Words: Identity Politics, Soviet Union, Meskhetian Turks, Exile, Assimilation, Cultural Differences.

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni..... Error! Bookmark not defined.

ÖZET..... **ii**

ABSTRACT..... **iii**

İÇİNDEKİLER..... **iv**

TABLOLAR LİSTESİ..... **vi**

KISALTMALAR..... **vii**

GİRİŞ..... **1**

1. BÖLÜM..... **3**

KAVRAMSAL ÇERÇEVE..... **3**

1.1. Kimlik Kavram: Bireysel ve Toplumsal Kimliklerin Oluşumu..... 3

1.2. Ulusal Kimlik Kavramı..... 14

1.3. Ulusal Kimliğe Etki Eden Faktörler..... 17

1.3.1. Etnisite faktörü..... 17

1.3.2. Dil faktörü..... 25

1.3.3. Din faktörü..... 30

1.2. Sürgün Kavramı..... 33

1.3. Sürgünün Psikanalizi..... 36

1.4. Sürgünlüğün Sınırları..... 43

2. BÖLÜM..... **49**

SOVYETLER BİRLİĞİN'DE DEMOGRAFİK YAPI ve UYGULANAN KİMLİK POLİTİKALARI..... **49**

2.1. Sovyetler Birliğinin Tarihi, Coğrafyası ve SSCB'ye Bağlı Ülkeler..... 49

2.2. SOVYETLERDE 1938-1956 YILLARI ARASI UYGULANAN MİLLETLER POLİTİKASI..... 53

2.2.1. SSCB'de Uygulanan Ekonomik ve Tarım Politikaları 53

1.2.2. SSCB'de Eğitim ve Din Politikaları 57

2.3.3. SSCB'de Milletlerin Askere Alım Politikası 68

2.3. Sovyetlerin Orta Asya'daki Cumhuriyetlere ve Toplumlara Yönelik Politikaları 71

2.4. 1938-1956 Yılları Arası SSCB – Türkiye İlişkileri 86

3. BÖLÜM 94

AHISKALI TÜRKLERİNİN TARİHİ, COĞRAFYASI. AHISKALILARIN SÜRGÜNÜ VE SIKIYÖNETİM SÜRECİ 94

3.1. Ahıskalı Türklerin Tarihi, Coğrafyası, Etnik Kökeni ve Dini Görüşleri 94

3.2. Sovyetlerin Ahıska Türklerine Yönelik Kimlik Siyaseti ve 1944 Sürgünü 106

3.3. Sürgünün Zemininde Yatan Sebepler ve 1956 Yılı Sıkıyönetimin Kaldırılması 112

SONUÇ 117

KAYNAKÇA 123

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. SSCB Federe Cumhuriyetleri..... 51
Tablo 2. 1937-1944 Yılları Arası Stalin Dönemi Sürgünleri 83
Tablo 3. Sürgün Edilen Haklar, Sürgün Edilen Yerler ve Sayıları 84

KISALTMALAR

ABD: Amerikan Birleşik Devletleri

BMMYK: Birleşik Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

CENTO: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilat)

COMECON: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

DTB: Dış Ticaret Birimleri

GRU: Ana İstihbarat Birimi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı

NKDV: Narodnıy Komissariyat Vnutrennıh Del (İçişleri Halk Komiserliği)

OHAL: Olağanüstü Hal

SADUM: Orta Asya Müslüman Ruhani Müftülüğü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

YEP: Yeni Ekonomi Politikası

YPS: Yüksek Sovyet Prezidyumu

GİRİŞ

Sürgün kelimesi, Arapça kökenli olup *sür-* fiilinden türemiştir. Toplumları vatanından uzaklaştırma, kovma anlamında kullanılmaktadır. Bireylerin hür iradesi dışında yaşadığı bölge veya ülkeden başka bir yere gönderilme durumudur. Başka bir değişle bireyleri, doğup büyüdüğü topraklarından, kültüründen, adetlerinden, sosyal yaşantısından ve akrabalarından uzaklaştırma halidir (Sağır, 2012: 358). Sürgün edilmiş kişi, nehrin diğer tarafında yapayalnız kalandır. Vatanından uzaklaştırılarak yaşamına yabancılaşan ve bilmediği topraklarda soluk almaya mecbur bırakılandır.

Toplumsal sonuçlar doğuran Ahıska Türklerinin hikâyesi, milattan önceki senelere dayansada Ahıska Türklerinin yakın siyasi tarihine bakıldığında 1944 sürgünü, Fergana olayları ve akabinde Türkiye ile dil-din-kültür birlikteliğine sahip olmaları sosyolojik acıdan önem arz etmiştir. Bu hususlar doğrultusunda toplumu yakından tanımak ve anlamak istenmiştir. Ancak beni Ahıska Türklerinin tarihi ve sosyolojisi üzerine iten annem Ahıska Türkü Zamira ABBAS olmuştur. Böylelikle sınırlı sayıda çalışılmış olan Ahıska Türkleri, konu edilerek toplumun tarihi ve kültürel kimlikleri tahayyül edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçevede kimlik ve sürgün kavramları hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Farklı milletlerin kaderini belirleyen unsur olan kimlik anlayışı Sovyetler döneminde siyasi ve etnik istikrarsızlığın etkenlerden biri olmuştur. Stratejik anlamda önemli olan bölgelerde düzeni sağlamak ve ahalinin kontrol altında tutulması için farklı politikalar uygulayan yönetim bazı bölgelerin tehlikeli unsurlardan temizlenmesi politikasını, temel etken olarak Müslüman ve Türk milleti mensuplarını, yani kimlik farklılıklarını esas alarak uygulamıştır.

İkinci bölümde Sovyetler Birliğinin tarihsel süreci ve demografik yapısı incelenmiştir. Devrim sonucu yönetime gelen Birlik bünyesinde çok sayıda farklı din, dil ve ırk mensubu milletleri barındırmıştır ve geneli Stalin despotizmine maruz kalmışlardır. Aynı zamanda coğrafi konumu ve bağlı ülkeler hakkında da bilgi verilmiştir. Sovyetler Birliği büyük bir yüzölçümüne sahip olmuş ve farklı devletleri birliğe dâhil etmeyi başarmıştır.

Araştırmanın ana konusu olan uygulanan politikalar da yine bu bölümde incelenmiştir. Uygulanan politikalara temel iki neden gösterilebilir. İlki yönetimin ilk dönemlerinde "Sovyet İnsanı" yaratma amacıdır. İkinci neden ise önemli stratejik bölgelerin tehlikeli unsurlardan temizlenmesidir. Her iki nedenin hizmet ettiği tek amaç ise üstün Sovyet ırkının yaratılması ve itaat edilmesi gereken tek iktidar olmasını sağlamaktır.

Sonuncu bölümde çalışmanın örneklemini oluşturan Ahıska Türkleri hakkında detaylı inceleme yapılmıştır. Yaşadıkları sürgünün nedenleri ve sonraki süreçte verilen "Af Kararı" incelenmiştir.

Çalışmanın sorusu "Ahıska Türklerini sürgünün nasıl etkilediği" şeklinde olmuştur. Uygulanan politikaların Sovyetler Birliği açısından stratejik mi yoksa politik bir karar olduğu sorunun cevaplanmasında önem arz etmektedir. "Kimliğe" sahip olmak veya dini inancı bir milleti siyasi hedefe çevirir mi? Bu sorular çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı stratejik ve politik anlamda doğruluğu tartışılır olsa da uygulanan politikaların doğurduğu pozitif veya negatif sonuçlar üzerinde tartışmaktır. SSCB'de, 1936 – 1950 yılları arası gerçekleştirilen sürgünlere ve halkların kaderinin yönetim eliyle nasıl değiştiğine dikkat çekmektir. Bu anlamda sürgün edilmiş halkların tarihinin unutulmaması ve günümüzde az sayıda kalan Türk kökenli milletlerin tanıtılması kapsamında önem kazanmaktadır. Ahıska Türklerinin kendilerine uygulanan sürgün politikasından olumsuz yönde etkilendiği öne sürülmüştür. Örneklendirecek olursak farklı birkaç ülkede yaşamak zorunda kalmışlardır ve günümüzde dahi en az iki farklı dil biliyor olmaları en yalın kanıtlarıdır.

Çalışmanın evrenini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde uygulanan milliyetler politikaları oluşturmaktadır. Örneklemini 1938-1956 yılları arası uygulanan sürgün politikaları ve Ahıska Türkleri oluşturmaktadır. Çalışmada araştırma ve değerlendirme aşaması olarak veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bulgular yordamsal istatistik yöntemiyle analiz edilerek işlenmiştir. Konu başlıkları yanı sıra alt başlıklarla çalışmanın kapsamı net olarak belirlenmiş ve sonuç kısmında genel değerlendirme yapılmıştır.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kimlik Kavram: Bireysel ve Toplumsal Kimliklerin Oluşumu

Bireye ve topluma ilişkin temel kavramların başında "kimlik" kavramı gelmektedir. İnsanı tek başına ya da dâhil olduğu bir grup içinde tanımlanabilir hale getirme ihtiyacı onu çeşitli kimliklerle belirleme zorunluluğunu doğurmuştur. Bireysel yaşamdan birbirini tanıyan küçük gruplara, genişleyen topluluklardan modern dönemle birlikte birbirinden habersiz yaşayan geniş ölçekli toplumlara kadar insan, yaşamın her devresinde gösterge değeri taşıyan bir simgeyle, sözle maddi ve manevi varlığını işaretlemek istemiştir. Başlangıçta dar bir çerçevenin içinde kimin kiminle ilişkili olduğu ve nerede varlık gösterdiğine yarayan bu belirlenim, imparatorluklardan modern toplumlara doğru everildikçe farklı olguları kapsayacak biçimde çeşitlenmiştir. Yaş, cinsiyet, ten rengi, yaşanılan yer, kültür, alışkanlıklar, dil, din, milliyet gibi özellikler insanı kaçınamayacağı biçimde kendisi ve başkalarının gözündeki yeri hakkında tarif etme gücü taşıyan bilgilerle donatmıştır. Birçoğu bilinçli olarak tercih edilmekten uzak bu tanımlayıcı kavramlar, insana özgü bir nitelik olan ve onun özelliklerini anlatan kimliği (Ergun, 2000) meydana getirmektedir. En temelde bireyi veya nesneyi nitelendiren, onların kendilerine münhasır özellikleri hakkında bilgi veren kimlik (Çalış, 1999), bireylerin kültürel çevrelerinin, sosyal konumlarının karşılığı olan; yaşam biçimlerini sembolize eden çok boyutlu bir içeriktedir (Karaduman, 2010).

Kimlik, sosyal ve siyasi çevrelerin hem tanınmasına hem de ayırt edilmesine yarayan bir başvuru çerçevesi taşımaktadır (Yavuz, 1999). İnsanın kişiliğini veya bir grubun niteliğini, onların kim olduğunu belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda onlar için neyin anlamlı olduğu bilgisini de barındırır (Giddens, 2012). Anthony Giddens, kişilerin kim olduklarının bilincine varmalarını da kimlikle ilişkilendirir. Bununla birlikte kimliğin ne olduğu muğlaktır; zira bizim kimliğimizin diğer insanların kimlikleriyle, onların kimliğinin de bizimkiyle kurduğu ilişki, sosyal anlamda kimlik kavramına bir belirsizlik katar. Kesin olan şudur ki, kimliğin sosyal alandaki etkileşim sürecinde oluşması, insana

ait kimliklerin hem kişisel hem de sosyal boyutunun bulunduğunu göstermektedir. Başka bir tanımda kimlik kavramı, insanların kim oldukları ve onlar için neyin anlamlı olduğunu belirleyen anlayışlarıyla ilgilidir (Giddens ve Sutton, 2018).

Kimlik kavramı kaynağını toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, ulus, etnik köken ve toplumsal sınıftan alır. Bu tanım çerçevesinde iki tür kimlikten söz edebiliriz: İlki, bir bireye başkaları tarafından atfedilen özellikleri karşılayan toplumsal kimliktir. "O kişi kim?" sorusu, edinilen toplumsal kimliğe göre yanıt bulur: Öğrenci, baba, öğretim elemanı, Asyalı, evli vb. İkincisi kendilik kimliği ya da diğer bir isimle kişisel kimliktir. Kendilik kimliği bireyin kişilik duygusunu yaratma ve biçimlendirmesine yardım eden, kendisi dışındaki dünyayla giriştiği sürekli bir müzakere sonucunda inşa edilir (Erdem, 2018). Kimliğin en yalın tarifi kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların "kimsiniz, kimlerdensiniz?" sorusuna verdikleri yanıtta yatmaktadır (Güvenç, 2000). Kendimiz hakkında, kendimizi o kişi olarak tanımlamaya yarayan görüş, tanım, imaj, bilgi gibi çeşitli temsiller sahip olduğumuz kimliğin kapsamındadır. Kimliğe içkin bu temsiller aniden beliren ya da değişmemek üzere miras alınan bir kavrayışın ürünü değil, bireyin sosyal hayat içindeki etkileşimiyle değişen, geliştirilen, öğrenilen bir anlama biçimidir (Bilgin, 2007).

Sosyal bir varlık olan insanlar arasındaki ilişkilerin kurulmasında ve sürdürülmesinde son derece önemli bir rol üstlenen kimlik olgusu, insanın diliyle, diniyle, gelenek ve görenekleriyle kendi arasında kurduğu aidiyet bilincini vurgular. Düşünsel ve tinsel birikimleriyle bir var olma savaşı içindeki insanın taşıdığı kimlikler, tıpkı düşünce, benlik, dil ve yaşam şekli gibi insana aidiyet duygusu sağlar. İnsanla toplum arasındaki içsel ilişkilerin ve etkileşimlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkan kimliğin aidiyetle arasındaki bağdan bir bilinç durumu ortaya çıkar ve bütünleşme sürecini başlatır. Toplum, tarih, gelenek, haklar, zaman ve uzam bu bütünleşme sürecinde kimliğin ayrılmaz parçalarıdır. Doğumundan itibaren kendisini aileye, dine, ırka, millete ve farklı uzamlara ait hisseden insanın taşıdığı bilinçle sahiplendiği kimliklerde bir etiketin açılmayacağını görürüz (Türkyılmaz, 2021).

Modern sosyolojide tartışmalı bir kavram olan kimlik kavramı, genelde insanın kendi benliğine, duygularına ve fikirlerine atfen kullanılmaktadır. Kimi zaman da kimliğin toplumsallaşma süreciyle şekillenen toplumsal rollere atfedilen beklentilerle oluştuğu

varsayılmıştır. Başka bir varsayımda da kimlikler, toplumsallaşma sürecinde veya üstlendiğimiz çeşitli rollerde bize sunulan malzemelerle inşa edilmektedir (Marshall, 1999). Kemal Karpat, kimlik olgusunu insan neslinin doğumuyla başlatır. Bireyden başlayarak kabilelere, aşiretlere uzanan yolculuğunda insanın yalnız ya da toplu haldeki varlığına ilişkin terimler aynı zamanda kimlikleri de temellendirmektedir. Fikri bir çaba sonucunda inşa edildiğine dikkat çekilen daha büyük ölçekli kolektif kimliklerse modern zamanların ürünüdür. Sonradan yaratılan bu kimlikler arasında tebaa, sosyal sınıf, millet, vatandaşlık gibi sosyo-politik kimlikler bulunmaktadır (Karpat, 2009). Aile, aşiret, soy ve din esasına dayanan kimliklerse bireyin temel kimlikleri arasında yer alır. Kişinin içinde yaşadığı toplumsal gruplarla yürüttüğü ilişkilerini ve bu gruplara karşı ödev, hak ve bağlılık derecelerini sahip olduğu temel ve kolektif kimlikler belirlemektedir (Karpat, 1995).

Yapılan genel tarifler kimliğin sosyal bireyin benliğine ve toplumsal rollerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir. Kimlik kavramının insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilmesinin nedeni de kavramın birey ve bireylerden oluşan gruplar söz konusu olduğunda anlam kazanmasındandır. Bu yüzden ilk insandan başlayarak büyük toplumsal gruplara varıncaya dek kimliğin varlığı tartışılmaz bir olgu olarak kabul edilmektedir. Kavramın bir gerçeklik olarak farkına varılarak sosyal bilimlerin inceleme nesnesi haline gelmesi ise coğrafi keşifler sonucunda farklı kültürlerde farklı kimliklerle karşılaşılmasıyla başlamıştır. İnsanın kendine benzemeyeni açıklama gayretinin sistematik bir hâl alması, farklılıklara hüviyet kazandırma sonucunu doğurmuştur (Bayri, 2008).

Başlangıcını insanın varlığıyla işaretlemenin aksine kimliği modern bir icat olarak gören Zygmunt Bauman'ın düşüncesinde kişinin kimlik üzerine kafa yorması, kendisinin nereye ait olduğundan kuşku duymasıyla başlamıştır. Bu türden bir kuşkuyu insanlığın zaman çizelgesinde çok gerilere götüremeyeceğimizi düşünürsek, Bauman'ın kavramın ortaya çıkmasıyla ilgili seçtiği noktayı haklı sayabiliriz. Modernizmin kimlik kavramını yerinden ederek yüksüzleştirdiğine ilişkin sıkça dile getirilen görüşleri bir laf kalabalığı olarak niteleyen yazar, kimliğin daha öncesinde sorun olmadığını, zaten bir sorun olarak, yani kişinin bir ödev gibi bir şey yapmak zorunda olduğu bir şey olarak doğduğunu söylemektedir: *"Kimlik, tam da ex post facto 'yerinden edilme' olarak tanımlanacak olan*

belirlenmezlik ve yüzer-gezer deneyiminden dolayı bir sorundu ve dolayısıyla da böyle doğacaktı. Kimlik, 'yerinden edilmiş' ya da 'yüksüzleştirilmiş' olmaktan başka hiçbir görünür ve kavranır varlık biçiminde ortaya çıkmayacaktı." Kimliğin modern zihin ve pratiğe atfedilmiş bireysel bir ödev olarak, bireyin belirsizlikten kaçmak için kullanacağı bir yol gibi görünmesinin taşıdığı yanılgıya karşı da uyaran Bauman, belirlenen kimliklerin bizim inisiyatifimizi ve ferasetimizi taşımadığına, sanılanın aksine kendi kendimizi kurmadığımıza dikkat çeker. Zira kimliğimizi inşa etmek için bize bırakıldığını düşündüğümüz boşluk için çok sayıda eğitmen, öğretmen, danışman ve rehber bulunmaktadır (Bauman, 2001).

Kimlik inşası ve kültürün birbirini tamamlayan, anlamlandıran ve birlikte doğan kavramlar olması da tesadüf değildir. Bireysel yetersizlikler kolektif yetiştirilme ihtiyacıyla kapatılacak, usta ve bilgili yetiştiricilerin önemi her fırsatta hatırlatılacaktır (Bauman, 2001). Kitle iletişim araçlarından söylemlerin yeniden üretilmesine, iktidar alanı elde etme mücadelesinden devletlerin ulus inşa etme süreçlerine kadar insanın fiziksel ve düşünsel tüm üretiminde bireyin ve toplumun biçimlendirilmesini amaçlayan gayret, bir kimliği doğurmakta ya da pekiştirmektedir. Bireysel bir olgu olmasına rağmen dünyada yaşanan bölünmüşlüğün kimliği sosyal bir olgu olarak tanımlama eğilimini de buna eklediğimizde, Muhittin Aşkın'ın ifadesiyle, "giydirilmiş kimlikler" ortaya çıkmaktadır. Bireysel kimliklerimizi edinme aşamasında toplumun ulusal, kültürel, ekonomik, siyasal değerleri, ortak sembol ve davranış kalıpları yapay bir kimliğin oluşumunu tetiklediğinden; toplumun kurumsal yapısı bireysel kimlikler üzerinde nüfuz elde ettiğinden insanın, içinde yaşadığı toplumun bir sonucu olması kaçınılmazdır. Bu sayede toplumsal üretim araçları üzerimize giydiğimiz kimlikleri üretmektedir (Aşkın, 2010).

Toplumun yapılanma biçimiyle birebir ilişkili olan giyindiğimiz kimliklerin, toplumsal yapı karmaşık hale gelip çeşitlendikçe kaçınılmaz biçimde dönüştüğünü görürüz. Sosyal bilimlerin kimliğin kültürel, tarihsel ve sosyal bir inşa süreci olduğuna yönelik uzlaşımının temelinde de toplumsal yapıyla kimliklerin arasındaki bu koşullu ilişki yatmaktadır (Karaduman, 2010). Sonuçta birey toplumsal kimlik aracılığıyla yaşam pratiklerine katılmakta, çoğu zaman bilinci aşan bir işlevle söz konusu kimlik bireyin bütün varlığına hükmetmektedir (Özdemir, 2001). Her şeyden önce sosyal bir varlık olan

insanın kimliğin ortaya çıkmasında, şekillenmesinde ve kimliğe yöneltilen "nasıl?" sorusuna verdiği cevaplarda kendi iç dinamiklerinin yanı sıra sosyal hayatı da belirleyici bir etkendir (Aydoğdu, 2004). Dolayısıyla kimlikleri bir inşa ürünü olarak nitelendirirken boş bir levha üzerinde bireylerin keyfi talepleriyle yol aldığı etkinliklerden söz etmiyoruz; bizzat bireyin kendisini de üreten tarihselliğin kimlik olgusunun merkezinde yer aldığını söylemeye çalışıyoruz (Bilgin, 2007).

Sosyolojik, psikolojik ve biyolojik yaklaşımlarla değerlendirilebilen bir görüngü olarak kimlik kavramı, kişinin toplum içindeki farklı durumlarda varlığını ifade etmektedir. Bu yüzden insanı bir bütün olarak ele almak gerektiğini savunan Birkök'e göre insana ilişkin açıklamaların bir anlam ifade edebilmesi bütüne dayanarak yapılmasıyla mümkündür. Aynı anlayışa göre kimliğin tanımı da insanı her bakımdan kapsamalı, insanın zamanla değişen ve sabit kalan tüm vasıflarını içerecek bir anlamı taşımalıdır. Aksi halde bir unsuru incelerken bir başka unsur görmezden gelinecek, bu eksiklik de farklı unsurların etkileşimini ve birlikteliğinden çıkan var oluşu anlamayı imkânsız kılacaktır. Kimlik konusunun insanın biyolojik potansiyelinden seçiciliğine kadar geniş bir bakışla ele alınmasının önemi buradan kaynaklanmaktadır. M. Cüneyt Birkök, bir çekirdeğin belirli bir coğrafi yapıda filizlenip ağaca dönüşmesine benzer biçimde insanın ürettiği bilginin de sosyal yapıdan bağımsız düşünülemeyeceğini savunur. Kimlik, insanın sahip olduğu bütün unsurlarıyla birlikte sosyal yapının meydana getirdiği bir üründür. Sosyal hayatta karşılaşılan durumlara ve zamanla edinilen statülere göre değişebilen, yanına yenileri eklenebilen ya da ortadan kalkan kimliklerde değişkenlik esastır. Kişisel ilişkiler sonucunda ortaya çıkan fonksiyonlar edinilen ya da kaybedilen kimlikleri de belirlemektedir. Kimliğin biyolojik olmaktan çok sosyal bir görüngü olması, sosyal hayatın hangi aşamasında hangi faktörün değişerek kimliği etkileyebileceğinin belli olmamasından ileri gelmektedir (Birkök, 1994).

Modern toplumların meydana getirdiği sosyal alanda kimi baskın kimi tabi olan; toplumun geniş kesimiyle bütünleşebildiği gibi dışlanıp aşağılandığı da görülebilen kimlikler (Yurdigül, 2007); uzun bir listeyi ağırlığı, yeri, içeriği değişebilen maddelerle doldurmaktadır. Dinsel bir geleneğe, bir ulusa, etnik ya da dilsel bir gruba bağlılık; çekirdek ya da geniş bir aileye, bir mesleğe, kuruma, sosyal çevreye aidiyet; bir eyalete, köye, mahalleye, kabileye dâhil olmak; herhangi bir cemaatin, spor kulübünün,

sendikanın, meslek kuruluşunun, arkadaş grubunun üyesi bulunmak; aynı tutkuları, cinsel tercihleri, fiziksel özürleri paylaşmak ve çoğaltılabilecek diğer tüm bağlar bir topluluk ve o topluluğa dâhil kişilerin kimliğine karşılık gelmektedir (Maalouf, 2006). Sosyal bir varlık olan insanın etrafını çevreleyen dünyaya karşı kendinin kim, ne, nasıl, nerede, kimlerden olduğunu ortaya koyan kimliğin önemini Edward Said şu cümleyle açıklamaktadır: "*Kimlik, her zaman kimlik, başkalarını bilmekten önce gelmiştir."* (Said, 2016).

Yaşamın kimlikler tarafından ele geçirilmişliği üzerinden düşündüğümüzde, kimliğin insan açısından fenomenolojik ve ontolojik bir konu olduğu, bu haliyle insana özgü meseleler arasında durduğu söylenebilir. İnsanın bireysel ve kolektif olarak kendini tanımlama çabası, insanî iletişimin toplumsal yönüyle de ilişkilidir Modern yaşamdaki her edimi, etrafındaki çevreyle insanı zorunlu sosyal ilişkiler kurmaya zorladığından ve bu ilişkiler görünürde ya da aklın gerisinde birtakım kimliklerin etrafında biçimlendiğinden kimlik, insanlar arasındaki iletişimin taşıyıcı bir unsurudur (Aydın, 2009).

Kavramın insanın farklı özelliklerini anlatan açılımında bireysel düzlemde değiştirilebilir, müdahale edilebilir yanı olsa da toplumsal düzeydeki belirleyiciliğinde bu olanak mümkün değildir. Iain Chambers bunu kendimizden önceye uzanan tarihimizi terk edip başka bir geçmiş seçemeyişimizle açıklar. İçine doğduğumuz dil, kültür, gelenek gibi miras olarak devraldığımız şeyler kimlik duygumuzun inşasında rol oynar. Bu bize özgü mirası öykümüzden silip atmamız, üzerini karalamamız söz konusu değildir. Sorgulamaya açılabilir, yeniden yazılabilir, yeni bir yöne sokulabilir ama dilimizin ve kimliklerimizin unsurları yeni ve daha eleştirel bir uyumlu bütünde yeniden bir araya getirilemez ya da bütünüyle terk edilemez. "Ben" dediğimiz olgu, başka hikâyeler, diller ve kimliklerle karşılaştığı hareketli bir sürecin sonucu olan kendi mirasının içine doğar; sürekli olarak dünyadaki böyle bir devinimde ve yeniden biçimlenir (Chambers, 2019). Chambers'ın, Stuart Hall'e yaptığı gönderme "ben"in nasıl bir yerde konumlandığına ilişkin oldukça aydınlatıcıdır. Ona göre kimlik, anlatılamayan öznel hikâyelerin tarihin ve kültürün anlatılarıyla buluştuğu kararsız bir noktada oluşmaktadır (Hall, 1987). Kimliğin bireyin doğumundan önce onu tanımlamaya başlayan mecburiyetiyle, kişisel olarak tercih edilebilir, değiştirilebilir, terk edilebilir yanı arasındaki mesafe kimliğin bu

iki özelliğinin birbirinden etkilenmesine son derece açıktır. Bireyin kişisel kimliğini meydana getiren tercihlerde sosyal kimliğin, sosyal kimliğin algılanışındaysa kişiliğin belirleyiciliği bulunmaktadır. Kimliğin oluşumu, toplumsal değerlerin kişilik mekanizmasıyla girdiği ilişkinin bir sonucudur. Sosyal değerlerin kabullenme süreci her kişilik süzgecinde farklı bir geçirgenlikle biçimlendiğinden, aynı değerlerin farklı kimlikler ortaya çıkarması beklenmedik bir olay değildir (Yurdigül, 2007). Aynı tarihsel ve kültürel anlatı içinden farklı kimliklerin doğması, kimliğin meydana gelmesinde kişiliğin ağırlığını ortaya koymaktadır.

William E. Connolly, kimliklerin farklılıklar üzerinden inşa edilmesini incelediği eserinde, *"Bizim kimliğimiz de olduğumuz şey ve yola çıktığımız temeldir."* diyerek, kişilik özelinde olmasa da kimliğin farklılığa ihtiyaç duyduğuna dikkat çeker. Farklılık vurgusu daha çok toplumsal düzeydeki farklılıkların toplumsal kimlik konusundaki hayati önemine ışık tutmaktadır (Connolly, 2020). Fakat hangi sıfatla nitelenirse nitelensin, kimliğin belirleyici yanını ötekine karşı farklılık oluşturmaktadır. Hiçbir kimlik tek başına ya da bir dizi karşıtı, olumsuzu olmadan kurulamaz (Said, 2016). "Biz" ve "onlar" ayrımı da yalnızca iki grup insanı değil; duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, iş birliği ve çekişme gibi farklı tutumları imlemektedir. Fakat bu kavramsal-davranışsal zıtlığın iki farklı ucundaki üyeleri birbirini koşullandırıp tamamladığından, bütün anlamlarını karşıtından almaktadır. "Biz" dediğimiz topluluk ancak bir "onlar/öteki" varsa geçerli olabilmekte, "ötekiler" ise "biz" sayesinde oluşmaktadır. Kavramların ikisini de kendi anlamına aradaki ayrım çizgisi kavuşturmaktadır. Kimliğin anlamlandırılması da bu bölünmede ortaya çıkmaktadır (Bauman, 2010). Kimliğin ihtiyaç duyduğu tanım, farklılığa dair birtakım unsurları çağrıştırmak zorundadır (Anderson, 2003).

İnsanın doğasında kendini bir gruba ait hissettiğinde rahatlama durumu vardır. Birey kendini o grubun üyesi saydığında duyumsadığı rahatlık için iki yol kullanır: Ya grubun diğer üyeleriyle ortak noktaları üzerinde durarak biz duygusunu pekiştirir ya da gruptan ayrı kalanları dışlayarak buradan kendi grubunun dayanışma ruhunu artıracak bir malzeme çıkarır. Ekseriyetle bu iki yolun birlikte kullanıldığı gözlenir; fakat hangi yol seçilmiş olursa olsun temel ilke, "biz" duygusunu oluşturan öğeleri güçlendirmek için "öteki"ni işaretlemek ve orayla girişilecek çatışmanın içinde bu tarafı birlikte tutacak

yoğunlaşmayı sağlamaktır (Oran, 1993). Kimliğin edinilmesinde birileriyle paylaşılan ortak değer ve ilişkilerin belirleyiciliği kadar, farkına vararak ya da bilmeden kimlerden olmadığımızı, kimlere karşı durduğumuzu ortaya çıkaran bilgi de tayin edicidir. Öyle ki kim olduğumuzun ve varlığımızın bilinci, kimlere karşı konumlandığımızın bilgisiyle uyanır (Güvenç, 2000). Kimlik, içerdikleri kadar dışarıda tuttuklarının; benzeştirdikleri kadar farklılaştırdıklarının da bir ürünüdür. Üstelik bu farklı konumlandırmaların içinde yansız da davranmaz; kimlik arayışının gerisinde farklılaşmayı üreten çatışan değerler yürürlüktedir. Kendisini onunla tanımlayanı farklı durumlarla konumlar (Karakaş, 1999). Bir nitelik belirtisi olan, aidiyetle tanımlanan kimliğin tasnif etme, sınıflama işleminin sonucu da farklılığı ortaya koyar (Ergun, 2000). Nitekim kimliğin imleme gücü, onun taşıdığı farklılığın bilincine varılmasıyla işler. Toplumsal ve psikolojik düzlemde bireyin kendisinin ve ötekilerin farkında olması, kişisel ve toplumsal niteliklerinin başka kişi ve toplumların nitelikleriyle farklılık gösterdiğini anlaması bir kimliksel belirlenim üretmektedir (Akça, 2005).

Kimlik (identity) kavramı Latincede "aynı" anlamına gelen "idem" kökünden türemiş olmasına rağmen benzerlik ve farklılık anlamlarını birlikte üstlenir. Bu özdeşlik paradoksunda kavram hem bizi diğer insanlardan ayıran, benzersiz bir şekilde sahip olduğumuz şeye karşılık gelir hem de geniş bir kolektif grupla bir ilişkiyi ima eder. Sözgelimi ulusal kimlik, kültürel kimlik veya cinsiyet kimliği hakkında konuştuğumuzda, kimliğimizin diğer insanlarla paylaştığımız kısmından söz etmeye başlarız. Burada kimlik, en azından bazı önemli yönlerden bize benzer olduğunu varsaydığımız başkalarıyla özdeşleşmekle ilgilidir (Buckingham, 2008). Kavramın belirsizliği de bundan kaynaklanmaktadır: Aynı sosyal grup içinde benzerliğimizi örgütleyen kimlik, aynı türden farklı bir grupla yan yana geldiğimizde bir "ters düşme" yaratmaktadır. Kimlik duygusunun temel özellikleri konusunda Serdar Kaypakoğlu da farklılık hissiyatını vurgulamaktadır. İnsanın kendini diğer insanlardan ve şeylerden ayıran farklılığıyla tanımlaması, edindiğimiz kimliklerin arkasında bir ayırt etme yeteneğinin yattığını göstermektedir. Bu sebeple sosyal karşılaştırma ve ayrımcılık kimlik kavramını var eden bütünleşik unsurlardır. İkinci özellik kimliğin algılanmasındaki değişmezlikle ilgilidir. Yer, zaman ve olaylardaki farklılık insanın kendini algılama biçimi üzerinde etkili değildir. Bir diğer özellik ise bu farklılık duyumsamasının içinde kaçınılmaz olarak insanın kendini diğerlerinden daha değerli bir yerde konumlandırmasıdır. Bilinçli bir

tutumun sonucu değilse de kişi çevresindekilerle ilişkisini sahip çıktığı temel değerler etrafında, ben-merkezli bir yapıda düzenler (Kaypakoğlu, 2012).

Kimliği bıçağın iki yüzü metaforuyla açıklayan Bauman, bu iki farklı yüzün birbiri üzerindeki güç mücadelesini anlatırken kimlik kavramının özündeki farklılık verili kabul edilir. Çünkü söz konusu kavram zaten devam eden bir çatışmaya göndermedir. Kimliğin öz yurdu savaş meydanıdır; kimlik ancak bir savaş kargaşasında doğar ve silah sesleri kesilince de uykuya dalar. Baştan savmak istenilse de akıldan çıkarmak, günlük hayattan uzaklaştırmak pek olası değildir. Bıçağın bir yüzü, daha büyük ve güçlü olan diğer yüzü tarafından yönlendirilir. Bu süreçte farklılıklar hafifletilmek istenir; farklılıklara sahip olanlar kucaklanıp, onların varlığının kaçınılmaz ve kalıcı olduğu kabul edilebilir (Bauman, 2022). Aynı bağlamda kimliğin öldürücü olduğu da söylenebilir. Bir gruba bağlanarak ona karşı güçlü bir aidiyet duygusu taşımak, diğer gruplarla arada mesafe ve uzaklaşma algısını da besleyecektir. Grup içi dayanışma pratiği başka gruplarla anlaşmazlık üretmeye hizmet etme olasılığını da beraberinde taşır. (Sen, 2006). Farklılık olgusu kişisel ve toplumsal düzlemdeki kimliklerin dinsel, ahlaki, yasal, bilimsel vb. temellerde olumsuz, sakıncalı veya arzu edilmez olarak sınıflandırılmasına neden olabilir. Bu sınıflandırma bazı kimlikler için tecrit, ıslah, yok etme gibi pratikleri harekete geçirdiği gibi bu pratikleri gerçekleştirecek kurumların varlığını meşrulaştırır (Keskin, 2012).

Kimliği bir bilinç sorunu olarak ele alan Jan Assmann, kişisel ve ortak kimlik arasında paradoksal bir ilişki bulur. Bunu formüle ederken "ben" ve "biz" kavramlarını kullanan yazara göre ben, dışarıdan içeriye doğru oluşur. Bireyin dâhil olduğu grupla etkileşimi ve grubun kendisini algılayışını benimsemesi oranında ortaya çıkar. Burada grubun biz kimliği, bireyin ben kimliğinin önüne geçtiğinden, kimliğin sosyal ya da sosyo-genetik bir olgu olduğu sonucuna varırız. Ortak kimlik ya da biz kimliği ise o kimliği oluşturan bireylerin varlığıyla sınırlandığından bu durumda da birey ön plana çıkmakta, biz kimliği bireysel bilgi ve bilincin ürünü olarak kalmaktadır. İlkinde bütünün parçadan daha önemli olduğu tezi hâkimken, ikincisinde parçanın bütüne göre öneminden söz edilir. Ortaya çıkan diyalektik, sosyalizasyon sürecinde sosyo-genetik kelimesi üzerinde ikili bir anlam kurar: Bireysel bilinç dışarıdan içeriye doğru oluştuğu gibi içeriden dışarıya doğru da biçimlenip toplumu meydana getirmektedir. Böylece bireysel kimliğin ve bir kalabalığı

toplum yapan sosyo-kültürel kimliğin inşa sürecinde kimliklerin birbiri üzerindeki etkisi tartışılmaktadır (Assmann, 2015).

Kimlikteki bilinç sorunu meselesi, esasen bilinçsizce oluşmuş bir algılayışın bilince dönüşmüş haliyle ilgilidir. İçine doğduğumuz kimlik niteliğindeki anlatıların bireye farkında olmadan inşa ettiği kimlik, daha sonra bilinçli olarak sahiplenilen bir kimlik görünümünü alır. Assmann bu durumun bireysel ve toplumsal düzeyde geçerliliğine dikkat çekerek kişisel kimlik unsurları üzerinde bireyin belirlemediği etkileri de akla getirir. İnsanın kendini birey olarak bildiği ölçüde birey; soy, millet gibi kavramlarla algılayıp sunduğu ölçüde öyle olması özellikle milletlerin neden sürekli kendilerine milliyetlerini hatırlatacak söylem ve simgelerle çevrili olduğunu da açıklamaktadır: *"Kim olduğumuzu belirleyen kimliklerin aklımızdan çıkmasına engel olmak için onları her fırsatta tekrarlamak gerekmektedir!"* Yazar, "ben"i meydana getiren kimliği bireysel ve toplumsal (kişisel) olarak ikiye ayırmaktadır. "Biz" ise ortak bir kimlik kavramını meydana getirmektedir (Assmann, 2015).

Bireysel kimlik bireylerin bilincinde kurulan ve saklanan ve onu diğer bireylerden ayıran farklılığı taşıyan bir imgeyken, toplumsal kimlik bireyin sosyal yapının özel bileşimlerine dâhil olmasıyla yüklendiği roller ve özellikleri üstlenmektedir. Bireysel kimliğin varlığı, bir yaşamın doğumdan ölüme kadar tek kişiye özgü ve rastlantısal verilerine dayanmaktadır. Toplumsal kimlik, cezai ehliyete sahiplik sınırını geçen bireyin sosyal kabul görmesiyle elde edilmektedir. Biz kimliğini çerçeveleyen ortak kimliğe baktığımızdaysa bir grubun yarattığı ve üyelerinin bileşip özdeşleştiği imgeyi ortaya çıkardığını görürüz. Grup üyelerinin bilincinde bu imge ne kadar canlıysa ve eylemlerini ne derece belirliyorsa, ortak kimlik o derece güçlüdür. Ben kimliğini oluşturan ayırt edici öğelerle biz kimliğindeki farklılığın birinin doğal, diğerinin kültürel bir yapı olmasıyla ilgisinin bulunmadığı görüşünü savunan Assmann'a göre doğal kimlik yoktur. Aradaki fark ortak kimliğin, toplumsal kimlikte olduğu gibi kişinin bedeninin doğal, elle tutulabilirliğine dayanmamasıdır. Ortak kimlik sembolik bir biçimlendirmedir; "sosyal beden" görülebilir, elle tutulabilir bir gerçeklik taşımaz; o bir imgedir, bir hayali büyüklük, bir sosyal yapıdır. Bununla birlikte gerçekliğin de kendisidir (Assmann, 2015).

Pamela Anderson'un kimlik kavramı üzerine düşündüklerinde de kişiler için kimliğin bireysel ve toplumsal boyutlarıyla karşılaşırız. Bireyler söz konusuyken kimlik hem yarı-

ontolojik hem de toplumsaldır. Yarı-ontolojiktir, çünkü bir kişiliğin çekirdeğine inmek istediğimizde bireyin kimliğiyle yol alırız; toplumsaldır. Zira toplum içindeki iş bölümünde payımıza düşen roller de bir kimliğin üstlenilmesidir. Karakterle karşılaştırıldığında daha derin ve kırılgan nitelik taşıyan kimlik, sosyolojik olarak korunmasız ve bağımlıdır. Bu sebeple günümüzde karakterin değişiminden, kimliğin ise krizinden söz edilir. İkisi arasındaki en önemli karşıtlık, kimliğin kendi farkında olmayı gerektiriyorken karakterin böyle bir farkındalıkla bağlı kalmamasıdır. Kimlik, her zaman düşünümsel ve öznel bir boyut içerirken, karakter, taşıyıcısının bilincine varmadığı, bütünüyle nesnel, başkaları tarafından algılanan bir şey olarak kalabilir (Anderson, 2003).

Birey ve toplumla ilgili konuşulmaya başlandığında alınan söze temel oluşturan özneler "ben ve biz", "o ve ötekiler" olmaktadır. İnsanın kendisi hakkında ve etrafını çevreleyen toplumla ilgili bilme ihtiyacı bu özneleri tanımlamayı, konumlandırmayı, onlara yönelik bir bilinç taşımayı, anlamlı bir bilgiye ulaşmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. Bireyin kendisiyle kurduğu ilişkiden toplumların diğer toplumlarla münasebetine kadar insan etkileşiminin her aşaması inşa edilmiş, giydirilmiş, bilinçsizce edinilmiş ya da tercih edilmiş kimliklerin taşıdığı anlamların üzerinde biçimlenmektedir. Varlığı ve aidiyeti tanımlayan kimlik, okunaklı bir tasviri olanaklı kılmaktadır (Ergün, 2014). Gündelik hayatın bireysel gereksinimlerinden toplum haline gelmenin zorunlu ortaklıklarına dek her sosyal süreç, göz hizasında tutulan bu açık tasvir sayesindeki bilgiyle, sahiplenmeyle, ayırmayla yürütülmektedir. Adına "millet/ulus" denilen topluluklar da kimliğin belirlediği tarihsel bir tasvirin sonucunda kendilerini diğer milletlerden farklı algılamaktadır. Ulus olma bilincinin taşıyıcılığını üstlenen ve geniş insan kalabalıklarının sınırlarını çizen ulusal kimliğin mizah basınındaki yansımasını anlayabilmek için çalışmanın devamında söz konusu kimlik bir kavram olarak ele alınıp açıklanacaktır. Bir kimlik neredeyse her zaman çok sayıda alt unsurun bir araya getirilmesiyle oluştuğundan, bu tartışmada ulusal kimlikleri meydana getiren temel unsurlar ön plana çıkarılacaktır. Fakat bunun öncesinde her biri ulusal kimliğin aynı unsurlarını farklı bir içerikle dolduran toplulukların uluslaşma sürecine ilişkin yaklaşımlara bakmanın yerinde olacağı düşünülmektedir.

1.2. Ulusal Kimlik Kavramı

Kimlik kavramının kolektif yansımalarından olan ulusal kimlik toplumda temsiliyet içeren en önemli oluşumlardan bir tanesidir. Bu kimlik her bir ferdin kendi ait olduğu ve merkezinde ulus kavramının yerleştiği bir kimliktir. Siyasi literatüre baktığımızda ulus ve millet kelimelerinin birçok kaynaklarda eş anlamlı olarak kullanıldığı gözükmektedir. Eğer ortak bir kökene ait bireylerden bahsetmek amaçlanıyorsa "ulus" kelimesinin kullanılması daha uygundur. Ulus kelimesinin etimolojisine bakıldığında "nasci"den gelen "nation" sözcüğü ortak bir kökeni kastetmektedir. Millet kelimesi ise Arapça kökenli bir kelime olup daha çok dini anlamda kullanılmaktadır. (Şimşek ve Ilgaz, 2007) Millet, Türk Dil Kurumu sözlüğüne baktığımızda genelde şu tanımda kabul edilmiştir:

"Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus."

Millet, aşiret-kabile ve feodal sistemin daha üst seviyesine ulaşmanın bir evresini oluşturmaktadır. Kavmilik bilinci temel alınmak şartıyla insanların aynı dil, din ve birlik duygusunda birleşmesi milletin kendisini meydana getirmektedir. Millet modelini herhangi maddi bulgularla açıklamak imkansızdır çünkü bu model toplumun şuurunda kendisinin inşa ettiği kategorik savlardan ibarettir. (Kara, 2017)

Ulus ve ulusçuluk teorilerinde en yaygın olan ekollere bakılacak olursa, Ernest Gellner'in milliyetçiliği milletlerin değil, milletleri milliyetçiliğin yarattığı düşüncesiyle; Anderson'un ise ulusun kurgulanmış bir topluluk olduğu varsayımıyla karşılaşmak mümkündür. Bu ekol, ulusun yani milletin ilkselci bir yaklaşımla ele alınamayacağı düşünmektedir. Bunun sebebi; Anderson'a göre, ulusun toplumsal hayatın statülerinden olan sosyal sınıflar gibi istikrarlı bir süreçten geçmemeleridir. Her daim değişebilir, dönüşebilir ve tekrardan kurgulanabilir olması onu bu istikrardan mahrum bırakıyor. (Orkunoğlu, 2018)

Hans-Ulrich Wehler, hem ilkselci hem de inşacı yaklaşımın kendince avantajlarının ve dezavantajlarının olduğunu iddia ederek eski teorilerin yani ilkselci yaklaşımın millet kavramının temeline inerek onun doğasını daha iyi tanımladığını düşünüyordu. İnşacı yaklaşım ise ilkselci yaklaşıma antitez ürettiği için hem bu teorideki kavramsal boşlukları

yakalamış hem de milliyetçiliğin tek bir tipten değil, birçok çeşitten ibaret olduğunu ortaya koymuştur. (Orkunoğlu, 2018)

Ulusal kimlik de millet modeli gibi inşa edilebilirlik özelliğine sahiptir. Salt kimlik kavramının dinamik karakteristiğine örnek olarak göstermenin mümkün olduğu ulusal kimliğin inşa süreci siyasal iktidarlarla bu kimlik arasındaki ilişkiyle alakalıdır. (Dalbay, 2018)

"Ulusal kimlik değişkendir, öznenin ötekilerle güç çatışması sonucu oluşur ve de bu çatışma sürekli devam eder (...) Kimlikler, söylemler tarafından oluşur, ama oluşan olgu bir son nokta değildir. Çünkü söylemler arasındaki güç ilişkisi devam etmektedir." (Sütçüoğlu 2009; akt. Dalbay 2018)

Ulusal kimliğin diğer kolektif kimlik oluşumlarından en büyük farkı onun kendisini oluşturan çeşitli unsurlardır. Anthony D. Smith bu unsurlardan bahsederken aşağıdakilere değinmektedir:

1) Tarihi toprak

2) Toplumun kendi arasında oluşturduğu kültür faktörü

3) Belirlenmiş yasal haklar ve görevler

4) Ülke içinde mevcut olan özgür ekonomi sistemi

5) Ortak mitlerin, efsanelerin bulunduğu bir kolektif bellek. (Smith 2010)

Smith'in sıraladığı bu unsurlardan birkaçı kültürel kimliğe de ait edilmektedir. Bunun yanı sıra ortak unsurların fazlaca olmasından dolayı ulusal kimliğin kültürel kimlikle aynılık teşkil ettiğiyle ilgili yanlış bir algı da oluşabilmektedir. Gerçekte olan ise, ulusal kimliğin kültürel kimlikle ortak unsurları barındırsa da onunla eş anlamı ifade etmemesidir. Ulusal kimlik genelde sosyal ve politik bir gücün kaynağını oluşturduğu için kültürel kimliğin sadece belli unsurlarını kendisinde birleştirmektedir. (Şimşek ve Ilgaz, 2007)

Smith, ulusal kimliği teşkil eden unsurları sayarken kimliğin daha çok teknik kısmına atıfta bulunmaktadır. Grubun her bir üyesini ulusal kimlik düşüncesinde birleştiren patria yani vatan düşüncesidir. Sadece bu düşünce etrafında toplanan grubun üyeleri kendi ulusal kimliklerine sahip olma yetisini ellerinde bulundurmaktadır. Bu düşüncenin her bir bireyde yer edinmesi; ortak bir anlayışın, hissiyatın ve fikirlerin bir ideoloji etrafında şekillenmesi demektir. Bu şekillenme durumunun kendiliğinden hareket etmesi mümkün olmadığından düzenleyici yetkiye sahip kurumların faaliyeti elzemdir. Şöyle ki toplum içinde her bir ferdin eşit haklara sahip olduğu ve vatan düşüncesi karşısında sosyal eşitsizliğin bir hükmü bulunmadığını kurallar bütünü haline getirmek de bu kurumların görevine dönüşmektedir. (Smith, 201)

Smith, düzenleyici kurumların yasal eşitliği sağladığı, kendilerinin belirlediği ortak değer ve geleneklerin yer bulduğu ulusal topluluklarda ortak bir kamu düşüncesinin ve genel kültürünün oluşturulması için eğitim sisteminin, iletişim araçlarının ve diğer toplumsal vasıtaların da aktif bir şekilde kullanıldığını söylemektedir. (Smith, 2010)

Yaygın olan ulusçuluk doktrini 3 temel teze dayanmaktadır:

1) Dünyanın uluslara bölündüğü inkâr edilemez bir gerçekliktir, her ulus onu diğer uluslararasında farklılaştıran ve içinde tarihin, kültürün ve diğer toplumsal unsurların bulunduğu bir öz profile sahiptir.

2) Herkes bir ulusun ferdi olma özelliği taşır.

3) Ulusların kendi amaçlarını ve isteklerini hayata geçirmek için birlik olmaları elzemdir. (Şimşek ve Ilgaz, 2007)

İbn Haldun, devlet inşası sürecinde milletin önemine değinerek millet olgusuna bakış açısında "bir nesilden gelenleri" mercek altına almaktadır. Milli kimliğin temelini oluşturan bu mercek, İbn Haldun'un bakış açısına göre, standart kimliğin muadili hükmündedir. Ama sadece bir nesilden gelme vaziyetini ele alarak devlet inşasının mümkün olamayacağını söyleyen İbn Haldun; etnisiteden de ziyade dil ve din faktörlerinin de önemini vurgulamakta, ayrıyeten devlet kurmak için müsait bir yapının da elzemliğini kaydetmektedir. Tüm bu faktörler İbn Haldun literatüründe gücün ve ideolojinin temel altyapısını oluşturmaktadır (Albayrak, 2005).

Ulusal kimlik düşüncesinin tarihine bakıldığında kavramın ilk olarak Fransız devrimi ve sonrasında oluştuğuna dair yaklaşım mevcuttur. Bu dönemde feodal yapıyı yıkarak iktidara gelen burjuvazi kendi meşruiyetini "halk" kavramına dayandırmaktaydı. Sınırları kendinden önce belirlenmiş ve birleşmiş topraklarda yaşayan halk, "ulus" kavramını çağrıştırıyordu. (Şimşek ve Ilgaz, 2007) Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla daha da önemli hale gelen ulusal kimlik o döneme kadar toplumsal hayatta yer edinmiş dini ve etnik kimliklerin yerini alarak kendi otoritesini tüm toplumsal aktörlere dayatmış oldu. Bu süreçte en önemli özne olan devlet birbirlerinden dini ve etnik farklılıklarla ayrışan bireylerini tek bir çatı altında birleştirmek için ulusal dili ve kültürü kullanarak ulusal kimliği politize etmekteydi. (Şimşek ve Ilgaz, 2007)

1.3. Ulusal Kimliğe Etki Eden Faktörler

1.3.1. Etnisite faktörü

Ulusal kimliğin oluşmasında temel altyapıya etki eden faktörlerden birisi etnisitedir. Her ne kadar ulus oluşumunda diğer başka etkenler rol alsa da en önemli ve ilk rol etnisitenin kendisine mahsustur. Etnisitenin siyasi bir kavram olarak literatüre girmesi 1953 yılına denk gelmektedir. İlk olarak Amerikan sosyolog David Riesman tarafından yürürlüğe giren etnisite kavramının pratikte uygulaması doğal olarak çok daha eskilere dayanmaktadır. (Recebov ve Taş, 2018)

"Ulus" kavramıyla sık sık karıştırılsa da, ondan farklı olarak bilinçli ve politik mahiyette bir bütünlük olmayan (Erman, 2011) etnisitenin toplum üzerindeki etkisinin nasıl oluştuğuyla ilgili literatürde iki temel yaklaşım bulunmaktadır:

1) Özselci etnisite: Bu yaklaşıma göre, etnisite insan doğasının bir unsuru olup objektif özelliklere sahiptir.

2) Tarihselci etnisite: Bu yaklaşım ise etnisitenin oluşumunda tarihsel olayların etkisini vurgulamaktadır. Savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar vd. olaylar buna örnek gösterilebilir; (Birse, 2013).

Etnisitenin eskiden beri aktif bir şekilde kullanılmasının en büyük örneklerinden birisi ulus-devlettir. Alman milliyetçisi, tarihçi Friedrich Meinecke'ye göre, uluslar kategorik olarak ikiye ayrılmaktadır: Kültür-uluslar ve devlet-uluslar. Şöyle ki kültür ulus

kategorisine giren uluslar belli bir kültürün mimarı olduktan sonra ulus-devleti kurduğu halde devlet-ulus kategorisine giren uluslar devlet kurduktan sonra ulus devlet evresine geçmiştir (Orkunoğlu, 2018).

Ulus devletin oluşmasındaki önemli faktörlerden biri hatta birincisi olan etnisite kendisini "hakim etnik unsur" olarak göstermektedir. Şöyle ki diğer etnik gruplara karşı üstünlük kurarak kendisini merkezi konuma getiren hâkim etnik unsur sırasıyla hem ulusun hem de ulus-devletin kendisini oluşturan özne haline gelir. Hakim etnik unsurun "hakimlik" statüsünü kazanmasındaki en önemli etken toplumsal ve kültürel özellikler açısından diğer etnik unsurlara nazaran önde olmasıdır. (Recebov ve Taş, 2018)

Hakim etnik unsurun kimlik tanımında da hususi bir yeri vardır. Şöyle ki hakim etnik unsurun yine "hakimlik" statüsünün ortaya çıktığı anlardan bir tanesi kimlik oluşum sürecidir. Kolektif kimliğe sahip grup üyeleri arasında dayanışmayı sağlayan etnik unsur ilk başta etnik kimliğin oluşumunda yer alır. Ortak dilin, inançların, geleneklerin ve kadim dönemlerden beri süregelen yaşam tarzının etrafında oluşan etnik kimliğin başlıca aktörü hakim etnik unsurun kendisidir (Recebov ve Taş, 2018). Dil, inanç, gelenekler ve diğer etnik semboller etnisitenin objektif yönünün yansımaları olduğu halde; hakim etnik unsurun merkezi konumda olup çevredeki diğer grupları ötekileştirmesi, etnik gruptaki aidiyet hissi ve kolektif bellek oluşumu ise etnisitenin subjektif yönünün yansımalarıdır. (Yanık, 2013)

Etnisite; doğuştan gelen ve fertlerin aidiyet duygusunu baz alarak kabul ettikleri, özellikle genetik yollarla bir sonraki nesillere aktarılan, ortak dili, gelenekleri ve topluluğu oluşturan dinamikleri koruyan toplumsal bir örgütlenme şeklidir. Anthony D. Smith, ulusu "iradi olarak bir araya gelmiş insan topluluğu" olarak isimlendirse de en nihayetinde etnik kökenin yani etnisitenin vazgeçilmezliğini de kabul etmektedir. Bu yüzden, yazara göre, ulus kendinde hem modernite öncesindeki etnisiteyi hem de modern dönemdeki burjuvazinin getirilerini birleştiriyor. (Orkunoğlu, 2018)

Etnik kökeni oluşturan ve objektif olarak var olduğu iddia edilen (Orkunoğlu, 2018) öğelerden özellikle dikkat edilmesi gereken geleneklerdir. Etnisitenin ortak bir ataya bağlılıktan türemiş olması ve bu ortak atayla ilgili mitolojilerden beslenmesi en nihayetinde geleneklerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. (Recebov ve Taş, 2018)

Siyasi literatürde "doğuştan gelme" özelliği ve ortak ataya yani ortak bir etnik kökene bağlılıkla alakalı olduğundan dolayı etnisitenin ırk kavramıyla eşdeğer olduğu yanılsaması mevcuttur. Etnik kimliklerle ırk arasında ciddi bir yapı farklılığı vardır; ırk daha statik bir yapıya sahip olup değişmez özellikleri içerdiği halde, etnisite dinamik bir yapıya sahip olup tarihsel durumlara göre şekil değiştirebilmektedir. (Recebov ve Taş, 2018)

Etnik milliyetçilik ve ırk kavramı arasındaki ilişki XX yüzyıla geldiğimizde XIX yüzyılda ciddi bir oranda popülerleşen, sonradan "genetik" ismiyle anılacak olan Darwinci evrim teorisinin katkılarından fazlaca payını almıştır. Bu süreçte ortaya çıkan ve ırkçılığa varan birçok etnik milliyetçi akımlar kendi teorik altyapılarını bu Darwinci evrim teorisi üzerinden oluşturmaktaydı. (Hobsbawm, 2012)

İdeolojilerin amaçları kendilerinin sundukları sosyal düzenlerin doğal ve kaçınılmaz olduğunu savunmaktır. Örneğin, ataerkil yapının erkeğin üstünlüğünü biolojik nedenlere bağlaması gibi. Aynı şekilde temelinde ırkçılığın yer aldığı birçok ideolojilerin de tarih sahnesinde yer aldığı görülmektedir. Etnik milliyetçilik ya da etnisiteyi merkezine alan ideolojiler de hakim etnik unsurun üstünlüğünü doğal ve kaçınılmaz olarak sunmaktadır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa coğrafyasında beyaz adamın devlet yönetiminde yerli halktan üstün olduğu argümanları bu tür ırkçı ideolojilerin çekirdeğini oluşturuyordu. (Billig, 2002)

Zaman geçtikçe ve "liberal milliyetçilik" diye isimlendirdiğimiz ideolojik akımın toplum ve devlet nezdinde yer edinmesi sayesinde etnisitenin ulus devlet kurulumunda ve sonraki süreçteki önemi gitgide artmaya başladı. Çünkü milliyetçilik dil ve din gibi birleştirici unsurlardan beslenirken etnisite gibi "öteki" faktörünü kullanarak ayrıştıran unsurlardan da faydalanmaktadır (Yanık, 2013).

Sadece ulusal kimliği değil, hemen hemen diğer tüm kolektif kimlik türlerini oluşturan en önemli unsurlardan bir tanesi "öteki" faktörüdür. Ulusal kimlikte bunun daha da önemini vurgulamak gerekirse ulus-devletin ortaya çıktığı günden beri karşıt yani ötekinin varlığı her zaman bu devletin kendi varlık sebeplerinden birine dönüştüğü söylenebilir.

Ötekiye duyulan gereklilik; ulusal kimliğe sahip aynı grubun üyelerinin kendi içlerindeki dayanışmayı, kimliklerinin anlamını ve duygusal olarak birbirlerine ihtiyaç duymalarına sebep olan güvenliğini sağlamaktadır. (Parlak, 2015) Kimlik kavramının toplumsal açıdan tanımı da bir sosyal grubun, milletin veya herhangi bir topluluğun kendisini ötekiden ayrıştırmasıyla ilgilidir.

Öteki olgusu, her zaman için bir farklılığı temsil etmektedir. Bu farklılık, kolektif kimliğe sahip olan grup üyelerinin oluşturdukları birlik olgusunu tehdit etme potansiyelini taşıdığı için İsmet Parlak'ın tabiriyle "şeytanlaştırılmaktadır". Şeytanlaştırılan öteki, kolektif kimliklerin bilhassa ulusal kimliklerin çeşitliliğinden mütevellit kendine has sabit karaktere malik değildir, ona isim ve yüz atfetmek işlevsizdir. (Parlak, 2015)

"Öteki" varlığının ulusal kimlik için en büyük önemi politik düzeni belirleyen güçler için her daim bir kaos objesi durumunda olmasıdır. Bir tehdit kaynağı olan öteki düzenin belirleyicileri tarafından yapay bir şekilde oluşturulur ve yine düzenin belirleyicilerinin eylemlerini meşru kılmak için kullanılır. Kullanılmaktan kasıt ise bahsedilen ötekinin düzende yerinin olmadığını iddia edip onu yok etmek için mücadele vermektir. (Parlak, 2015) Aslında burada yok edilen öteki olgusunun kendisi değil, ötekileştirilmiş karşıt taraftır çünkü politik düzenin belirleyicilerinin ve eylemlerinin meşruluğunu sağlamak ve onu sürekli kılmak için öteki olgusunun sık sık kendini tekrarlayabilmesi önem arz etmektedir. Ötekinin bu sıklıkla oluşturulması kimliğin de statik bir olgudan ziyade dinamik bir yapıya sahip olduğunu gösteriyor (Parlak, 2015).

Öteki gibi kimliğin kendisinin de sürekli bir değişim içerisinde olması dinamizmden kaynaklıdır. Psikososyal bir fenomen olarak incelenmeye başlayan kimlik benlik duygusu ve kolektif kimlik çerçevesi altında aidiyet duygusunu ifade edip istikrarlı düzenin bir parçası gibi gözükse de, aslında onun bu tabiatı kendisinin sürekli değişime tabi olduğunu göstermektedir. Sosyolojik anlamda da toplumsal bütünleşmenin yapı taşlarından olan kimlik kavramı dışarıdan bakıldığında statükocu bir imaj çizse de tam aksine toplumsal değişimlerden ayrı tutulamamaktadır (Coşkun, 2003).

Hem "öteki" hem de "biz" olgusu toplumsal roller ve aidiyet açısından belirli konumlara yerleştirilir. Genellikle bizi oluşturan geniş anlamda kolektif, dar anlamda ulusal kimlik üyeleri birbirlerine "aynılaşma" ve "özdeşleşme" hissiyatlarıyla bağlıdırlar. Özdeşleşme

hissiyatı da kendince ötekinin varlığını gerekli kılmaktadır çünkü grubun üyelerinin kendilerini birbirleriyle özdeşleştirmesi için özdeşliğin ötekiye nazaran kurgulanması gerekmektedir. (Parlak, 2015)

Ulusal kimliğin oluşum sürecinde her daim ötekinin varlığına gereksinim duyulmasının sebebi onun salt anlamda kendi kendisini kurgulamasının mümkün olmamasıdır. Genel olarak kolektif kimliğin dış etkenler ayrı tutularak var olması imkânsızken öteki olmadan ulusal kimliğin onu taşıyan grup üyeleri tarafından benimsenmesi de mantık dışı bir durumdur. Kimlik her ne kadar onu sahiplenen üyelerin zimmeti altında olsa da, varlığı, öznenin yani grubun üyelerinin diğer özneler yani buna öteki de dâhil olmak üzere dış etkenlerle iletişimine bağlıdır. Hall, bu iletişime tanım verirken "Olduğumuz hal ile içinde yaşadığımız politik ideoloji arasındaki karşılıklı konuşmalarla kurulur." cümlesini kullanıyor. (Hall,1998; akt. Parlak, 2015)

"Biz" ve "Öteki" olgusu arasındaki yapı farklılıklarına daha detaylı bakılacak olursa, her iki olgunun inşa sürecindeki nitelik farkına odaklanılabilir. "Biz" olgusu her türlü olumlu öğeleri kendinde barındıran, ortaklık duygusunun yüksek olduğu ve birbirine duyulan aidiyet hissiyle yükselen bir kurgu olduğu ve inşası da pozitif nitelik taşıdığı halde, "Öteki" olgusu ise tam tersi bütün kötülükleri kendinde barındıran, bizi tehdit edebilecek tüm unsurları ve farklılıkları kendinde birleştiren, Connoly'nin ifade ettiği gibi "kötülüğün bağımsız mekanları" olup inşası da negatif bir nitelik taşımaktadır. (Connolly, 2020)

Kolektif kimliğe sahip kişilerin aynı gruba ait olmalarının belirtisi olan farklılık vurgusunun "öteki" ve "biz" kavramları arasındaki etkileşimde negatif bir anlam içermesinin sebebi bizi oluşturan kolektif kimliğe sahip grup üyelerinin "öteki" üzerinde egemenlik kurma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu isteğin icrası sürecinde "biz" dışında kalan tüm dış etkenler gerçekte herhangi bir tehdit oluşturmasa da, yine de farklılık arz ettiklerinden ve grubun kolektif kimliğinin saflığını bozabilme potansiyeli yüzünden tüm kötülüklerin kaynağı olan "öteki" başlığı altında toplanıyor ve politik bir strateji olarak "düşman" ilan ediliyor. (Parlak, 2015)

"Biz" ve "Öteki" olgularının karşıt kutuplarda yer alması onların birbirinden taban tabana zıt olduğu anlamına gelmez. Genel olarak bu salt anlamda ayrımdan ziyade duygusal bir

çizgi farklılığı olarak beliriyor. Ötekinin grup kimliğinden karşıt tarafta yer alması aslında modernitenin getirdiği ayna metaforuyla açıklayıcı bir şekilde kendisini göstermektedir. Modernite, ötekiyi modern benliğin sahip olduğu tüm özelliklerden yoksun bir obje olarak değerlendirirken ona "rasyonel evrensel benliğin aynadaki görüntüsü" yakıştırmasını yapar. Connolly, bu ayna metaforuna daha da açıklık getirerek ötekiyi kimliğin kendisinde var olan kötülüklerin, olumsuzlukların ve negatif öğelerin simgesi olarak görür. Bir nevi kimlik kendisi ötekiyi böyle tanımlayarak kendi kötü özelliklerinden kurtulup güvende olma hissiyatına ihtiyaç duyar. (Connolly 2020, 25)

Bir tarafta kimliğin kendisinde onun iyi ve pozitif tarafları toplanırken diğer tarafta öteki kisvesi altında kimliğin kötü ve negatif tarafları toplanmaktadır. Her iki grubu da net çizgilerle ayıran bu taraflar yine her iki tarafın gittikçe kendi içinde homojenleşerek birbirinden ayrılmasına ve gittikçe uzaklaşmasına sebep olur. (Parlak, 2015) Özellikle ulusal kimlik açısından bu uzaklaşma son derece işlevseldir. Çünkü öteki başlığı altında toplanan tüm kötülükler ne kadar uzakta olursa onları kendine tabi kılma hissiyatı bir o kadar şiddet içermektedir.

Negatif ve pozitif tarafların oluşmasında bizin yani ulusal - kolektif kimliğe sahip üyelerin kullandığı imaj ve imgeler çok önemli bir yer teşkil etmektedir. İmaj yapay bir olgudan ibaret olup algılayanın duyum ve düşüncelerine göre şekillendiği halde imgeler daha çok bir grubun başka bir grup hakkında düşündüğü soyut ve somut her türlü yargıları içeren ve bu süreçte toplumsal belleğin de işlevsel özelliklerinin kullanıldığı olgulardan ibarettir. Özellikle ulusal kimliklerin oluşum sürecinde kullanılan imgeler politika alanında kimlerin ötekileştirilip ötekileştirilemeyeceğine büyük ölçüde karar vermek için kullanılmaktadır. İmgeler de imaj gibi algılayanın hizmetinde olup dış etkenlerde ya da öteki diye tabir edilen tüm dış gruplarda gerçekte nelerin olup bittiğini öğrenmeye olanak tanımaz. Özellikle devletlerin asimilasyon politikalarında sıklıkla kullanılan imajlar ve imgeler kültürel düzeyde de kendisini belli etmektedir. Egemen kültür kendi pozitif kültür öğelerini sergileyip belirli sınırları çizdikten sonra öteki kültür maksimum derecede dışa itilir ve o kültür dışta kaldığı sürece varlığına müsamaha gösterilir. (Parlak 2015, 35)

Ötekileştirme sadece hakim etnik unsurun kendi ulusal kimliğini oluştururken kullandığı bir yöntem olmaktan ziyade azınlıkların da siyasal faaliyetlerine etki eden bir süreçtir. Şöyle ki kendisini yüceltmek ve kolektif dahilinde birliği sağlamak için "saf ruhu"

korumak adıyla diğer grupları ötekileştiren hakim grup bu yönteme başvurarak bir nevi öteki grupların bir milli mücadele içine girmesine sebep olmaktadır. Eric Hobsbawm, milliyetçiliğin kültürel perspektiften çıkıp politik amaçlar için kullanılmaya başlamasını da hakim grup tarafından azınlık gruplarının ötekileştirilip onlarda bir tepki hareketinin başlatılmasına bağlamaktadır:

"Ruritanyalıların problemlerinin kaynağında, diğer milletler tarafından aşağılanmaları yatmaktadır." (Hobsbawm, 2012)

XIX yüzyılın sonlarına gelindiğinde, 1880 ve 1914 arası dönemi kapsayan, o zamana kadarki geleneksel Mazzini'ci milliyetçilik algısından çok uzak olan yeni tip milliyetçi akımın en önemli 3 karakteristik özelliği bulunmaktaydı:

- Bu dönemin başlamasıyla kendisini millet olarak addeden herhangi bir topluluğun bağımsız devlet kurabilmesi için ciddi bir engel yoktu çünkü onlar "self-determinasyon" hakkına sahipti.

- Bu dönem tam da ulus devletlerin ortaya çıktığı ve şekillendiği bir dönem olduğu için etnisite ve dil faktörleri millet olmanın tek kriteri ve ulusal kimliğe sahip olmanın en önemli ön koşulları haline gelmişti.

- Etnisitenin çok daha önemli bir konuma ulaşmasının diğer belirtilerinden biri de ulusal hareketlerin çoğalmasıydı. Devlet kurmak isteyen ulusal hareketler yerine devlet dahilinde etnik-milliyetçi öğeleri (bayrak ve millet gibi semboller) kullanarak ulusal hareket başlatan grupların sayı gitgide çoğalmıştı. (Hobsbawm 2012, 168) Bu ulusal hareketler sayesinde bir müddet rafa kaldırılmış ve hakkında bahsedilmeyen etnik kimlikler yeniden canlanmış oldu. (Yanık, 2013)

Ulusal hareketlerin etnisite ile yakın ilişkisi mercek altına alındığında bu hareketlerin geçtikleri etapları belirtmek son derece elzemdir. Şöyle ki milliyetçilik çalışmalarında yazdığı eserlerle kendinden söz ettiren Miroslav Hroch etnisitenin de merkezi bir unsur olduğu ulusal hareketlerin aşamalarından bahsederken aşağıdakileri kaydetmektedir:

1) Kültürel etap: Bu etap süresi boyunca ulusal hareketler daha çok dilsel, kültürel ve daha çok yerele bağlı adetler üzerinden oluşmaktadır.

2) Siyasi elit grup etabı: Kolektif kimliğe sahip grup üyelerinin millet olarak gelişimi için ortaya çıkan entelektüeller ve aydın kesim bu etap süresi boyunca kendisini göstermektedir

3) Kitle hareketliliği etabı: Entelektüellerin oluşturduğu "millet" düşüncesinin kitlede yankı bulması ve artık ulusal hareketin tam olarak siyasileştiği bir aşamadır; (Orkunoğlu, 2018).

Dieter Langewiesche de aynı Hroch'un yaklaşımına benzer bir yaklaşımla ulusal hareketlerin üç aşamadan geçtiğini, bunların da sırasıyla sosyokültürel, ekonomik ve politik olduğunu düşünmektedir (Orkunoğlu 2018).

Etnik kimliğin diğer kolektif kimliklerden en büyük farkı bu kimliğin ülkelerdeki azınlık grupları tarafından sahiplenerek politik bir mücadele aracına dönüşmesidir. Etnik kimlik; bu azınlık grupları tarafından savunulan dinsel, dilsel, kültürel ve diğer unsurları kendisinde birleştirmektedir. Böyle olduğunda etnik kimlik artık toplumsal bir durumdan ziyade politik bir mücadeleyi yansıtmaktadır. Bu politik mücadelenin tohumları sömürgeleşmiş Kıta Afrika'sından uluslararası göç dalgasının Kıta Avrupa'sını vurmasıyla atılmış oldu. Buradaki ulus-devletlerde kendi sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklarını savunan azınlıklar süreç içerisinde kendi etnik kimliklerine sımsıkı sarılmak zorunda kaldılar. (Yanık, 2013)

Hakim etnik grupta dil, din ve diğer unsurların bulunduğu ortak bir gelenek ağı muğlak bir yapıyı hatırlatırken ötekileştirilen azınlık gruplarındaki etnik kimliği oluşturan değerler net çizgilerle kendisini göstermektedir. Süreç ilerledikçe etnik kimlik ayrıştırıcı dil ve üsluptan dolayı kendi varlığını tehlike altına atmaktadır. Azınlıkların kendi politik mücadelelerinde sık sık kendi değerlerini savunup o değerler etrafında sert sınırlar çizmesi günümüz dünya ülkelerinin hemen hemen hiçbirinde homojen etnik grubun oluşmasına izin vermemektedir. Bu heterojenliğin bir diğer sebebi de etnik kimliğin sabit olmayıp tarihin doğal akışında değişip dönüşebilme özelliğine sahip olmasıdır. Tarihsel olayların etkisiyle bir etnik grubun başka bir etnik grubu asimile ederek kendisinde özümsediği örnekleri de mevcuttur. Bu açıdan bir etnik gruptaki bireylerin köken olarak aynı kaynağa dayanması şart değildir. (Erman, 2011)

Etnik milliyetçilikte söz konusu bütünleşme aracı etnisite olduğu halde süreç ilerledikçe yeni bir milliyetçilik tipi ona antitez olarak üretilir. "Sivil milliyetçilik" diye isimlendirilen bu antitez, "ulus" kavramını, etnik milliyetçilikten farklı olarak birbirine yurttaşlık üzerinden bağlanan eşit haklara sahip insan toplululuğu olarak nitelendirmektedir. Etnik milliyetçiliğe göre ulusu belirleyen temel faktör kan bağı, ortak ataya inanç ve orak kültür ise, sivil milliyetçilikteki temel faktör gruba ait olma hissi ve demokratik değerlerdir (Dieckhoff, 2018).

Etnik ve sivil milliyetçilik arasındaki çatışmaya baktığımızda toplumsal hayatta en fazla yer edinenin etnik milliyetçilik olduğu görülmektedir. İnsanların bir grup dâhilinde hareket edip o grubun menfaati için çalışması sadece rasyonaliteyle açıklanamaz. Rasyonel çıkarlar duygulardan ve hislerden yoksun olduğu için bir müddet sonra grup üyelerinin birlikte hareket etmesi zorlaşacaktır. Sebebini ise Max Weber insanın kendisini bir cemaate ya da topluluğa ait gördüğü "öznel hissiyata" bağlamaktadır (Dieckhoff, 2018)

1.3.2. Dil faktörü

Geniş kapsamda kolektif kimliğe, dar kapsamda ise ulusal kimliğe etki eden en önemli faktörlerden birisi dildir. Dil; Vahid Ömerov'un tabiriyle, "Milli ruhun, milli ideolojinin aynasıdır." (Ömerov, 2013). Karl Julius Weber ise milliyetin karakter açısından en çarpıcı yansımasının dilde vuku bulduğunu ifade etmektedir: "Milli karakteri, bir halkın zihinsel ve manevi gücünün damgası olan dil kadar net ifade eden bir şey daha yoktur." (Rocker, 2019) Haktan Birsel'e göre dil, konuşma eylemiyle ferdin herhangi gruba aidiyetini belirleyen maddi bir unsur olduğu halde toplumsal mecrada grubun tüm üyelerinin olumlu ve olumsuz olaylara verdikleri aynı tepkinin dışavurumu olarak da manevi bir unsurdur. (Birsel, 2013)

Dil, sadece halkın ideolojisinin değil, halkın kendisinin oluşmasında ve mevcudiyetini devam ettirmesinde önemli bir role sahiptir. Alman dilbilimci Wilhelm von Humbolt; halkın manevi özelliklerinin, dünyaya bakış açısının ve tüm bunların taşıyıcılarının da dilde yattığını ifade etmiştir: "Dil içsel varlığın organıdır hatta bu varlığın kendisidir." (Ömerov, 2013)

Dilin toplumun varlığının sürdürülmesinde önemli bir etken olduğu daha ortada ulus, millet, devlet veyahut etnisite yokken bile bilinmekteydi. İlkel kabileler ve gruplar da kendi varlığını dillerini korumakla sürdürüyordu. Bu kabileler ve grupların birbirlerinden en büyük farkı konuştukları dillerin farklı olmasıydı (Hayes, 2010). Farklı farklı dillerde konuşan grupların kendi içinde aynı dili konuşup anlaşabilmeleri onların bir süre sonra aynı ortak mirası paylaşmalarına sebep oluyordu, aksi halde ne bir kimlik ne de bir topluluk hissiyatından haberleri olacaktı (Billig, 2002).

Kavimlerin bir müddet sonra uluslara dönüşmesi yani daha kolektif bir yapıya sahip olmasında bu yapıyı ayakta tutan etmenlerden olan dilin ciddi bir payı vardır. Fichte, Jahn, Schleiermacher ve Alman Erdemliler Birliği üyeleri; Niemojowsky, Lelewel, Mazzini, Pisacane ve Genç Avrupa hareketi gibi ekoller "millet" kavramının tanımında merkeze ortak dil meselesini koymaktaydı. Ernst Moritz Arndt'ın "Alman Anavatanı Nedir?" şiiri dikkatle incelendiğinde milliyetçi şairin Mazzini gibi ortak dili yazılı dile indirgediği görülmektedir. Bunun sebebiyse daha geniş alanları kendi anavatanı olarak görmekte yatıyordu (Rocker, 2019). Hans Kohn ve Elie Kedourie de Alman milliyetçilerinin milliyetçiliği ortak dile indirgemelerinin sebebini ulus devlet kurulumuyla ilişkilendirmiştir. Alman romantiklerine göre, ortak dili ve kültürü olan her bir ulus, ulus-devlet kurmalıdır, çünkü bu topluluğun her üyesinin gerçek anlamda özgürlüğü onların ait olduğu ulus-devletin varlığına bağlıdır (Orkunoğlu, 2018).

Kavimlerin yaşadıkları olaylar ve tarihin seyrini değiştiren durumlar arasında geçirdikleri evrim her ne kadar onları kökünden değiştirebilecek kabiliyette olsa da kavmin gelenekleri, adetleri, kültürel yapı özellikleri ve kolektif belleği kendisini dilde muhafaza etmektedir (Ayni, 2011). Dilin böyle spesifik özelliklerinin mevcut olması tek tek insanlar tarafından değil, bir topluluğun eseri olarak ortaya çıkmasından dolayıdır. Toplum onu kullandığı sürece canlı kalacak olan dil işte bu yüzden milliyetçiliğin en saf ürünlerinden biri olup milli birliğin en belirgin sembolü gibi son derece önem arz etmektedir (Rocker, 2019).

Burada kolektif bellek ve dil arasındaki ilişkiye ayrı bir parantez açmak gerekiyor. Dilin bir halkın kolektif belleğinin oluşumunda ve aynı halkın geçmişine dayanarak geleceğini çizmesindeki en büyük rolü şimdiki nesil ile önceki nesil arasında somut bir bağ oluşturabilmesindedir (Hayes 2010).

Dilin insan grubunu, halkı, topluluğu ayakta tutan unsurları muhafaza edebilme özelliği bahsedilen yapıların kimliklerinin belirlenmesinde de son derece etkili olmuştur. Dilin var olan kolektif kimliklerle ilişkisine bakılırsa onun bu kimliklerin oluşmasında ya da tam tersi onların varlığını tehdit etmede ne kadar etkili olduğu gözlemlenebilir. Örneğin, dil ve din arasındaki ilişkiye bakmak suretiyle Avrupa'da Hristiyanlığın Katolik mezhebinin hükümranlığını sona erdirmek maksadıyla başlatılan Reform dönemini incelemek yerinde olacaktır. Bu dönemde halkın kendi dili bir mücadele aracına dönüştürülmüş, neticede milli ruhun tekrardan dirilmesine ön ayak olmuştur. Artık kendi dilinde ibadet etmeyi seçen insanlar Kilise'nin baskılarına rağmen Latincenin egemenliğini sona erdirmeyi seçmiştir (Ayni, 2011).

Dil ve din arasındaki ilişkiye daha da yakından bakmak gerekirse dilin bu konuda dinden farklı olarak hem özgün bir olgu hem de bir araç olduğu bilinmektedir. Dil; şahsın bireysel deneyiminin toplandığı, düzenlendiği ve bu deneyimin kendisini ifade ettiği bir olgudur. Aynı zamanda dil şahsın toplumsal hayatta yer edinmesine yardım eden "araç" görevini de üstlenmektedir. Çünkü maddi ve nesnel gerçeklik dünyasında şeylere anlam atfeden dilin kendisidir. Antropolojik yaklaşıma göre, toplumsal olgudan ibaret olan dili dinden farklı olarak dilbilimsel sistemi aşan dinsel bir niteliğe ait etmek imkânsızdır. (Coşkun, 2003)

Etnisite ve dil arasındaki karşılıklı ilişkiye bakıldığında etnik kimliğe sahip grupların kendi etnisitelerinin ifadesinde dili kullanmadan bir kolektif halinde hareket edemedikleri görülmektedir. Bu, bir bakıma John Edwards'ın tabiriyle, dilin "etnik kimliğin merkezi sütunu" olduğu anlamına geliyor. Bu sütun aynı etnik kimliğe sahip bireylerin bir arada olmasını sağlamaktadır. Herhangi bir ülkedeki farklı etnik gruplardan bireylerin kriz ortamlarında veyahut güvensiz durumlarda dağıldığı ve bu yüzden böyle ülkelerdeki politik bilincin ciddi oranda kırılgan bir yapıya sahip olduğu tecrübeyle sabittir. (Billig, 2002).

Kriz ortamları ve güvensiz durumlar meselesini daha da açmak gerekirse dilin aynı dilde konuşan bireyleri ya da grubun üyelerini o grup dahilinde tutabilmesinden bahsetmek faydalı olabilir. Bu "biraradalık" hissi halkın her bir bireyini güvenlik arayışında avantajlı konuma ulaştırır. Bu konumu kaybetmek istemeyen üyeler grupta konuşulan dilin aynilik özelliğinden yararlanarak kendilerini yalnız hissetmemektedirler. Michael Billig,

"Varieties of Nationalism" kitabının yazarı Maya Tudor'dan atıfta bulunarak ve Belçika'daki Felemenkçe konuşan halkı da örnek göstererek grubun bu hissiyata bürünmesinin son derece doğal olduğunu bildirmektedir:

"Güvenlik arayışında, aynı dili konuşan insanlar karşı konulmaz bir şekilde bir araya gelmeye çekilirler" (Billig, 2002). Her ne kadar dilin etnik kimliğin oluşmasındaki rolünden sıklıkla bahsedilse de durumun siyasi arenada farkedilmesi çok geç dönemlere tesadüf etmiştir. Bunun çeşitli nedenlerinden bahsederken, Hobsbawm, özellikle XIX yüzyıl Almanya ve İtalya örneğini veriyor. Bahsi geçen ülke halklarının konuştukları dilin toplumun ve devletin yapısında vazgeçilmez bir değere sahip olduğunu bildiren yazar Almanca ve İtalyanca'nın Almanlar ve İtalyanlar için ifade ettiği mananın Fransızca ve Fransa'ya ait edilemeyeceğini iddia etmektedir. Çünkü bahsedilen dönemde Fransızca'nın Fransa'daki işlevi sadece idari işlerde ve kamu kurumlarındaki iletişimi sağlamaktan ibaretti. Dilin Fransa için bir devrim aracına dönüştüğü XVIII. yüzyılda bile dil Jakobenler için köhne dünyayı yıkmanın anahtarı olduğu halde Almanlar ve İtalyanlara göre böyle bir nitelik taşımamaktaydı. Onların milli dilleri yüksek kültürün ve entelektüelliğin "olmazsa olmaz"ı durumundan da ziyade milli kimliğin taşıyıcısıydı. Onları Alman ve İtalyan yapan biricik şeydi (Hobsbawm, 2012). Dili milli kimliğin mihenk taşı olarak gören Alman ekolü kendi zengin kültürel birikiminden dolayı milliyetçiliğini de temelinde etnisitenin olduğu etnik milliyetçiliğe dayandırırken Fransızlar daha çok merkezinde demokratik hakların olduğu sivil milliyetçilikten yana bir tutum sergilemekteydi (Yanık, 2013).

Etnik-dilsel milliyetçiliğin geç farkedilmesinin bir diğer sebebi de dil ve etnisite arasındaki iletişimin sadece Almanlar ve İtalyanlarda yüksek seviyede olmasıydı. Bu ülkelerdeki liberal orta sınıflara göre, milli devletin oluşturulması için ilk kriter dildi. Ama aynı dönemde Avrupa'nın diğer ülkelerine bakılırsa durum tamamen farklıydı. Örneğin Polonya ve Belçika'daki yürütülen milli mücadeleler, dilsel bir niteliği içermemekteydi. Ya da Balkan halklarının Osmanlı'ya karşı yürüttükleri isyanlarda da dil meselesi yer almıyordu. Keza İrlanda'nın Britanya'ya karşı seslendirdiği bağımsızlık iddiaları da mezhepsel ayrılığa dayanıyordu. Bunun tam tersi durumun yaşandığı ülkelerde detoplumun gözünde self-determinasyon ya da kendi devletini kurma arzusu önemli bir hedef haline gelmemişti (Hobsbawm, 2012).

Devlet yönetiminde dilin stratejik bir mahiyete bürünmesi ve dilsel milliyetçiliğin uygulanması için dilin resmiyette tanınması elzemdir. Bu raddede dile atfedilen önem de sadece iletişim aracı ve kültürel bir öğe olmaktan çıkmak zorundadır. Dilin devlet yönetiminde etkin bir role sahip olması için onun iktidar, statü ve diğer politik sorunlar içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Dilin politik düzlemde sadece iletişim aracı olmadığını gösteren en büyük örneklerden bir tanesi Yahudi milliyetçiliğidir. Yahudi milliyetçiliği, bir diğer adıyla siyonizm eğer dilin kültürel mahiyetine önem verip toplumun iletişim kurmasındaki rolünü önemseseydi herhangi bir Yahudi'nin kullanmadığı ve Avrupa sinagoglarında bile duyulmayan modern İbranice'yi tercih etmezdi. Çünkü bu maksadlar için ideal dil Batı'ya göç etmiş ve Avrupa'nın doğusunda yaşayan Eşkenazi Yahudilerinin yüzde 95'nin kullandığı Yidiş diliydi. Siyonizmin tercihini modern İbranice'den yana kullanması dilsel milliyetçilik alanında dilin ne kadar politik stratejilerin parçası haline dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Hobsbawm, 2012).

On sekizinci yüzyıl yazarlarından Johann G. Herder ve Johan G. Fichte'nin düşüncelerinden yola çıkarak bir milletin temelini ve dehasını oluşturan faktörün dil olduğu varsayılırsa dil ve milliyet arasındaki ilişkinin çok sıkı olduğu gerçeği yadsınamaz (Billig, 2002). Bu ilişkinin boyutları siyasi literatürde farklı ekoller tarafından farklı yorumlamalarla şekillenmektedir. Bazı dönemlerde dil ile milliyetin aynı olduğu yorumlarında da bulunulmaktadır. Örneğin, Fransız ekolü dil ile milliyet arasındaki aynilik ilişkisinin tamamen aleyhinedir. Onlara göre, dil ile milliyet aynı anlamlara gelemez. Fakat Alman ekolünün düşünceleri incelenirse bu ekolün temsilcileri Almanca konuşan tüm etnik grupların Alman olduğunu iddia etmektedirler. Fransız ve Alman ekolü arasındaki bu tartışma sadece teori zemininde kalmamakta, 1870 senesinde Almanların Fransızların elinden Alsas'ı almasıyla daha da şiddetlenmektedir (Ayni, 2011).

Mehmed Ali Ayni, her iki ekolün savunduğu görüşleri detaylıca inceledikten sonra kendi görüşünü şu cümlelerle aktarıyor: İki tarafın bu çetin meseleyi hal için ortaya koydukları bütün delilleri dikkatle muvazene ettim. Fransız müelliflerinin buldukları ve gösterdikleri delillerin pek kuvvetli olmasına rağmen, bugün milyonlarca Türk'ün kendilerine her hususta tamamen yabancı milletlerin tahakkümleri altında ezildiklerini gördükçe kalbim Alman müverrihlerini haklı buluyor (Ayni, 2011).

Dilin siyasi anlam olarak kavimler arasında tabiri caizse "medeniyet alışverişine" sebep olduğu söylenebilir. Tarihi olaylara bakılırsa belli bir araziyi fethetmiş bir kavmin süreç ilerledikçe o arazide konuşan halkın sadece kültürünü, maddi zenginliklerini ve kaynaklarını değil, dilini de benimsemeye başladığı görülüyordu. Fethettiği bölgelerde varlığını sürdürmek için o bölgenin diline aşina olmak zorunluluğunu hisseden kavim sadece bu yöntemle o bölgedeki planlarını hayata geçirebilmiştir. Fetih sadece bölge halkının maddi unsurlarını değil, o halkın milli şuurunu da kendine mal edebiliyordu. (Ayni, 2011).

Bugün birçok dillerin başka dillerin etkisi altında onlardan belli başlı bazı kelimeleri alması da bundan kaynaklanmaktadır. Bir dil, kullanıldığı müddetçe insanlar arasında etkileşimin içinde yer aldığı için sürekli değişim halindedir. Sabit bir yapıya sahip olmayan dili sadece bir milletin karakterine veyahut ruhuna indirgemek onun tabiatına aykırı bir durumdur (Rocker, 2019).

1.3.3. Din faktörü

Dinin toplum üzerindeki etkilerine bakılacak olursa apaçık bir gerçektir ki bugün bir dine tabi olmayı reddeden insanlar olmakla birlikte dinsiz ve inançsız herhangi bir toplumun varlığına şahitlik edilmemiştir. İlk insanın dindar bir insan olduğu kanısına varılmış ve etraftaki dünyanın bir anlam kazanması için bireyin hakikat arayışına çıkması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yüzden en ilkelinden en gelişmiş dinlere kadar tüm dinler bu hakikate ilişkin kutsi tasavvurların birikimi olarak görülmüştür (Kara, 2017). Antik dönem filozoflarından Plutharkos'un şu cümlesi dinin insanın ve toplumun hayatındaki önemini son derece açıklar niteliktedir:

"Dünyayı geziniz, dolaşınız. Sanatsız ve edebiyatsız yerler görürsünüz ama mabetsiz ve mabutsuz yerler göremezsiniz." (Şen, 2015).

Kişinin kendi değerlerinin belirlenmesinde temel kaynak rolünü oynayan din sadece bireysel kimliğin değil, toplumsal niteliklerinden dolayı kolektif kimliğin oluşum sürecine de etki etmektedir. Tek başına dinsel kimlikler oluşturma potansiyelini kendinde bulunduran din, bunun yanı sıra ulusal kimliklerin oluşmasına da ciddi katkılarda bulunmaktadır. Modern dünya insanının dinamik bir zeminde yaşadığı kimlik krizinde

kendisini tanımlaması ve anlam arayışında tutarlı bir cevap bulması için din çok hayati bir öneme sahiptir (Coşkun, 2003).

Dinlerin kendi doktrinlerine esasen; belli bir yaşam tarzı sunması, bireyleri ve onların bulunduğu toplulukları net kaidelerle belirlenmiş bir sisteme entegre etmesi onun tamamlayıcı fonksiyonlarından kaynaklanmaktadır. Din bu yönüyle ferdin siyasal hayatındaki ilişkileri düzenlemek maksadıyla onun inanç sistemine etki edebilecek güçtedir (Şen, 2015).

Dinin kolektif kimliğe en önemli etkilerinden bir tanesi kendi bütünleştirici özelliklerinin, değer yargılarının ve ideallerinin yer aldığı, yukarıda bahsedilen kaidelerle belirlenmiş bir sistem vasıtasıyla 'etos' yani ahlak oluşturmaktır. Bu ahlakın etrafındaki insanları birbirine sımsıkı bağlayan din insanlara yeni bir kimlik ve aidiyet duygusunu kazandırmaktadır. Örneğin, ABD gibi göçmenlerin ciddi oranda yerleştiği ülkelerde dini zümreleşmenin yüksek olduğu görülmektedir. Bu, farklı ülkede bir kimlik kaybının yaşanmaması adına dinin etrafında birleşip bir gruba ait olma hissine dayanmaktadır (Coşkun, 2003). Dinin sadece bütünleştirici ve toplayıcı özelliklerinin olduğu söylenemez. Kolektif bir kimlik türü olması hasebiyle diğer grup üyelerine karşı ötekileştirme eyleminde de bulunabilen dinin hangi amaca hizmet ettiğini onun içeriğine bakarak anlayabiliriz (Şen, 2015).

Dinlerin lokal bir karaktere sahip olduğu söylenemez. Bir din her ne kadar pratikte belli bir sınıfa seslense bile kendi amacı ve maksadı her zaman evrensel bir nitelik taşımaktadır Kendi evrensel yapısının gerekliliklerinden yola çıkarak toplumsal ve kültürel olguları değiştirmeye ve dönüştürmeye müsait olan din ve onun toplumla arasında gelişen ilişkiler karşılıklı olmakta, toplumun kültürel dinamikleri de dinlere etki edebilmektedir (Coşkun, 2003). Din tek tek bireylere etki edebilme potansiyelini kendinde barındırsa da genel yapısı itibariyle insanlar arasında bir "köprü" işlevini hayata geçirmektedir (Kara, 2017).

Anthony D. Smith, dinin evrensellik tezine örnekler sunarken ilk başta V. yüzyılda Sasani dönemindeki Mazdekçilikten bahsetmek gereğini duyuyor. Bu dini esaslı hareketin sosyal tabanlı bir direniş olmasına rağmen; toplumsal adalet isteminde bulunması, onun her ne kadar sınıfsal olarak alt sınıflara hitap etse de verdiği mesajlar itibariyle evrensel nitelik taşıdığını iddia etmektedir. Bir diğer örneği ise İngiltere'den veren Smith;

Anglikanizm'in daha çok üst ve orta sınıfların mezhebi haline dönüşse de, kendi ilkelerinin her bir İngiliz'e ait olduğunu bildiriyor (Smith, 2010).

Max Weber'den atıf yaparak dinlerin pratikte belli sınıflara hitap etmesini ve ortaya çıkan "sınıf dinleri"nin birçok formunun bulunmasını sınıfsal ve dinsel kimlikler arasındaki yakın ilişkilere bağlayan Smith, sık sık bu iki kolektif kimlikler arasında kaymaların gerçekleştiğini söylemektedir. İki kimlik arasındaki tipik farklardan bahseden yazar sınıfsal kimliklerin üretim ilişkileri sonucu ortaya çıktığını ama dinsel kimliklerin daha çok toplumsal hayata dayalı geliştiğini ve bunun yanı sıra dinin aynı toplumun kültürü ve o kültürü oluşturan hususlar arasındaki dengeyi sağladığını da ifade etmektedir (Smith, 2010).

Şahıslar üstü karaktere sahip ve ampirik olandan daha üstte bir hakikate atıfta bulunarak kendinde çeşitli değer sembollerini, ritüelleri ve inanç geleneklerini barındıran din etnik sınırlar çerçevesinde kalmamaya ve bu sınırları ortadan kaldırmaya çalışırken bunun tam tersi bir durumda bazı etnik gruplar en dindar cemaatler ve gruplar haline gelmiştir. Bu tip dindar cemaatlere örnek olarak Monofizit Habeşliler, Yahudiler, Ermeniler ve Mısır'ın Araplar tarafından fethinden önce orada yaşayan yerli Kıptileri göstermek mümkündür (Smith, 2010). Bunun sebebi belirli bir dini cemaatin aynı mekanda uzun süre ikamet etmesinden kaynaklandığı ve bu toprak parçasında geçirdiği yılların bir müddet sonra aynı cemaatin millete dönüşmesine sebep olduğuyla ilgili görüşler mevcuttur (Kökce, 2021). Etnik grupların bir süre sonra en azılı dindar cemaat haline dönüşmesinin yanı sıra ters tepki olarak en azılı dindar grupların bir süre sonra daha da yerelleşerek etnik bir kimliğe büründüğü örnekleri de vardır. Spesifik bir örnek olarak buna Mısır'da Şii Müslüman fırkasına mensup Dürzileri gösteren Smith bu grubun bir müddet geçtikten sonra her türlü eziyet ve zulümle karşılaştığı için adeta kendi kabuklarına çekildiklerini ifade etmektedir (Albayrak, 2005).

Antik dönemde birçok halka hitap eden egemen dinlerden bahsetmek pek mümkün değil. Şöyle ki bahsedilen dönemde her halkın kendi tanrıları, ayinleri, ibadetleri ve ritüelleri öğrendikleri kutsal metinleri mevcuttu. Kölelik düzeninin hüküm sürdüğü bu çağlarda azınlıklar ve köylüler de kendi yöneticilerinin inandığı dine hizmet ediyor ve onlarla aynı dini kültürü paylaşıyorlardı. İbrahimi dinlerden sonra her ne kadar dünya ahalisinin birçok kısmı bu dinlere tabi olsa da belirli etnik gruplar bu dinlere etnik açıdan sınırlar

getirmiş ve dini mezhepler halinde bölmüşlerdir. Yukarıda bahsedilen Ermeniler ve Kıptiler örnekleri işte bu mezhepler halinde bölünme olayına da örnek olarak gösterilebilir. İslam'ın etnik kimlik sınırlaması üzerinden bölünmesine ise İran'daki Şii Müslüman kesimi en başlıca numunedir. İran örneği aynı zamanda din ve etnik kimliğin çakıştığı zaman birbirini güçlendirmesiyle ilgili sunulabilecek en ciddi pratiktir (Kökce, 2021).

Bireyin veya toplumun dini bağlılığı ve aidiyet duygusu ulusal kimliğin inşasında en önemli etkenlerdir. Yaşadıkları coğrafyaya, ortak kültüre, dile ve dine bağlılık aslında toplumun kendini ötekinden ayır etmesinin ve varoluşunun sebebidir. İnandığı değerlerden ve ait olduğu yerden koparılan veya ayrı kalan toplum asimile olarak zamanla yok olmaya mahkûmdur. Bir yerden başka bir bölgeye geçiş süreci göç veya sürgün edilmek şeklinde gerçekleşmektedir. Her iki durumunda ulusal kimlik ve aidiyet duygusu üzerinde etkileri oluşmaktadır. Rızaya dayalı olmayan ve zorunlu olarak gerçekleştirilen sürgünün daha ağır sonuçlar doğurduğunu belirte biliriz. Sovyet döneminde 1938 – 1950 yılları arası en çok sürgünlerin yaşandığı dönemdir. Stalin onayladığı "tahliye" kararları azınlıkların ait oldukları topraklardan koparılmalarına sebep olmuştur.

1.2. Sürgün Kavramı

Sürgün kavramının sözcük anlamı Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ünde "Ceza olarak belirli bir yerin dışında ya da belirli bir yerde oturtulan kimse; sürülme işi. Nefiy; bir kimsenin sürüldüğü yer." olarak tanımlanmıştır. Ancak Britannica Ansiklopedisi'nde "Kişinin yetkililer tarafından cezai bir önlem olarak verilmesi sonucunda ülkesinde uzun süre bulunmaması durumu." olarak tanımlanmıştır (Akça, 2019).

Sürgüne ilişkin önemli hususlardan birisi devletin izlediği siyasetle ilgilidir. Devlet farklı bulduğu etnik köken, din ya da mezhep mensubu kişilerin belli coğrafyada yaşamalarına hak tanımamakta ve onları oradan çıkarmak için belli bir siyaset izlemektedir. Tarihçiler tarafından sürgün üç başlık altında incelendiğini söyleye biliriz. İlk olarak sürgün edilenlerin bir vatanlarının olmaması durumu. İkinci olarak geçici olarak bir baskı veya zorluğa bağlı olarak göç etme zorunluluğunun ortaya çıkma halidir. Üçüncüsü olarak, kişinin vatanında hayat şartlarının ve ekonomik durumunun kötü olması sebebiyle yapılan

göç söz konusudur. Bu anlamda aslında sürgün belli başlı şartların oluşmasının veya baskı uygulanmasının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce (BMMYK) *"Dünya Mültecilerinin Durumu"* başlıklı yayınında sürgünü, sömüren ve otoriter devletlerin başvurdukları bir yöntem olarak nitelendirilmiştir. Vatandaşlarını göçe maruz bırakma ve onları tehdit olarak gördükleri takdirde sınır dışı etme hakkına sahip olduğunu varsayan devlet, yasalara uygun olarak belli kesimleri gönderdiği yerlerde ikamet etmeye zorlaması söz konusudur. Sürgün edilenler kendi iradeleri yerine devletin iradesine tabi olmak zorundalar ve görülür ki sürgün siyasetinin hedefinde genelde aynı kültür ve dile sahip gruplar olmuştur (Öner, 2019).

Dünyanın demografik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarını değişik şekillerde etkileyen göç kavramı tarihin her döneminde sıkça karşılaşılan olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç kavramı, bir devletin sınırları içerisinde belli grubun bir bölgeden başka bölgeye veya bir kişinin çeşitli sebeplerle uluslararası bir sınırı geçerek başka bir yere gitmesi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda gönüllü veya zorunlu göç, kitlesel ve bireysel göç, iç ve dış (uluslararası) göç olarak sınıflandırma yapılmaktadır. Gönüllü ve zorunlu göç arasında ayırt edici özelliği kişilerin iradesine bağlı olmasıdır. Zorunlu göç halinde kişi savaş, doğal afet, dini, siyasi ve etnik sebepler dolayısıyla yerleşim yerini terk etmek zorunda kalması durumudur (Davrıshova, 2015). Buna karşılık gönüllü göç de grup veya kişi kendi iradesiyle yerleşim yerini terk ederek farklı bölge veya ülkeye taşınması durumu mevcuttur. Zorunlu göç kavramı kapsamında irade ve isteye bağlı olmadan yerleşim yerlerinden edilen ve gittikleri yerlerde kişi veya grup, sığınmacı statüsünde oldukları için sürgün kavramı öne çıkmaktadır. İnsanların bulundukları yerlerde mevcut tehlikelerden korunmak için, baskı gördükleri bölgeleri terk etme veya farklı ülkelerden yardım istemeleri durumunda sığınma söz konusudur. Sürgünde ise kişi veya grubu güvenli alanlarından zoraki olarak koparmak ve onları bir bilinmeze terk etme durumu söz konusudur (Altzınger, 2014).

İlk olarak bireysel ceza olarak ortaya çıkan sürgün kavramı, bir kişinin politik ya da adi suçlardan dolayı otoriteler tarafından kendi ülkesinden zorla ya da kendi rızasıyla geçici/ daimi uzaklaştırılması niteliğinde olmuştur. XXI. yüzyıl çoğu göç teorisyenleri tarafından

göç çağı olarak nitelendirilmiştir. Lakin göçlerin insan tarihiyle özdeş olduğu bilinmektedir. Dünyanın *küresel bir köy* haline gelmesi ve buna bağlı olarak da küresel sosyal ilişki ağlarının bütün dünyayı sarmalamış olması bu günün dünyasının *göç çağı* adlandırılmasının temel sebebidir (Akça, 2019). Göç çalışmalarının postmodern ve küresel bağlamda yapıldığı bilinmektedir. Lakin literatüre bakıldığında göç araştırmalarının birkaç farklı şekilde sınıflandırıldığını görebiliriz. Bunlardan ilki göç ve asimilasyon terminolojisinin yerini alan diaspora araştırmalarıdır. Kırdan kente yapılan göçler olarak tanımlayabileceğimiz göçler Sanayi Devrimi sonrasını kapsamıştır. I.Dünya Savaşı'ndan itibaren yapılan çalışmalar, savaşlar ve şiddet olgularının yarattığı şiddet ve yerinden edilme konuları üzerine yapılmış olması dikkat çekmektedir. Ancak 1950'lerden itibaren Avrupa'ya yapılan emek göçleri üzerine çalışmalara daha da yoğunlaşmıştır. Zorunlu göçlerin bir örneği olan sürgün konusu üzerinde pek durulmamış ve genelde mültecilik, tehcir ve yerinden edinme kavramlarıyla ele alınıp karıştırılmakta veya siyasi\ ideolojik sebeplerle tek taraflı propaganda aracına dönüştürülmektedir. Diğer risk ise, sürgünlerin ülke içinde veya dışında zamana yayılarak gözlemlenmelerinin mümkün olmadığı. Bu durumun en önemli nedenleri ise bir *kopuş* olma bakımından donmuş bir durumu yansıtmalarıdır. Sürgünleri sadece sözlü ya da tarihi kaynaklardan yani anlatılan üzerine araştırılması risk alanı oluşturmaktadır (Çelebi, 2019).

Yalnız haliyle uzaklaştırmak, kovmak anlamına gelen sürgün kelimesinin Türkçe sürmek fiilinden yapılmış bir isimdir:

> "*Terim olarak ise, ceza olarak belirli bir yerin dışında ya da belirli bir yerde oturulan, sürülme işi yada bir kişinin sürüldüğü yer, oturmaya zorlanan kişi, toplu şekilde kolonizasyon ve yerleşme amacıyla insanların yaşadığı bölgenin ya da ülkenin sınırları dışına çıkarılması anlamını taşımaktadır."* (Öner, 2019).

Arapçada nefy, menfi, menfa, İngilizcede banissment, deportation, exile, Fransızcada ise bannissement, deporte, exile karşılıkları kullanılan bu kavramın, bulunduğu memleketten çıkarıp başka yere göndermek, sürgün etmek ve sürgüne göndermek gibi bilinen anlamları da vardır. Bir başka tanımlamada ise bu durum: *kendi ülkesinden, malından,*

mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdan koparılma şeklinde tasvir edilmektedir. Lippman ise tehciri de soykırım içine sokmaktadır. Bunun sebebini zorunlu göçün etnik, dini, ırki ve milli grubu kültürel ve sosyal olarak yok etmeyi hedeflemesinde görmüş olmasıdır (Dadayeva,2018). Sistemli bir şekilde yapılan tehcir ve yerleştirme yöntemlerini kapsadığı betimlenen sürgün kavramını bu anlayışa göre: *devlet, lüzum gördüğü zaman mükellefiyetleri olmayan halk üzerine mükellefiyetler koyduğu gibi, onları icap eden yerlere yerleşmek üzere gönderebilir* şeklinde tanımlaya biliriz. Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu sürgünleri ifade etmek için kullanılan bu tanımlamayı genel olarak diğer uygulamalar için de kullana biliriz. Diğer yandan sürgün, *Dünya Mültecilerinin Durumu* adlı raporda, tarihte sömürücü ve otoriter devletlerin sürekli kullandığı yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlarına siyasi ve ekonomik kukla gibi davranan ve kendilerinde onların yerlerini zorla değiştirme hakkını bulan bu tarz devletler, aynı zamanda seyahat özgürlüklerini kısıtlama ve hareket alanlarına sıkı denetim getirme hakkını da kendilerinde bulmuşlardır. Ayrıca, sadakatsizliklerine inanırlarsa ve devletin güvenliği için gerekli görürlerse onları ülke dışına gönderme hakkına sahip olduklarını da düşünmektedirler. Aynı kültür ve aynı dile mensup homojen topluluklar sürgün politikalarının hedefinde olmuşlardır (Sağır, 2012).

1.3. Sürgünün Psikanalizi

"Sürgün" kavramı tarihsel, kültürel, psikolojik ve dinsel okumalara açık; son derece zengin bir anlam katmanına sahiptir. Sadece politik anlamlarıyla değil aynı zamanda taşıdığı varlık sorunsalıyla da dikkate değerdir. Sürgün sebepleriyle politik, sonuçlarıyla ise ontolojik bir kavramdır. İnsan ister dinlerin ileri sürdüğü gibi cennetten kovulmuş isterse de evrimin savunduğu gibi doğanın kendisinden kopmuş bir parçası olsun sürgüne yazgılıdır. Bu durum onun kimliği, mülkiyeti, dili gibi onu var eden her şeyi etkilemektedir. İnsanoğlu bir şeylerden ve bir yerlerden kopmuştur. Bu kopuşun sancısıyla baş etmenin yollarını aramaktadır. Yani bir sürgünün kendini inşa çabasıyla eş bir çaba içindedir. Bu noktada "sürgün" sözcüğünün filiz vermekle de anlamdaş olması dikkat çekicidir. Bitkinin gövdeden kopuşu yeni bir hayatın başlangıcıdır, kopuş hayatın ilk adımıdır (Öner, 2019).

Sürgünlük hem mekân boyutuyla hem de zihinsel düzlemde bir "ayrılık" hâlidir. İnsanoğlunun doğumla başlayan varoluşsal öyküsü ayrılık üzerine kurguludur. Dölyatağının basit ve konforlu alanından karmaşık ve acıyla örülü bir zaman ve mekân boyutuna geçiş yapan insanın doğumu, ilk sürgün deneyimi olarak görülebilir. Doğumu ilksel bir travma olarak gören Otto Rank'a göre "Ayrılma anksiyetesi yaşam döngüsünün her aşamasındaki olaylarda yeniden yaşanır. Gelişim dönemlerinin birinden diğerine geçişlerde ve yetişkinlik süresince insanın yaşamında yer alan değişikliklerde, belirli bir durumu terk etme ayrılık anksiyetesini, bir amaca ulaşma çabası yeni bir beraberlik kurma umudunu taşır." (Geçtan, 2014).

Dölyatağından yani anayurttan ayrılan bireyin bu ilk travmaya karşı geliştirdiği tepkileri Otto Rank psikolojik veri olarak kullanmıştır. Kişinin bağımlılık/ bağımsızlık karmaşasıyla dünyaya geldiğini öne süren Rank, yaşam ve toplum karşısında alınan pozisyonları da anne karnından ayrılışın bilinçaltında bıraktığı derin izlerin ışığında açıklamıştır. Ölüm ve yaşam korkusu olarak nitelendirdiği bu pozisyonlar sürgünlük durumunun bireye dayatabileceği olumsuz seçeneklerle benzerlik arz etmektedir. Bu seçenekler; ya geçmişin yani öncekinin Rank'a göre geçmiş anne rahmidir gölgesinde yaşayıp melankolinin eşlik ettiği bir korkuyla yaşamdan ayrı düşmek, ölüm korkusu içinde olmak ya da bağımsızlığın sunduğu farklılık ve çoğunluktan bireyleşerek ayrı düşmek durumunun ortaya koyduğu korku yani yaşam korkusu içinde bulunmaktır (Geçtan, 2014). Sürgünün anayurttan kopuşu sonrasında aldığı pozisyonlar dölyatağından kopan bireyin yaşam karşısında içine girdiği tavırların daha travmatik bir şeklidir. Doğum travması bireyin hem yaşama dâhil olması hem de bağımsızlığını elde etmesi ile aşılacaksa sürgün sonrasının yıkımı da geçmişin tazyikinden kurtulup yaşama dâhil olarak atlatılacaktır. Ayrıca sürgünün yaşadığı mekân boyutlu kopuşun bireyleşebilme imkânını vermesi anne karnından ayrılışın ortaya koyduğu bağımsızlık ve bireyleşme imkânından farksızdır ve travmadan çıkış noktasıdır. Çünkü "İnsanın bağımsız bir varlık olma çabası yaşamın özüdür." (İzmir, 2015).

İleri sürdüğü tezler psikiyatri alanından ziyade sinema, edebiyat ve sosyoloji alanlarında kabul görmüş olan tanınmış psikanalistlerden Jacques Lacan'ın "ayna" metaforunda ve gerçek/ imge/ simge düzlemlerinde de ayrılık ya da uzaklaşma kavramları görülmektedir. Lacancı psikanaliz sadece öznenin analizi değil, öznenin içinde bulunduğu gerçekliğin

analizi olarak, bir mekân analizidir aynı zamanda" çünkü Jacques Lacan'a göre bireyleşmede söz konusu olan tek bir ego değil, birden çok egodur (İzmir, 2015). Bu birden çok ego, imgesel düzeyden kopuşla beraber toplumla bağ kurmanın sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bağ kuruş "ben"den farklı olarak "öteki"nin de varlık bulması demektir. Kişinin, kendisini üzerinden algıladığı "öteki"nin sayısı da niteliği de değişir. Bu niteliksel ve niceliksel "öteki" değişimleri ve simgesel aşama, kendini özellikle mekân boyutu ile yani toplum ve toplumsal ilişkilerle gösterecektir. Ancak bizim açımızdan önemli olan husus, bu üç düzlemin çeşitli kopuşlarla ve ayrılıklarla kendini ortaya koymasıdır. Gerçek döneminden imge dönemine geçiş anneden kopmayla ve "ayna"da kendi bütünlüğünü fark etmeyle başlar. Çocuk aynadaki imgesi ile tanışır ve "uzaklık, konum ve 'fark bilinci' gelişmeye başlar." (Taburoğlu, 2013). Aynadaki imge ile çocuğun beden algısı arasındaki fark ise içsel çatışmanın habercisidir. Anneden kopuşun sunduğu bu çatışma durumu, anne dışındaki yeni "öteki"lerle kurulan ilişkiye göre şekillenecektir.

Simgesel aşama ise annenin yasasından babanın sözü ve yasası altına girme demektir. Anneden kopuş, kendi bütünlüğünün farkına varmanın eşiğidir. İmgeden kopuş ise sözle, dille ve baba yasası olan toplumla özdeşliğin eşiğidir. Her kopuş bireyin kendini keşfedebileceği yeni "ayna"ların ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Anayurttan ayrılmak zorunda kalan sürgünün sarsılan iç/dış dengesi, "öteki" ile ve yeni "baba" yasası ile tekrardan kurulabilmelidir. Sürgün bireyin aidiyet çatışması, anneden kopan bebeğin aidiyet ve beden algısına yönelik karmaşasıyla benzerlikler gösterir ve ayrılığa yönelik alınan tavırla artan veya azalan bir seyir izler (İzmir, 2015). Sürgünün, içine doğduğu mekânda yeni bir sözle, dille ve baba yasası ile karşı karşıya kalması simgesel düzlemde çocuğun sözle, dille ve baba yasası ile yüz yüze gelmesini anımsatır. Sürgünü yaşayan birey imge ve simge düzleminde gidip gelerek kendine bir anlam alanı açmaya çalışacaktır. Yeni baba yasasının kazanımlarına sırt çevirmek ise çocuğun imge ile algı arasında yaşadığı farkta olduğu gibi bir dizi anlamsal boşluk ortaya çıkaracaktır. Bu boşluk dile getirilemeyen yani söze bürünemeyenler olarak bilinçaltında kendine yer bulacaktır. Sürgün bireyin kaybettiği sadece dili değil aynı zamanda anlam alanıdır. Anlam zamanla görüntüye evirilip simge durumunu kaybedebilir ve belki tamamen bilinçaltı yaşantısına dönüşebilir. Çünkü sözle örülü anlam, yaşam kaynağı olan mekândan koparak simgesel düzlemini kaybedebilir (Küey, 2014).

Sigmund Freud'la yollarını ayırdıktan sonra psikanalize yeni ve aynı zamanda da mistik bir yaklaşım kazandıran Carl G. Jung geliştirdiği analitik psikolojide, bilinç dışını kişisel ve ortak (kolektif) bilinç dışı olarak ayırmış ve ortak bilinç dışının içeriğini arketiplerle (ilkörnek) açıklamıştır (2016). Bu arketiplerin sayısı yaşantı ve karşılaşılan obje sayısı kadardır. Özellikle kişiliğin oluşumunda bazı arketipler büyük öneme sahiptir ancak "gölge" olarak adlandırılan arketip sürgünlük bağlamında değerlendirilebilecek bir arketip olması açısından dikkate değerdir. "Gölge" denilen bir anlamda kişiliğin sürgüne gönderilmiş, karanlık ama güçlü ve yaratıcı bölümüdür (Küey, 2014).

Psişede deneyimlenen hiçbir yaşantı yok olmaz ama bilinç dışına yani anayurttan, merkezden dışarıya atılır. Jung, bireyleşmeyi ele alırken psişenin her türlü uyumunu esas alır. Bireyleşme, çeşitli ve etkili arketiplerin veya içedönüklük/ dışadönüklük, duygu/düşünce gibi işleyişlerin uyumu ile ortaya çıkar. Psişeden atılmaya, egodan uzaklaştırılmaya çalışılan her kompleks veya arketip bir nevroz hali olarak ortaya çıkabilir. Yok kabul edilen, görmezden gelinen veya "mülksüzleştirilen" arketipler bireyleşmeyi ve bilinçlenmeyi sekteye uğratır. Gölge, evrimin bir kalıntısı olarak hayvansı ve yıkıcı bir arketiptir ve bilinç dışına itilen, sürgün edilendir. Onu bireyleşmekten uzak tutmak, yaşamın enerji ve yaratıcılık kaynağını da kurutmak demektir. Ancak "Jung'un da belirttiği gibi, çağdaş dünya, gölge arketipinin bireyleşmesine gereğince imkân sağlamaz. Çocuğun hayvansal içgüdülerini yaşamak istemesi, genellikle ana-babasının ceza önlemleriyle karşılanır" (Geçtan, 2014). Ancak cezalar ve yok etme çabaları, sadece gölgenin bireyleşmemiş ve ilkel bir şekilde bilinç dışına sürgün edilmesine yarar. Bu noktadan bakıldığında gölge; ego ve bilinç ile yabancılaşabilen, istenmeyen karanlık bir sürgüne dönüşebilir.

Buraya kadar birbirinden farklılık arz eden bazı psikanaliz kuramlarındaki sürgünü imleyen ya da bir sürgün metaforu bağlamında düşünülebilecek tezleri dikkatlere sunduk. Bütün farklılıklarına rağmen söz konusu psikanalitik görüşlerin ortak yönü "kopuş"u veya "ayrılık"ı belirgin ya da örtük bir şekilde ele almalarıdır. Bütün bu kuramların ileri sürdükleri kavram veya terimler haricinde bireyin gerçeklikle ilişkisi de bir sürgünlük deneyimini çağrıştırmaktadır. Gerçekliği fark etmek mesafeyle ilgilidir. Mesafe gerçekliğin sembolleşmesini sağlarken bireyin kendiliğini de ortaya koyar. Çocuk nesneye mesafe koydukça, onu kaybettikçe dile yaklaşır ve başka bir eşikle yüz yüze

kalır. Kırılmalar, ayrılışlar, travmalar daha önce farkında olunmayan gerçekliklerle yüzleşilmesine imkân verir. "Çocuk uzaklaştığı nesneyi dil yardımıyla yakınlaştırırken" bir kopuşun sancılı gerçekliğini duyumsar (Altzınger, 2014). Bu noktadan bakıldığında esasen sürgünlük hâli bulunduğu toplumdan bir şekilde ayrışanların yazgısı olmanın ötesinde insanın hiçbir zaman farkında olmayabileceği bir bilinçaltı gerçekliğidir. Kişi doğumla başlayan bir kopuşlar manzumesi yaşar ve böylelikle kendini anneden başlayarak her türlü bağdan, otoriteden yavaş yavaş ayrıştırır. Her ayrılış yeni bir varlık sürecini tetikler. İç/dış dengesi altüst olmuş yerinden edilen kişi gerçekliğe bir adım daha yaklaşır. Lacan'ın formülleştirdiği şekilde gerçek /imge /simge aşamalarından geçildikçe kişi kendini ayrı, farklı ve bütünden kopmuş bulur. Ancak Lacan'da bu kopuşun, bir gerçeklik inşa ederken başka bir bütünleşilecek "öteki" aradığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Sürgünlüğün ilk sonucu ve sonrasına yön veren kayma noktası, iç/dış veya orası/burası denkleminin yahut dengesinin bozulmasıdır. Uzam varlığın, maddenin olmazsa olmazıdır; şeylerin görünürlüğü uzamdır. Bu noktada sürgünlüğün ilk adımının mekân değişikliğine bağlı olması paralelinde bir varlık sorunsalı ile karşı karşıya kalınır. Yerinden edilen özne iç/dış dengesini yeni baştan kurgularken mekâna da bu kurgu dâhilinde bakacaktır. Sürgünün içinde olduğu uzamdan kopuşu -zorla kopuşu- dışarının kapılarını açarken çapraz bir kesikle aynadaki görüntüyü de tersine çevirir, iç ve dış yer değiştirir. İşte bu değişim Freud'un tanımlaması üzerinden "ancak yitirilmiş olanla gerçekli (ğin) ortaya çık (ması)"dır (Küey, 2014). Sürgün kaybettiği mekân sonrasında yeni bir "gerçeklik" kuracaktır. Artık gerçeklik mesafesi içine girilmiştir.

Kopuşun getirdiği bu tersine çevriliş orası/burası algısının da sarsılmasıdır. Burasının getirdiği her görüntü artık orasının parçası olmaya adaydır. Burada ait olunan, sahip olunan artık oradadır. Bu noktada Richard Sennet'nin "sürgün" üzerine yazdığı yazısının tanıklığına başvurulabilir. Yerinden olma hâlinin aynadaki simetrisi, şeylerin görüntüsünü de -belki yanlış ama gerçek- tersine çevirir. Sennet bu evrilişi kendi kültürüne artık dışarıdan bakan bir duyarlılıktan ziyade sürgünün öncelikle kendisini yaratışı olarak görmüştür. Mannet'nin "Folies-Bergere'deki Bar" adlı tablosunda bilerek yapılan simetri hatalarından yola çıkan Sennet; sürgün bireyin bir zamanların buradasına ait olan olgularının şimdinin buradasına ait perspektif çarpıtmalarının, kişisel değişimine

etkisini ortaya koymuştur. Richard Sennet sürgünün bu durumunu ressamın dilsiz olgularla baş etmek zorunda olmasına benzetir. Nasıl tablonun ortaya çıkması ressamı inşa ediyorsa sürgünün dışta kalan veya artık "orası" olan uzamına ait olgularla mücadelesi de onu yeniden yaratacaktır (Sennet, 2014). Anneden, nesneden kopan ama gerçeklikle, dille tanışan çocukta olduğu gibi dilinden ve yerinden edilen sürgünün de yeni kimlik ve gerçeklik durumları ile yüz yüze kalması söz konusudur.

Gerçeklik mesafesine ulaşan sürgünün baş etmesi gereken ilk olgu "dil"dir. Sürgün esasen ilk olarak dilini kaybetmekle baş etmelidir. Çünkü dil sadece bir iletişim vasıtası değil aynı zamanda kişinin varlık alanlarını şekillendiren bir olgudur. Stefan Zweig'ı sürgündeyken en çok yaralayan şeyin eserlerinin artık kendi dilinde yayımlanmayışı olması bunu destekleyen bir durumdur. Sürgün yeni dille intibak kurabildiği ölçüde yasıyla da başa çıkabilecektir. Bir kayıp yaşayan sürgün; yasını son damlasına kadar dil yardımıyla yaşadığı sürece, kaybın acısıyla mücadelede başarılı olacaktır (Küey, 2014).

Sürgünün bu yeni hâli aynı zamanda Donald Winnicot'un kuramlaştırdığı "oyun ve gerçeklik" bağlamında da değerlendirilebilir. Winnicot "Gerçekliği kabul etme işi hiçbir zaman tamamlanmaz, hiçbir insan iç ve dış gerçekliği birbiriyle ilişkilendirme geriliminden kurtulmuş değildir." diyerek insanın gerçeklikle ilişkisini sonu olmayan bir çatışma düzleminde görür (Winnicot, 2017). Ancak bu çatışmanın durulduğu bir "ara deneyim" vardır ki bunu Winnicot din, sanat, hayal gücü, bilim vb. alanlarından gelen yaşantıları çocuğun "oyun" tecrübesi bağlamında gerçekliği keşfetmesinden mülhem "potansiyel mekân" olarak isimlendirir. Oyun iç-diş geçişkenliğini kurmaktadır ve "potansiyel mekân" olması bağlamında bireyi hem yaratıcılığa hem gerçekliğe hazır hâle getirir. "İki yer var: Bireyin içi ve dışı." diyen Winnicot içi dışa bağlayan, içi dışa karşı donatan olgu olarak oyun alanını ortaya koyar ve bu oyun alanını güvene bağlı olduğu oranda "kutsal" olarak nitelendirir.

Sürgünün yeniden inşa etmek zorunda olduğu bir gerçeklik vardır. Yukarıda değinildiği gibi iç/dış, orası/burası ayrımı bozulmuştur. Sürgün bu gerçeklik geriliminden kendi payına düşen bir "oyun alanı" ya da "potansiyel bir mekân" kurar. İç dinamiklere ve güven duygusuna göre potansiyel mekân rengini, kokusunu, şeklini almaya başlar. Potansiyel mekân yaratıcılığın da kaynağıdır. Sürgün bozulan gerçekliğini, yitirdiği aidiyetleri iç ve dışın sınır bölgesi olan bu alanda yeniden kurgulama şansı yakalayabilir.

Yeniden kurgulanan gerçeklik sürgün öncesinin zamanından pek çok olguyu bellek sınırları içinde tutacaktır. Potansiyel mekânın zamanı ya geçmişle örülü bir bellek zamanı ya da kaygı ve umut karışımı olan bir gelecek zamandır. Sürgünün potansiyel mekânı, zamanı da gerçeklikte yaptığı gibi dönüştürecektir. Sürgün zamanının donmuş, kökünü kaybetmiş anıları yaratıcılığın açtığı kanallar içinde şekillenebilir ve yurtsuzluk ile vatan duygusunun arasında salınan potansiyel mekân, zamanı kozmik olmanın ötesinde öznel bir algıya çevirebilir (Geçtan, 2014).

Sürgünlük bir gerçeklik mesafesi olarak yurt, milliyet kavramlarına bakışta yaşanan bir kırılmaya dönüşür. Sürgünün içinde barındırdığı politik nitelikler yerinden edilmenin veya mülksüzleşmenin diğer şekillerinden -göçmenlik, mültecilik- onu ayrıştırır Sürgün topraklarından ilk olarak mekânsal düzlemde kopmaz, ilk olarak zihin, duygu ve bilinç düzeyinde kopar. Mekânsal kopuş sürgün hâlinin somutlaşmış ilk hâlidir. Sürgün; mülk, bellek, algı, aidiyet olgularını kaybeder. Stefan Zweig Alman sanatçı Heinrich von Kleist'i ele aldığı yazısında bir türlü çevresiyle uyuşamayan şairi sürgün olarak görmüştür. Stefan Zweig'ın bu nitelendirmesi uyumsuzluk içindeki bireyin ilk kopuş noktasını vurgular. Uyuşmazlık, toplumla duygusal ve zihinsel çatışmalar, gerilimler sürgünlük hâlinin tohumlarıdır. Söz konusu olan kaybedilecek nesnelerin, olguların zihin tarafından gelecekteki felaketlere hazırlık olarak gözden çıkarılmasıdır. Yurtsuzluk, benliğin iç dünyasını dış dünyanın ölçülerine uyarlayamamasının sonucudur. "Sürgünün paltosu toprağın katılığıyla ve verdiği tatmin hissiyle bağ kuramamakta yatar: eve dönmek söz konusu değildir." (Said, 1995). Sürgün birey kendini bir anda dışarıda bulmaz, aslında onun yolculuğu ve yurtsuzluğu artık şekillendiremediği ve kendisine şekil vermesine izin vermediği bir kitleden ayrışmasıyla, uyumsuzluk yaşamasıyla başlamıştır (Geçtan, 2014).

Sürgünde çevreyle, kişinin kendisiyle ve kendisini var eden geçmişiyle ilişkisinin bozulması söz konusudur. Sürgün bu uyumsuzlukla baş etmenin yollarını arar ve yeni gerçeklikler inşa eder. Bu yeniden inşanın çok çeşitli yolları ve ortaya koyduğu ürünleri vardır. Milliyetçilik, devlet ve vatan kavramlarına bakış uyumsuzlukla baş etme çabasının sonucunda yeni anlam katmanlarına bürünür.

Sürgünlük, tıpkı aynada kendini gören bebeğin annenin bütünlüğünden kopup birey olmaya adım atması gibi milliyet, yurt, ırk denilen insan icadı olan bütünsellikten kopan

kişinin, bireyselliğe geçişinin ilk adımı olma potansiyeline sahiptir. Bireysellik diğer bireylerden farklılaşma durumu ise sürgün, zihinsel ve uzamsal olarak farklılaşmanın varlık sorunsalı içine dâhil olmuştur artık. Varoluşçu bir yaklaşımla sürgünlük durumuna bakıldığında toplumdan ve iktidardan kopan sürgün, birey olmaya ve kendini var etmeye bir adım atmış demektir (Sağır, 2012).

Bu noktada Carl G. Jung'un bireyleşme sürecine dair yazdıklarını hatırlatabiliriz: "Gerçek bireyleşme süreci –kişinin kendi iç merkeziyle (psişik çekirdeğiyle) ya da benliğiyle bilinçli olarak karşı karşıya gelmesi– genellikle kişiliğin yaralanması veya buna refakat eden bir acı ile başlar. Bu ilk şok, çoğu zaman öyle algılanmasa da bir çeşit çağrıdır.Ego ise tam tersine arzusunun engellendiğini hisseder ve bu tıkanıklığı genellikle dıştaki şeye yansıtır" (Sağır, 2012).

Sürgünün içinde bulunduğu duruma Jung'un görüşleri ışığında bakıldığında "yaralanma ve bu yaralanmaya eşlik eden acı" sürgün deneyimidir ve bu deneyim bireyin kendi ile yüzleşmesi sonucunu doğuracaktır. Bu yüzleşme olmadan farklılaşma da yaşanmayacaktır. Jung'un üzerinde durduğu "ego"nun dışa yansıttığı tepki olarak sürgünün nesnelerini düşünebiliriz. Arzu nesnesini kaybeden ego yeni bir nesne edinme sürecine girer. Sürgünün nesneleri, kaybettiklerinin bir ikamesidir. Öfke, uyumsuzluk, aşırı milliyetçilik, melankoli hâli yaşanılan kaybın yerine konulanlardır. Görüntüde farklı olsalar da temelde aynı ihtiyacın, gereksinimin tatmin yollarıdır. Sürgündeki pek çok düşünür, sanatçı veya bilim insanının yaratıcılıkları sürgünün nesneleri olarak da görülebilir

1.4. Sürgünlüğün Sınırları

Sürgünün sınırları, sözcüğün sahip olduğu kavramsal ve tarihsel anlam katmanlarından oluşmaktadır. Sürgün; göç, iltica, diaspora ve zorunlu iskân gibi kavramlarla beraber anılmakta ve bazen bu kavramlar birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Kelimenin hem dilimizde hem de başka dillerde eski bir geçmişi vardır. Sürgün Türk Dil Kurumuna göre "Ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse; sürülme işi, nefiy; bir kimsenin sürüldüğü yer; filiz ve ishal." gibi anlamlara gelmektedir. Bakıldığında bütün anlamların ortak noktası dışarı atılmadır. Ayrıca sürgün hem kişiyi hem eylemi hem de mekânı kapsayan çoklu bir anlama sahiptir. Batı dillerinde de sürgün kavramının

“yaygın karşılığı ‘exile’dir. Sürgün yeri, karşılığında da ‘exil’ kullanılır. Almancada bir diğer yaygın kullanım ‘ihraç, çıkarma’ anlamında der Bann’dır. Almanlar vatanından çıkarılan kişi için ‘die Heimatvertriebene (vatanını kaybetmiş/ sürgün) sözcüğünü kullanırlar.” (Akça, 2019) ‘Exile’ sözcüğünün kullanımında da dışarı vurgusu görülmektedir.

İç içe geçmiş sürgün ve göç olgusu karşılaştırıldığında göç ekonomik, siyasal veya toplumsal krizlerin peşi sıra gelen zorunlu veya gönüllü yer değişikliği iken sürgünlüğün çoğu zaman siyasal bir baskının veya cezanın sonucu, aynı zamanda da göçün bir parçası olduğu görülür. Sürgünlük durumunda siyasal erkin özel olarak dikkatini çekme söz konusudur. Bu durumda “sürgün kişilerin kendi fikirleri, siyasal pozisyonları için ülkelerinden çıkarılan, kendi ülkesinde ünlü ve önemli kişiler olarak kabul edilmeleri” etkilidir (Akça, 2019).

Sürgün kavramını bu çalışmada özellikle siyasi ve entelektüel boyutlarıyla incelemekteyiz. Sürgünlük, siyasi erkin uyumsuz ve tehlikeli gördüğü kişilere reva gördüğü cezadır. Sakıncalı görülen kişinin yurdundan, memleketinden ve ailesinden koparılması, süreli ya da süresiz uzaklaştırılması söz konusudur. Kimi zaman bu uzaklaşma bir hapis veya müsadere gibi bir cezai hükmün sonucu olabileceği gibi, kimi zaman da kişinin kendi güvenliği için vatanından kaçması şeklinde olabilmektedir. Bunun örneğini Nazım Hikmet’te ve kaçmaya çalışırken öldürülen Sabahattin Ali’de görebiliriz. Bazı kalemleri ise gönüllü sürgünlük içinde görmekteyiz ki bu ifadenin de sanat ve edebiyat tarihinde yaygın kullanılan bir kavram hâline geldiğini söyleyebiliriz. Gönüllü sürgünlükte bir zorlama veya tehlikeden daha çok huzursuzluk ve gönül kırıklığı söz konusudur. Mehmet Akif’in Milli Mücadele sonrasında yaşadığı polis takibinin akabinde Mısır’a gitmeyi seçmesi bunun bir örneğidir. Bütün bu mekân boyutlu dışarda olma halinin ötesinde içsel bir dışlanmışlık yani içsel bir sürgünlük durumu da bulunmaktadır. Entelektüelin genel olarak sorgulayıcı ve eleştirel tavrı düşünüldüğünde aslında her entelektüelin biraz da uyumsuz hatta kimi toplumlar için tehlikeli görüldüğünü söyleyebiliriz. Ait olduğu toprağın toplumsal ve siyasi yapısıyla uyuşamayan entelektüelin kendini içinde doğmuş olduğu kitlenin zihinsel ve ruhsal olarak dışında hissetmesi hâli içsel bir sürgünlüktür. Entelektüelin içsel sürgünü onun temel varlık

görünümüdür, "baba"nın yani çeşitli iktidar görünümlerinin ve düzenlerinin uyumsuz evladı olmak adeta onun ahlaki sorumluluğudur (A. Sağır, 2012).

"Sürgün" en küçük toplum yapısından en eski devlet yapılarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bir cezalandırma yöntemi olarak var olmuştur. Küçük toplumsal katmanlar veya daha sistemli büyük yapılarda sürgün; idam, hapis veya müsadere usullerine eşlik eden bir cezalandırmadır. Varoluşunu, bir olgu oluşunu ve tarihsel köklerini "ıslah etme" düşüncesine, suç ve ceza denklemine borçludur. Ortaya çıkışını bu düşünceye yaslayan sürgünün öncelikle sebeplerini, amacını, sonuçlarını ve boyutlarını irdeleyerek ve sınırlarını çizerek entelektüel düzlemdeki konumunu tespit edebiliriz (Said, 2016).

Dinî söylemlere bakıldığında bir yasağı çiğneyen Âdem'in dünyaya gönderilmesi bir sürgündür. Görünen sebep, yasa ihlali olmakla beraber sürgünün asıl amacı Âdem'in dünyaya yani ebedi olmayan veya nakıs olan bir mekâna ve elbette artık varlığını bu mekânla beraber duyuran "zaman"ın içine gönderilmesi yolu ile ıslahıdır. Ancak bu gönderiliş Âdem'in sınırlarının da ötesine ilk çıkışıdır. Kusursuz bir cennette Âdem sadece bir potansiyelle yaşayacaktı; ama sürgün mekânı olan dünyada bu potansiyel kuvveden fiile geçecektir. Eylem bir kopuştur, bir halden başka bir hâle evrilmektir. Âdem'in yaşadığı da bir düşüş olmakla birlikte "insan" olmaktır. Sebep bir yasa ihlali, sonuç "iç" olan yani mükemmel olandan "dış" olana yani noksan olana düşmek, gizli ve "hikmetli" amaçsa Âdem'in inkişafı ve tarihin başlangıcıdır. Bu noktadan bakıldığında tarih bir hâlden bir hâle geçiş olarak bir sürgünlük durumudur ve içinde barındırdığı âdemoğullarının hikâyeleri ile de büyük bir sürgünlük anlatısı veya destanıdır (Altzınger, 2014).

Evrimsel bakışa göre de insan tabiatın dışına itilmiştir. Son derece ilkel bir organizma olarak başlayan hayatı giderek karmaşıklaşmış ve parçası olduğu doğanın ayrıksı bir varlığına evrilmiştir. Gelişmesinin, başkalaşmasının ve ilk atalarından farklılaşmasının sonucu "dışarı" atılmak olmuştur. Dile sahip oldukça, kuzenlerinden farklı olarak yapılar inşa edip alet kullandıkça ve kendilik bilinci geliştirdikçe doğanın içinde değil karşısında veya dışında kalmıştır. Homosapiens her şeyden önce ayrıksı bir varlık olarak bir sürgündür. Onun her yapıcı ve yıkıcı eylemi bir kopuştur ve bu kopuşun sonrası da tarihtir. Aynı zamanda homosapiensin suç ve ceza denklemini bu kopuştan sonra kurduğu

ve kan dökücülüğe yani yasa ihlaline sürgün sonrasında adım attığı da dikkate değer bir noktadır (Gohar, 2015).

Sürgünlük burada başlamaktadır. Yasa ihlali yani sınırların bir çocuk tecessüsü ile hiçe sayılması. Söz konusu olan babanın yasasına karşı gelerek ayrı bir varlık olma çabasına girmek ve ardından baba tarafından sürülerek dışarı atılmaktır. Sürgünün yaşadığı, suçun cezası olarak babanın sıcaklığından mahrum bırakılmaktır. "Baba"nın dışarı attığı sürgün aidiyeti üzerinden derin bir yara almıştır. Ne zaman biteceği tamamen yönetim erkinin yani babanın isteğine bağlı olan bir yabancılık duygusu ile baş başa kalan sürgün, varlığını ve bilincini bütün tutmanın yolunu da bulmak zorundadır.

"Baba" kimi zaman da evladını kendi sınırlarının dışına atma yoluna başvurmaz. Bazı durumlarda yasa ihlalcisi uzak evladını kendi içine alarak sıcaklığında ıslah etme yoluna gidebilir. Sürgün bu şekliyle ya bir gözden ıraklık ya da sürekli bir gözetim hâli olarak boy verir. Uygulanan sürgün yöntemi ne olursa olsun sonuçta bir yasa ihlalcisi evlat vardır. Ne yaparsa yapsın, hangi bağlılık yeminlerini ederse etsin "ev"den atılmış olana her daim şüphe ile bakılacaktır. Buna ek olarak da sürgünde; parçalanmış aidiyetinin, yara almış bir zaman algısının ve sürgünlük hâlinin bulanıklaştırdığı bir bellekte mahiyeti bozulmuş hatıraların yükü bulunacaktır. Ancak sürgüne acı veren veya ona güç katan da bulanık belleğin bu bozulmuş hatıralarıdır. Geri dönüşün imkânı veya imkânsızlığı içinde hatıraların bir şekilde var olması gerekmektedir. Kendi zamanı içinde yaşayan sürgün, babanın evindeki o ev hiçbir zaman evladın evi olamamıştır. Yaşarken hissettiği sıcaklığı başkalaşmış da olsa geçmişin görüntüleriyle tekrar hissetmelidir (Akça, 2019).

Bu geçmiş yaşantılara renk veren ve onları bugüne getirip yeniden inşa eden faktör "dava" olarak anlaşılabilir. Sürgünün siyasi boyutlarıyla beraber değerlendirilmesi, çoğu zaman bizi "dava" fikrine götürecektir. "Dava" yaydığı büyülü anlamlara karşılık yabancılık hissinin karşıtı olarak eski sınırlarına geri dönmüş, aynı köklerden gelen ve nihayetinde kolektifleşmiş bir bilinçtir ve bulanık hatıraların, parçalanmış zamanın tersine tam bir bütünlüktür. "Dava" yalnız ve kendi zamanını yaşayan sürgünün çoğalması için, kaybettiği aidiyetlerini, tekrar inşa etmesi için bir gereklilik olarak belirir. "Dava" her ne kadar babanın yasasını ihlal etmiş olsa da onun sıcaklığını da hissettiren bir paradokstur çünkü sürgün "dava"sına her el attığında öfkeli "baba"nın azarlamaları ve tehditlerini duyabilecektir (Çelebi, 2019).

Sürgünü derinden hisseden kişi bir şekilde kendini "içeride" tutmanın yolunu bulmalıdır. Bu, yukarıda bahsedilen "dava" olgusuna sıkı sıkıya bağlanmak olabileceği gibi bulunulan yer ve konumda hiç kimseyi rahatsız etmeyecek söylemlere sığınmak da olabilir. Edward Said'de bu durumun izlerini görüyoruz: "O zamanlar Arap dünyası üzerinde odaklanan hiçbir siyasi faaliyet olmadığı için, verdiğim dersler ve yaptığım araştırmalarda güttüğüm, bazen hafifçe dışarı çıkmakla birlikte ana akıma uygun kaygıların beni bölümün sınırları içinde tuttuğunu fark ettim." (Said, 2016). Bütün bu özenli "içeride" kalma çabalarına karşılık Said, Ortadoğulu bu tabir suya sabuna dokunmayan, itidalli bir niteleme olarak kullanılmaktadır.Otantik bir profesör olmaktan kurtulamamış, hatta yaşantısının ne kadar Batılı olduğu teste bile tabi tutulmuştur. (Said, 2016). Hâkim bir güç merkezi, yönetim erki veya baba figürü tarafından dışlanan, atılan veya yok sayılan sürgün birey; başka bir hâkim güç, yönetim erki veya baba figürü tarafından kabul edilmek, onaylanmak ve içerde olmayı hak etmek zorundadır. İnsanoğlunun köklü bir ihtiyacı olarak içeride olma ihtiyacı sürgün bireyin ruhsal dünyasında bir ikiliğe, tekinsizliğe ve zamanla arada kalmışlığa neden olmaktadır. Yolanda Gampel, sürgünü "Bir insanı, arzu etme, yaşamına ve acısına bir anlam verme, onları fark ettirme ve tasdiklettirme, ağlama ve ölülerini defnetme hakkından mahrum bırakan her türlü şiddettir." (Gampel, 2014) diye tanımlarken içeride olma hakkının ruhsal düzlemde bıraktığı derin yaralanmayı ifade etmektedir. Bu yaralanmayla başa çıkmak için, hasarı en aza indirmek için kucaklanan onlarca "dava" örneklerinden en "şifa vericisi" milliyetçilik olmuştur. Milliyetçilik sürgün bireyi hem dönülmesi imkânsız veya umutsuz olan aidiyet mekânlarına bağlayan hem de onun sarsılan iç/dış dengesini ayakta tutan bir kurtarıcı olarak görünmektedir.

Sürgün olgusunu trajik ve travmatik yapan önemli hususların başını "dil" meselesi çekmektedir. Dil sıradan bir iletişim aracı olmanın ötesinde sürgün üzerine konuşulurken sık sık tekrar edilen "kendini evinde hissetme" arzusunun temel taşıyıcısı olarak görülmektedir. Aidiyet mekânından kopuş yani dışsal sürgünde ilk yitirilen ev ve dildir. Edward Said, Joseph Conrad'ın "Amy Foster" adlı hikâyesi üzerinde dururken hikâyenin kahramanı Polonyalı gencin sürgünlüğüne dair "kabul edilmesi gereken ilk şey, yeni ortamda evin ve dilin kaybedilmiş olduğudur." (Said, 2016) diyerek kahramanın trajedisini bu iki kavram üzerinden görür. Sürgünü katlanılması zor bir hale getiren temel etmen de budur: evi kaybetmek ve varlığın evi olan dili kaybetmek. Hikâye

kahramanının; bir gemi kazası sonucunda ulaştığı İngiliz kasabasına, buradan bir kadınla evlenmesine ve bir çocuk sahibi olmasına rağmen hiçbir zaman aidiyet duymamasının öncelikli nedeni bir türlü kendi dilini konuşmaktan vazgeçmemesidir. Kendi dilini konuştuğu ve bu dilin diğerlerinde bir karşılığı olmadığı sürece sürgün, "öteki" veya "yabancı" kalmaya devam edecektir.

2. BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİN'DE DEMOGRAFİK YAPI ve UYGULANAN KİMLİK POLİTİKALARI

2.1. Sovyetler Birliğinin Tarihi, Coğrafyası ve SSCB'ye Bağlı Ülkeler

Yarı kapitalist ve yarı feodal düzene sahip Ortodoks despotizminden ibaret olan Çarlık Rusya'sı yeni sömürgeler elde etmeye çalışıyordu. Feodal anlayışa dayanarak askeri güçle elde ettiği toprakları Rus feodallere veriyor, yerli halkı esir alıyordu. Bu strateji sonucu Rusya asiller sınıfının tahakkümü altında kalmış, kültür ve milletleri yok edilmeye çalışılan esir milletlerin Çarlığı haline gelmişti (Şadıhanov, İstanbul 1999). Durumdan faydalanan Vladimir İliç Lenin ise sosyalist ihtilali başarmıştır. Rus ihtilalinin üç aşaması mevcuttur: 1) Milletlerarası, 2) Eskilerin imhası ile ilgili, milli, 3) Askeri emperyalist aşamadan oluştuğunu söyleye biliriz (Amalrik, 1971).

Rus İmparatorluğu Ekim Devri sonrası devrilmiş yerineyse yeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştu. SSCB Avrupa'nın doğu, Asya'nın kuzey kesiminde 22.403.000 km^2 yüzölçümüne ve dünyanın en büyük ülkesi unvanına sahip olmuştur. Sovyetler Birliği 15 birlik cumhuriyeti, 20 muhtar (16'sı SSCB'de, 2'si Gürcistan SSC'inde, 1'i Özbek SSC'inde ve 1'i de Azerbaycan SSC'indedir), 10 il (oblast) ve 10 ilçeden (okrug) oluşan coğrafik yapıya sahip olmuştur (Musahan, 2015).

Ekim İhtilalinin ortaya çıkmasına birkaç sebep neden olmuştur. İlk olarak iktisadi durum ihtilali akıllara getiren sebeptir. Sosyal adaletsizlik artık dayanılmaz seviyeye gelmiştir, ahali zenginler ve fakirler olarak ikiye ayrılmıştır. İkinci neden olarak siyasi sebepleri gösterilebilir. Çarlığın yönetimi zamanla halktan uzaklaşmış ve I. Dünya Savaşının vermiş olduğu bitkinlik durumu mevcuttu. Umut edilen zafer elde edilemeyince halkın "milliyetçilik" heyecanıyla girmek istediği savaş aslında dönemin sonunu hazırlamıştı. Eski Çarlığın yönetimi, adaletsiz gelir dağılımı ve ihtilalci akımlar yönetimin halkın güvenini kaybetmesine ve içten çatlakların oluşmasına sebebiyet sağlamıştı. Harpten nefret eden halk için artık tek çare Bolşeviklere destek sağlamaktı. Böylece gençler

savaşta ölmeyecek, aileler korumasız kalmayacak ve her fırsatta verilen ölüm fermanlarına "Dur!" denilecekti. Aç ve barış talep eden halk için ise Lenin'in sloganı hazırdı: " Ekmek ve barış!". Lenin, "demokratik hak ve özgürlükler", "kahrolsun Çarlık", "Dumanın açılması", "toprak reformu" sloganlarıyla süreç boyunca algı yönetimini iyi yönlendirmiş/yönetmiş ve tarafsızlığı korumak için uzlaşmaz mücadeleye imza atmıştır (Çernış, 1995).

Köylü ve asker ihtilal sonrası yönetimde söz haklarının olacağına inanmış ve "Sovyetlerin" kendilerinden ibaret olduğunu sanmışlardır. Bolşevikler sayıda az olmalarına rağmen çok disiplinli teşkilatlanmışlardır (Şadıhanov, 1999). Kerenskiy dönemindeyse Stalin'in "Bütün iktidar Sovyetlere" sloganın heyecanı işçi, köylü ve askerin destek sağlamasına neden olmuştur. 1917 yılında gerçekleşen iki ihtilalden ilki, 1917 Şubat İhtilalinde Aleksandr Kerenskiy'in başkanlığında "Küçük Burjuva Demokratları" halkın desteğine sahiptiler. Lakin halkın savaştan çekilme talebini göz ardı eden ve "Rusya Zafer Kazanana Kadar Harbe Devam" düşüncesi üzerine Lenin'in "Emperyalist Savaşa Derhal Son" sloganın etkisiyle halk Kerenskiy'i yalnız bırakmıştır. Böylece geçici hükümet kısa ömrünü tamamlamış ve 24 Ekim 1917 tarihinde iktidara Vladimir I. Lenin başkanlığında Bolşevikler gelmiştir. Marksist – Leninist ideolojiyi benimseyerek iktidara gelen Bolşevikler 74 yıl komünist rejimi altında Sovyetleri yönetmişlerdir (Davrıshova, 2015).

Asya ve Avrupa toprakları üzerine kurulan Sovyetler Birliği 1917-1991 yılları arasında hüküm sürmüş devlettir. 1922 Kasım ayı Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkezi Komitesinin plenumunda "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği" deyiminin ilk kabul gördüğü dönem olmuştur. Aynı zamanda plenum "Sosyalist Unitarizm"'in kurulmasında önem arz etmiştir çünkü "milletler hapishanesinden" yeni kurtulmuş "Gayri Rus" milletlerin özgürlüklerinden taviz vermeme mücadeleleri ve güçlerin merkezi bir sistem yaratma istekleri uzlaşmayı zorlaştırmaktaydı. Nihayet 30 Aralık 1922'de Sovyetler Kurultayının toplanmasıyla resmi olarak Sovyetler Birliği kurulmuştur. 6 Temmuz 1923'te Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ilkeleri üzerine tesis edilen ve birliğe dâhil olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ortak anayasası

açıklanmıştır ve Anayasa 1936 yılında kabul edilmiştir. SSCB'ye üye cumhuriyetler olan ülkeler aşağıdaki tabloda sırasıyla verilmiştir:

Tablo 1. SSCB Federe Cumhuriyetleri

Federe Cumhuriyetler	**Kuruluş Yılı**	**Başkent**	**1987 Yılı Nüfusu (milyon)**
Rusya	1917	Moskova	143.500
Ukrayna	1917	Kiev	51.200
Beyaz Rusya	1919	Minsk	10.078
Azerbaycan	1920	Bakü	6.811
Ermenistan	1920	Erivan	3.412
Gürcistan	1921	Tibilisi	5.266
Türkmenistan	1924	Aşkabat	3.361
Özbekistan	1924	Taşkent	19.026
Tacikistan	1929	Duşanbe	4.807
Kazakistan	1936	Alma- Ata	16.244
Kırgızistan	1936	Frunze	4.143
Litvanya	1940	Vilnius	3.441
Moldavya	1940	Kişinev	4.185
Letonya	1940	Riga	2.647
Estonya	1940	Talin	1.556

Kaynak: Davrıshova, Nilüfer. *Sovyetler Birliği'nin Sürgün Politikası ve Ahıska Türkleri Sürgünü,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 9.

Çağdaş Sovyetler Birliği toplumunu üç tabakaya bölebiliriz. Buna göre ilk tabakada bürokrasi, ikinci tabaka "sınıf sosyalistleri" veya "orta sınıf" ve üçüncü tabaka ise ufak memur, işçiler, şairler ve köylülerden oluşmaktadır. (Amalrik, 1971).

Bağlı cumhuriyetlerdeki Bolşevik yönetimin ulusal politikası, merkez öncelikli, toplumsal yaşamda ortak amaçlara hizmet eden görev dağılımı, ulusal ideoloji yerine Sovyet normlarının aşılanması ve muhalif güçlerin güçlenmesini ve başkaldırmasını

önlemeyi sağlamak şeklinde olmuştur. Bu yönetim anlayışı 1921 – 1954 yılları arasındaki resmi verilere esasen Sovyetlerde toplam mahkûm sayısının 3.777.000 olmasına ve 642 000'in ölüm cezasına çarptırılmasına sebep olmuştur. Çoğu mahkûma "karşı-devrimci" veya "Anti – Sovyet" iftirası atılmıştır ve ıslah ve çalıştırma kamplarında "karıştırıcı" adı verilmiştir (Arkhymatayeva, 2021).

Yedi yıl süren savaş, yaşanan devrim ve iç savaş, yıkıma ve açlığa uğrayan toplum, zorunlu sanayileşme süreci ve silahlanma yarışına sokulan devletin gerilemesi olarak sürecin sonuçları karşımıza çıkmıştır. Nikita Kruşçev kendince bazı mazeretler belirtse de Lenin devamcıları ve yetkili kişilerin, kendisi dâhil, duruma sadece boyun eğdikleri aşikârdır. Belki de bu yüzdendir ki Kruşçev üç sebeple Josef Stalin'e karşı tavrını açıklamaya çalışmıştır. İlk olarak Lenin'in vasiyetnamesinde Stalin'in "kabalık ve sadakatsizlik" gösterdiğinin belirtilmesidir. İkincisi Savaş döneminde Stalin'in hataları ve son olarak temizlik politikalarındaki rolü olarak açıklamıştır. Kruşçevin de Stalin profili çizerken belirttiği çoğu özelliklerin yanı sıra bütün halkları sürgüne göndermeyi planladığının ve Ukrayna halkının sürgün edilemeyecek kadar kalabalık halk olduğundan mütevellit "sinir krizi" geçirdiğini özellikle belirtmesi dikkat çeken noktalardandır (Turayev, 2016).

Sürecin devamında iki önemli olay gelişmiştir. İlki 18 Temmuz 1955 tarihinde Cenevre de ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği başkanları toplanmışlardır. Toplantının konuları Avrupa'nın güvenliği, silahsızlanma ve Batı ile Doğunun ilişkilerinin devamı konusu ele alınmıştır. Sonuca varılmamış ancak soğuk savaş yerine yumuşama ve barış içinde yaşama politikasını benimseyen yeni Cenevre zihniyetinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İkincisi 14 Şubat 1956 tarihinde Moskova da Sovyetler Birliği'nin yirminci kongresi gerçekleşmiştir. Kruşçev yönetimi ele geçirmiş ve geçmişin hatalarının tamamını Stalin politikasına yığmıştır. Sovyetler Rus – Türk ilişkilerinin düzene girmesi hususunda çabalarından vazgeçmemiş ve maddi taarruzda bulunmuşlardır. NATO'ya girmeyi hedefleyen Türkiye bu girişimlerin onu engellemek amaçlı olduğunu düşünerek Rusya'ya taviz vermemiş ve Batıyla ilişkilerini devam ettirmiştir (Erşov, Zimenkova, 2016).

1952-1957 yılları arasında Sovyetlerde 5 yıl süren "Yöneticiler İhtilali" yaşanmıştır. İhtilal döneminde yaşanan olaylardan biri Stalin'in esrarlı bir şekilde ölümü ve diğer biriyse Sovyetler Birliği Komünist Partisi Prezidyumu, Merkez komitesini sarsan ve devlet güvenlik örgütlerine kadar sıçrayan temizlik harekâtı olmuştur. Stalin sonrası dönem iki döneme ayrılır: 1953-1959 kadar reformist ve Stalinsizleştirme dönemi. İkinci dönem sakinlik, durgunluk ve gerileme dönemi, Kruşçev dönemi. Bunun yanı sıra Stalin'e karşı açık suçlamalar yapılmış, haksızlığa uğramış siyasi mahkûmların itibarlarının geri verilmiş ve " Devlet İdare Heyeti" kapatılmıştır. Beş yıl süren iktidar savaşından sonra Kruşçev iktidara gelmiştir (Kozlov, 2003).

2.2. SOVYETLERDE 1938-1956 YILLARI ARASI UYGULANAN MİLLETLER POLİTİKASI

2.2.1. SSCB'de Uygulanan Ekonomik ve Tarım Politikaları

Sürgün politikaları ve yer değiştirmeler Sovyet döneminde önem arz eden ve üzerinde durulması gereken konulardandır. Yapılan sürgünleri iki farklı noktada ele alabiliriz. İlki *tarım despotizmi* olarak yorumlanan *Kolhoz ve Sovhoz* yönetimiyle kolektifleştirilmesidir. Yanlış tarım politikaları Rus topraklarında yaşayanların genel problemi haline gelmiştir. İkinci nokta da *sistemli yoksullaştırma* politikalarıdır. Aynı zamanda verimsiz toprakları ekip biçmeye zorlama, askere alınma kaygısı ve yeni vergilerin getirileceği kaygısı Türk ve Müslüman halklar üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bu anlamda mesela Kafkasya Savaşında göstermiş oldukları başarıdan dolayı subay ve askere verilmek üzere Kuzey Kafkas toprakları yeniden büyük ölçüde iskân edilmiştir. Geniş orman arazileri ve müsadere dışında kalan topraklar Rus hazinesine aktarılmıştır. Yerli halkın arazileri bu bölgelere yeni göç edenlere oranla iki kat daha küçüktü. Bu durum yerli halk üzerinde sosyal baskı oluşturduğu gibi aynı zamanda ekonomik açıdan da zarar görmelerinin sebebi olmuştur. Aynı zamanda 1957'den sonra De-Stalinizasyon politikalarının da etkisiyle sürgün edilen toplulukların geriye dönüşleri dikkat çekmektedir. Lakin topraklarının başkaları tarafından zapt edilmesi ve mülkiyet haklarının ellerinden alınmış olmaları beraberinde yerli halk, yerleştirilmiş topluluklar ve sürgünden sonra geriye dönen halklar arasında problemlerin oluşmasına sebep olmuştur (Amalrik, 1971).

1987 yılına kadar Sovyet ekonomisi merkezi olarak planlanıyordu ve üretimin %90'ından fazlası doğrudan devlet kontrolü altındaydı. Merkezi yetkililer tarafından hazırlanan plan üretim hedeflerini belirledi ve ulusal planın gerçekleştirilmesi için gerekli olduğu düşünülen çoğu ürünün nihai kullanımını belirledi (Tomas, Balino, David, 1997).

Planın devlet yetkilileri tarafından uygulanması ilgili bakanlıkların denetimi altındaydı. Dış ticaret, Sovyetler Birliği'nden önce devlet tekeliydi. Sovyet hükümeti nisan ayında dış ticareti millileştirdi ve dış iç borçlarını ödemeyeceğini ilan etti. YEP (Yeni Ekonomi Politikası) döneminde bile şirket dış ticaretin dışında tutuldu. Dış ticaret üzerindeki devlet tekeli, Sovyet'i fiyat değişimlerinin dünya üzerindeki etkisinden izole etti. Dış ticaret ulusal ekonomiyle uyumlu hale getirildi (Wolf,1992).

Planlı ekonomi döneminde dış ticaret, ulusal üretim ve dağıtım ilkelerine benzer ilkelere göre yürütülüyordu. Fiziksel ölçümlerdeki göstergelerle ölçülen dış ticaret dengesi, yerli üretim ile tüketim arasındaki farkla belirlendi. Merkezi planlar çerçevesinde yerli üretim ve tüketimi dengeli olarak yürütülmüştür. İhracat ve ithalat doğrudan devlet emirleri tarafından düzenlenmişidir. Ticaret, Dış Ticaret Bakanlığı'nın tekelindeydi. Dış Ticaret Bakanlığı, Gosplan ve Bakanlar Kurulu kararları doğrultusunda dış ticareti, yurt dışındaki alım ve satımlar ise Dış Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülüyordu(Çendeoğlu, Dinç, 1997).

DTB (Dış Ticaret Birimleri), faaliyetlerini Dış Ticaret Bakanlığı'nın talimatıyla sürdürse de mali açıdan bağımsızdı. Bir DTB, ihracat, ithalât ya da her ikisini birden gerçekleştirebilirdi. DTB'ler genelde ürün bazında kurulmuştu. Bazı DTB'ler bir alan veya bölgeye bağlı dış ticaret gerçekleştirmektedir. Örneğin, American Trading Company, Amerika Birleşik Devletleri'nde ticari işlemler yürütüyordu. Dış ticaret işlemlerine ek olarak DTB'ler teknik ve mali hizmetler de sağlıyordu. DTB gelirleri dış ticaret hacmine oranlanarak hesaplanıyordu (Çendeoğlu, Dinç, 1997).

Dış Ticaret Bankası dış ticaretin tahsilat ve ödemelerini gerçekleştiriyordu. 1987 yılına kadar SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) bankacılık sistemi Gosbank[1] (Sovyetler Birliği Devlet Bankası) ve iki uzmanlaşmış bankadan oluşuyordu. . Dış ticaret bankası, geleneksel olarak Gosbank'ın yönetiminde faaliyet gösteriyordu. Vneşekonbank, dünya çapındaki belirli döviz merkezleriyle yakın işbirliği içinde çalıştı. Vneşekonbank, çok sayıda yabancı muhabir bankanın yanı sıra, yurtdışındaki SSCB sermayeli bankaların dış ticaretine dış bankacılık hizmetleri de sağladı. Sistem, Gosplan'ın bir aracıydı ve bankacılık sektörü de pasif bir bankaydı (Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, 1998).

SSCB'de dış ticaret, tüm faaliyetler gibi devletin tekelindeydi. Dış ticaret, ekonominin diğer unsurları gibi, maddi denge planı sisteminin bir parçasıydı. Planlamacılar dış ticaretin dengelenmesi amacıyla genel olarak ihracata aşırı bağımlı olmaktan kaçınıyorlardı. Hedeflenen dış ticaret hedefi planlarla ortaya konuldu ve ülke gruplarına göre dağıtıldı. Uzun vadeli planda, gerekli ithalatın bedelini kimin ödeyeceğine ve düzeyine ilişkin noktalar detaylı olarak incelenmiştir. Dış pazarlarla ilgili olarak Gosplan, Dış Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'ndan fırsatlara ilişkin bilgi alarak gerekli hesaplamaları yapmaktaydı. Planlarda doğal olarak siyasi nedenler dikkate alınmaktaydı. Uzun vadeli planda bu hususlar ihracatın arttırılması için öngörülmeliydi, aksi takdirde çeşitli makine, ürün ve malzeme türleri için dış krediler gerekli olacaktı. Genele bakıldığında dış ticaretin yarısından fazlasının büyük ölçüde ikili hükümetler arası takas anlaşmaları yoluyla gerçekleştirildiğini temsil ediyordu (Tomas J.T Balino, David S.Hoelscher and Jacop Horder,1997).

DTB mekanizması; Yerli üreticileri veya tüketicileri dış dünyaya bağlayan bir mekanizmaydı. Bu mekanizmaya katılım tamamen devlete bağlıydı. DTB' larda izin verilen ihraç ürünlerini yerli üreticilerden ulusal ruble fiyatından ve bu ürünleri dış pazarlardaki alıcılardan mutabakata varılan fiyatlarla satın aldılar. COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi) ülkeleri arasındaki ticarette para birimi olarak ruble kullanılıyordu. İthalâtta ise bir DTB, satıcıyla mutabakata varıldığı üzere dış

[1] Gosbank – Государствввенный Банк СССР (Sovyetler Birliği Devlet Bankası). 3 Ekim 1921 tarihinde Yeni Ekonomi Politikası ile kurulmuş olup Gosplan ve Gossnab ile birlikte üç Sovyet ekonomik otoritesinden biriydi ve Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetleri'ne bağlıydı. Merkezi Moskova'da yer almaktaydı.

piyasadan bir mal satın alır; ancak yerli tüketiciler bu ithal ürünlerin yurt içi fiyatını ödediler. Bu alımların mali yönü Dış Ticaret Bakanlığı ve Dış ticaretle bağlantılı çeşitli kuruluşların sorumluluğundaydı. İthal edilen ürünlerin DTB' nin ödediği fiyattan daha yüksek fiyatlara satılması durumunda oluşan fazla fark devlet bütçesine gelir olarak kaydediliyordu (Wolf,1992).

Sovyet yurt içi fiyat sistemi, dünya pazarındaki fiyatlardan açıkça izole edilmişti. Örneğin diğer birçok ürünün dünya fiyatlarında 1973-1974'te önemli artış olmasına rağmen, bu ürünlerin yurt içi fiyatları 1982'de yeterince artmadı. Resmi istatistiklerde Sovyet ithalatı ve ihracatı ruble olarak görünürken, Rusya Federasyonu'ndaki rublenin yurt içi fiyatlarıyla kesinlikle hiçbir ilgisi yoktu. Ruble birleşen fiyatların keyfi mekanizması, dış ticaret fiyatlarının ulusal veya dünya ekonomisindeki göreli kıtlıkları gösteremeyeceği anlamına geliyordu. Bunun birkaç önemli sonucu oldu:Birincisi, dış ticaret konularında bir kararın olası avantajlarını ve dezavantajlarını belirlemek için ortak bir kriter yoktu. Dış ticaret avantajlı mı, dezavantajlı mı; Örneğin, Sovyet makineleriyle Bulgar tüketim mallarının ticareti oldukça karlı olmasına rağmen, fiyatlar ve maliyetlere ilişkin Sovyet düzenlemeleri nedeniyle veya bu karı görmek imkânsızdı. Bu durumda, uluslararası uzmanlaşmanın faydaları genellikle Sovyet deneyimine aktarılmadı. İkincisi, rasyonel ticari kararların alınmasını mümkün kılacak ödemeler için kabul edilen bir para biriminin yokluğunda, ticaret büyük ölçüde iki taraflı olarak veya takas anlaşmaları yoluyla gerçekleştiriliyordu. Bu işlemler oldukça ağır ve yavaştı. Bu da işlemleri sınırlıyordu. Sovyet otoriteleri bu dezavantajların üstesinden gelmek ve ithalat ve ihracatı rasyonel bir temelde değerlendirmek için dış verimlilik endeksleri geliştirdiler (Tomas J.T. Balino, David S. Hoelscher and Jacop Horder,1997).

Bu endeksler, 1960'lı yıllarda COMECON ülkeleri arasında iç ve dış ihracatın maliyetlerinin ve potansiyel ithalatın oranını hesaplamak için tablolar hazırlamak için kullanıldı. Üçüncüsü, Sovyet dış ticaretinin büyümesinin önündeki bir diğer önemli iç engel, ticaret açıklarını kapatmak için yeterli ödemeleri tasarlamanın zorluğuydu. Mal ve hizmetlerin ödemesinde konvertibl olmayan bir para birimi kullanıldığından, ticaretin her yabancı ticaret tarafı tarafından dengelenmesi gerekiyordu. Hesap açığı olan ülkeye

yapılan ödemeler, konvertibl para birimi, altın veya kredi kullanılarak yapılıyordu (Paul R. Gregory and Robert C. Stuar,1997).

1.2.2. SSCB'de Eğitim ve Din Politikaları

Sovyet eğitim sistemi devrim sonrasında "kültürel devrim" veya "büyük deney" adı verilen değişimlere maruz kalmıştır. İlk ve ortaöğretimde yaşanan değişikliğin amacı eğitim alanında dinin etkisini azaltmak ve öğretmen otoritesini kısıtlamak olmuştur. Hatta çocuklara gerektiğinde ebeveynlerine dahi başkaldırmak için hazır olmaları gerektiği öğretildi ve bununla aile kurumunun önemini yitireceği arzulanmıştır. Çocuklara serbestlik tanınmış ve okullar öğretmen, öğrenci ve okul gözetmenlerinden oluşan konseyler tarafından idare edilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda 1918 Eğitim Yasasına esasen okullara özerklik tanınmış, eski usul ders çalışma programları kaldırılmış, ev ödevleri ve cezalandırma kaldırılmış bunların yerine proje hazırlama metodu uygulanmıştır. Bir diğer özelliği ise dini eğitimin yasaklanmasıdır (Musahan, 2015).

Sosyalist anlayışın dini emekçilerin başlıca düşmanı olarak görmesi ilerleyen süreçte bu konuda farklı politikalar uygulamasının sebebidir. Getirilen diğer bir uygulama üç yaş altı çocuklar için kurulan kreşler olmuştur. Kreşler özellikle sanayi bölgesine ve kırsal alanlara kadınların sosyal hayata katılımlarını sağlamak için yapılmıştır. Kreşlerde özellikle takım çalışmasına teşvik edici öğretim ve Sovyet liderine karşı sevgi aşılanmaya çalışılmıştır. Sonraki süreçte çocuk ve gençlik teşkilatlarına üye olmuşlardır. Yaş aralığı 7-12 olan çocuklar için 1925 yılında *Oktyabryat* (Ekim Çocukları) teşkilatı kurulmuştur. *Pioner* teşkilatı ise 1922 yılında 12-16 yaşındaki çocuklar için kurulmuştur. Son olarak 16 yaş ve üzeri için *Komsomo*l teşkilatına dâhil oluyorlardı. Teşkilatların temel amaçlarına bakıldığında Oktyabriyt tekilatı bütün okullarda mevcuttu ve çocukların arkadaşlık duyguları içerisinde eğitmek, onlara sorumluluk duygusunu kazandırmak ve toplum yararına projelerde katılımlarını sağlama amacını gütmüştürler. Pioner teşkilatı sürecin devamı olarak çocuklara ahlaki değerlerin kazandırılması, eğitime ilgi ve halk ve Partiye karşı sadakat duygusu içerisinde yetiştirilmesini amaçlamıştır. Çocuklar bu aşama da Sovyetlerin ideolojisine ve Parti üyeliği yeterliliğine ulaşmışlardır. Son aşama ise Komsomol teşkilatına katılım aşamasıydı. Bu teşkilata isteyen her kes giremezdi çünkü

parti üyeliğine dek giden bir süreçti ve girmek isteyen Pioner teşkilatında aktif olarak katılım sağlaması gerekmekteydi (Özdemir, 2018).

Kültürel devrim beklenilen sonucu vermedi ve eğitim ve aile politikalarında ki serbestlik toplum düzenin bozulmasına, boşanmalara ve kürtaj oranlarının artmasına sebep olmuştur. Stalin döneminde ilk olarak üniversitelere Norkompros (Halk Eğitim Komiserliği) tarafından komünist rektörler atandı ve otonom durduruldu. Birkaç yıl sonra 1929 yılında Bilimler Akademisinde yapılan inceleme sonucu yüzden fazla kişi tutuklandı (Nikitaşina, 2019). Akademik ölçüler üniversite kabullerinde tekrardan temel alınmaya başladı ve profesörler eskisi gibi etkinliklerini ele alabildiler. Ancak Rabfak denilen İşçi Fakültelerinin önce sayıları azaldı sonrasında ise tamamen kaldırılmıştır. Aynı disiplin ilk ve ortaokullarda da getirilmiştir. Merkez Komite 1931 yılında okulların temel seviyede eğitim verme yeterliliğine sahip olmadığını duyurmuştur. Kültürel devrimi uygulayan anlayışına göre devletin zamanla yok olacağına dayanmıştır ancak Stalin'e göre yanlış ve hatalı bir olgu olmuştur. Bu sebeple yeniden eski usul eğitim sistemine geçilmiş, okul kıyafetleri ve kızların saçlarını örmeleri zorunlu tutulmuştur. Aynı zamanda Komünist Parti Merkez Komitesi'nin 22-24 Nisan 1934 tarihinde aldığı karara esasen 7. Sınıf altına, 9.sınıflarda haftada 1 saat ve 10.sınıflarda ise 2 saat olmak şartıyla politik eğitim yasaklanmıştır. Stalin'in getirdiği bu düzenleme sonucu eğitim sistemi yeniden düzene girmiştir (Özdemir; 2018).

Sovyet döneminde eğitim sistemi "Sovyet İnsanı Yetiştirme" amacına uygun olarak düzenlenmiştir. Yönetimin belirlediği standart özelliklere sahip, dini ve milli geleneklerden arınmış, Komünizme hizmet eden, ahlaklı, rasyonel, devletine bağlı ve Sovyet ideolojisini benimsemiş Sovyet insanı modeli oluşturmak amacıyla eğitim alanında çeşitli politikalar uygulanmıştır (Musahan, 2015).

Sovyet eğitim sistemi tamamen ateizme dayanmıştır. İnançsız ancak eğitimli toplum yaratma amacını güden Sovyet yönetimi özellikle ateist kesimi desteklemiş ve özenilen kişiler olarak lanse edilmiştir. Bunun için yani inançsız birey yetiştirmek için örgün ve yaygın eğitim politikası izlenmiştir. Dini ortadan kaldıra bilmek için "ateisteler üniversitesi" kurulmuş, oruç aleyhinde propagandalar yapılmış, konferanslar

düzenlenmiş, yayın yapılmış, cami giden Müslümanlar toplum karşısında rencide edilmiş, özel dini gün ve bayramlar kaldırılmış ve gençler dinsizliğe özendirilmiş ve bu esaslara göre büyütülmesi zorunlu hale gelmiştir (Nikitaşina,2019).

Komünist ideoloji temelli ve ateizmi prensip edinmiş eğitim sisteminin asıl amacı toplumu kolektifleştirmeyi ve rejime karşı oluşabilecek her türlü başkaldırının önlenmesini hedef edinmiştir. Ateist hedefler doğrultusunda okullarda sürekli din karşıtı yayınlar yapılmış, broşürler dağıtılmış ve sergi köşeleri düzenlenmiştir. Aynı zamanda öğrencileri sorgulama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Okullara teftiş amaçlı gelen yetkililer rastgele bir sınıfa dâhil olarak öğrencilere din ile alakalı sorular sormuşlardır. Bu şekilde hangi ailede halen dini ibadetlerin yapıldığını ve aktarıldığını öğrenmişlerdir (Doğan, 2021). Böylelikle tamamen dinden uzaklaştırılan çocuk ve gençler ateist eğitim sistemine tabi tutulmuşlardır ve bu alanda yapılan bilimsel ve deneysel çalışmalar devlet tarafından desteklenmiştir. Ortaöğretim ve liselerde "Tanrısızlar" odaları oluşturulmuş ve din aleyhine ve dindarlara karşı çeşitli resim, karikatür ve görsel nesneler sergilenmiştir. Devletin Tanrı'yı öldürdüğünü, her şeyin insan eliyle yaratıldığı ve insanın evrimle bugünlere kadar gelişerek geldiği tezi öğrencilere derslerde aşılanıyordu. Aynı zamanda Marx'ın "Din halk için bir afyondur." düşüncesine hizmet eden yönetim 1921 yılında Moskova'da Tanrısızlar Cemiyeti'ni kurmuştur. Sivil toplum kuruluşu adı altında faaliyet gösteren bu parti ve devlet kuruluşunun "Bezbojnik" ("Tanrısız", 1921-1941) ve "Antireligioznik" ("Din Karşıtı", 1926-1941) adlı dergiler resmi yayın organları olmuştur. Kuruluş Özbekistan'da "Hudasızlar" (Tanrısızlar) dergisini çıkarmış ve çoğu öğrenci, yazar ve aydın şahısların bu organa üye olmalarını sağlamayı başarmıştır (Musahan, 2015).

Sovyetler Birliğinde okullarda verilen eğitimle Türk ve Müslümanların önce Ruslaştırılması ve sonrasında bir misyoner gibi hareket ederek kendi toplulukları üzerinde etkinlik kurmasını sağlamak olmuştur. Bu amaçlar çerçevesinde Türkçe eğitim veren okullar kapatılmıştır. Erkan'a göre bu şekilde gerçekleştirilen asimilasyon politikasıyla Türk ve Müslüman halkı iki seçenek arasında kalmışlardır. İlki Rus okullarına gitmek, eğitim almak ve dönemin yönetim ve şartlarına uyum sağlamak olmuştur. İkincisi ise eğitimsiz, cahil olarak kalmak ve geleceğe yönelik en ufak bir umuda kapılmamak

şeklinde iki seçenek halinde halka sunulmuştur. Lakin diğer politikalar gibi bu uygulama da başarısızlıkla neticelenmiştir. Çünkü halk Rusçanın önemini bildikleri halde, Rus papazları tarafından ders verilen okullara çocuklarını göndermemiştirler. Okullardan sonra sıra camiler için uygulanacak çeşitli politikalara gelmiştir. İslam dini Ateizm için Türklük şuurundan sonra ikinci bir engel olarak görülmüştür. Kafkaslarda ve Orta Asya'da Ateist ve Marksist bakış açısına dayanan eğitim verilmesinin sebebi İslam dininin Sovyetlere karşı muhalif bir tehdit olarak görülmesidir (Nikitaşina, 2019).

İslami araştırmalar çalışmaları Çarlık Rusya'sı döneminden beri devam etmektedir. Sovyetler dönemindeyse Marksizm'in din karşıtı düşünce ve siyasetini geliştirmek amaçlanmıştır. Bu yolla İslam'ın etkisizleştirilmesi hedeflenmiştir. Sürgün edilen toplulukların uygulama süreçlerine direnç gösteren yerlere ait oldukları karşımıza çıkmaktadır. Stratejik önem taşıyan Kafkas bölgesi bu durumdan en çok etkilenen bölge olmuştur (Karadaş, 2020).

Sovyetler 'de din eğitiminin tamamen ortadan kaldırılması için çaba sarf edildiği görülmektedir. Ancak halkın dini zaafına ve ibadetlere olan bağlılığına çözüm üretemeyen yönetim kendi denetimi altında sadece din adamı yetiştirmesine müsaade ettiği ve aynı zamanda kendi istediği şekilde Müslümanların eğitilmesini sağlamak için bazı okulların kanunla varlığı kabul etmek zorunda kalmıştır. İki İslami okulun faaliyete geçmesine izin verilmiştir. Bunlardan ilki 1945 yılından itibaren hizmet veren Buhara da bulunan Mir-ı Arab Medresesidir. Beş ve yedi yıl süren orta düzey eğitim veren medrese 1535 yılında kurulmuştur. Ekim Devrimi döneminde kapatılan medrese yeniden 1952 yılında faaliyete açılmıştır. Sovyet İstihbarat Teşkilatı KGB'dan onay alması zorunluluğu bulunan yaklaşık elli öğrencisi içerisinden medrese her yıl on öğrenciyi mezun etmiştir. Mezun olan öğrencilerin Kahire de bulunan El – Ezher Üniversitesine eğitimlerini devam ettirmek için gittikleri bilinmektedir. İkinci eğitim veren yüksek düzeyli İslami Medrese olan Taşkent'teki İmam İsmail el-Buhari diğer adıyla Barak Han Medresesidir. İslami enstitü düzeyinde olan medrese 1958 yılında faaliyete başlamıştır. Yaklaşık otuz öğrenciye dört yıllık sürreyle eğitim veren medrese 1960 yılında öğrenime ara vermiş ve 1972 yılında yeniden eğitim faaliyetinde bulunmaya başlamıştır. Mezunlarından bazıları

Mısır, Suriye ve Libya'ya ihtisas eğitimi almak üzere İslami İlimler fakültelerine gönderilmişlerdir (Musahan, 2015).

Diyanet işleri başkanlıklarında istihdam edilen din görevlileri müftülük unvanına kadar yükselebilmişlerdir. Müsaade edilenin dışında toplumda dinle alakası veya ilişkisi olanların sosyal hayatlarında baskıya maruz kaldıkları belirtilmelidir. Ailesinde dine bağlılığı olan birisinin olduğu bilinen kişilerin kariyerlerinde yükselme şansı olmamış ve parti üyeliğine kabul edilmemişlerdir. Üyelik sonrası tespit edilenlerin üyelikleri silinmiş takip ve sorgular yapılmıştır. 'Namaz' ibadeti tamamen yasaklanmış ve sadece yaşlıların yerine getirmesi gereken ritüel olarak algılanmıştır. Aynı zamanda 'Ramazan Orucu' açıkça yasaklanmış ve çalışılan iş şartları dolayısıyla yerine getirilemez hale gelmiştir. Mal ve mülkün sadakası sayılan 'Zekât' toplumun içinde herkesin eşit ekonomik güce sahip olması sebebiyle ortadan kalkmıştır. Maddi durumu yerinde olan Müslümanların 'Hac' ziyaretlerini 1920 yılında Sovyet sınırlarının kapanmasıyla imkânsız hale gelmiş ve sadece 1945 yılında ferdi yolculuk yasağı şartıyla ziyarete gitmeye müsaade edilmiştir. Her evde mutlaka aile büyüklerinden birinin vesilesiyle yerine getirilen 'Şahadette Bulunma' ibadetine Sovyet rejimi kontrol sağlayamamıştır (Malıkahmadov, 2021).

Sovyet Rusya'sında din – devlet ilişkilerini üç farklı dönemde ve devlet yaklaşımında inceleyebiliriz. Öncelikle II. Dünya Savaşından evvel devletin dini yok etme ve yoğun olarak dini propagandalara imza attığı dönem gelmektedir. İkinci dönem savaş zamanı kilisenin destek sağlaması ile Birliğin ılımlı din politikası yürütmeye başladığı ve dini kuruluşlara özgürlük alanı tanıdığı ve kontrollü dini yayılmanın sağlanmasıyla din – devlet ilişkilerinin pozitif yönde değişme gösterdiği zaman dilimidir. Son olarak ise 1982-1991 yılları arasında artık dinin kolay koparılıp atılan bir olgu olmadığının anlaşıldığı ve devletin veya partinin din hakkında kararlar almaya çalıştığı dönemdir (Murselov, Koç, 2016).

Ateizm anlamına gelen "*Gosateizm*" politikasının aynı kararlılıkla yürütülmesi sadece II. Dünya Savaşına kadar mümkün olmuştur. Savaş döneminde dini çıkarları doğrultusunda kitlelerin sadakatini sağlamak için kullanan devlet ılımlı din siyaseti yürütme yolunda ilerlemiştir. Hatta Müslümanları temsilen Kuzey Kafkasya, Güney Kafkasya, Orta Asya

ve Volga gibi Müslümanların yoğun oldukları bölgelerde toplam dört müftülük kurulmuştur. Müslümanları Sovyet yönetimi kontrolü altında tutabilmek için Orta Asya'da 1943 yılında kısa adı "SADUM" (Orta Asya ve Kazakistan Müslüman Ruhani Müftülüğü) kurulmuştur. Belirtilen sınırlarda dini eğitim veren müftülük açılmasına izin verilen az sayıda cami ve medreseler de hizmet verecek kişileri yetiştiriyordu (Malıkahmadov, 2021).

Sovyet yönetimi yine kontrolü altında yapılmasına izin verdiği dini ritüellerin artık bir dini farzdan çok gelenek olarak algılanmasını sağlamıştı. Buna göre artık Müslümanlık kültürel veya etnik kimlik simgesi haline geldi. Sekülerleşmiş Ortodoksluğun Rus olmakla eşdeğer olması gibi bu dönemde Kırgız, Özbek, Tatar, Kazak, Azeri, Başkurt olmakta Müslüman olmakla eşdeğer olmuştur. Akademik çalışmalarda "Resmi İslam" olarak tanınan tek tip İslam anlayışı toplumun tamamı üzerinde egemenlik sağlamayı ve alternatif İslam anlayışlarının ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Sınırları devlet tarafından belirlenen ve yok etme çabalarına rağmen halen varlığını sürdüren "gerici" ve "batıl" olarak görülen İslami inanışlar ise "Halk İslam'ı" (folk İslam) olarak adlandırılmıştır. Resmi İslam'a karşın Halk İslam'ı Sovyetlerin sıkı denetimi dışında kalabilmiş ve yetkililerce müsaade edilen türbe, mezar ve yeraltı kurslarında Müslümanlara hitap eden İslam'ın bir türü olarak kabul görmüştür. Din eğitimi devlet tarafından yasaklanmasına sonucu halkın din hizmeti alma ihtiyacını karşılamak için mescit ve medreselerde bulunan din adamları sınırlı da olsa hizmet vermekteydi. Devlet yetkililerinin cenaze, sünnet ve düğün gibi törenlerde din görevlilerine ihtiyaç duydukları için bu tarz dini bilgilendirmelere göz yumuşlardır (Musahan, 2015).

Sovyet yönetiminin İslam'ı yok etme politikası birkaç aşamada ilerletmiştir. İlk olarak emekçi sınıfından olmayan âlim, molla, din adamı vb. basit suçlarla yargılayarak idam etmiş ve mal varlığına el koyup Sibirya'ya sürgün etmiştir. Aynı zamanda 30.000 civarında cami yıkılmış ve dini eğitim engellenmesi için cami yakınlıklarında ki medreseler kapatılmıştır. İkici olarak 1924 yılında kanunlarca getirilen düzenlememler sonucu devletin din üzerindeki kontrolünü sağlamak amacıyla "*dvatsatki"* bölgesel din idareler kurulmuştur. Son olarak uygulanan politika Sovyetlerin ilk olarak alfabeyi 1929 yılında Latinceye, sonrasında 1939 yılında Kiril alfabesine değiştirerek Müslümanlara en

büyük darbeyi vurmuştur. Böylelikle 1928 – 1945 yılları arasında uygulanan alfabe değişikliği politikası sonucunda Müslümanlar tamamen İslam'dan izole edilmişlerdir. Sonuç olarak Arapça yazan, Latince öğrenen ve Kiril alfabesini kullanan üç farklı nesil ortaya çıkmıştır (Malıkahmadov, 2021).

Dinden arınan toplumda eğitim düzeyi yükseltilmiştir. Dinsiz ancak eğitimli toplum yaratılmaya çalışılmış ve 1980'lerde Müslümanlar arasında okuryazarlık oranı %99'lara kadar yükselme göstermiştir. Din karşıtı mücadele 1925-1965 yılları arasında sürmüş ve "Allahsız Militanlar Birliği" ve "Ateist Kulüpler" adlı örgütler her daim aktif faaliyet göstermiştir. Müslümanların dinsel ve kültürel yapısının değiştirilmesi için aile yapılarına dahi müdahile edilmiştir. Sovyet yönetimi kişilerin aile bağlarının koparılması ve aile kavramından uzaklaştırılması için gizli politika izlemiştir. Aileye sahip olan kişi "ben" merkezli düşüneceği ve ailesi için belirli birikim ve yatırımlar yapacağı için toplumcu bilinç yerine bencil bilince sahip olacağını düşünülmüştür. Bu durum ise çoğulcu komünist toplumun ortaya çıkması önünde engel olarak görülmüştür. Bu sebeple anne-baba kültüründen yoksun sadece devlete bağlı insan topluluğu yaratılmaya çalışıldı ve okul ve üniversite yurtları kızlı erkekli karma bir düzene dönüştürüldü. Yurtlarda yaşananlara göz yumuldu ve bakıma muhtaç çocuklar için "İnternat" adı verilen bakım evleri kuruldu. İnternat'ta ve yetimhanelerde yetişen çocuklar özellikle başarılı kılınmaya ve topluma örnek bir birey olarak gösterilmeye çalışıldı. Lakin insan fıtratından gelen aile bağlılık hissi ve insanoğlunun her daim yüce yaratıcıya dolayısıyla dine ihtiyaç duyması her iki alanda da Sovyetleri başarısızlığa sürükledi. Dini ihtiyacı Sovyet yönetimi sanatla kapatmaya çalışmıştır. Bu amaçla aralıksız resim, müzik, tiyatro, bale, etkinlikler, bayramlar vb. düzenlenmiştir ve bunun sonucu Orta Asya ülkelerinin sanata karşı olan hassasiyeti Sovyetlerin dağılmasından sonrada hissedilmektedir (Saraç, 2020).

Sovyetler Birliğinde din ile alakalı farklı kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin din eğitiminin verilmesi, yardım toplanması, dini grupların özel toplantılar yapmalarının yasaklanması gibi farklı yasaklar uygulanmıştır. Ancak 1930 yıllarına gelindiğinde din karşıtı propagandalar daha örgütlü biçimde yürütülmüştür. Sadece II. Dünya Savaşı döneminde Stalin halkın bütün kesimlerinin desteğini kazanmak amaçlı ılımlı din politikası yürütme yolunda ilerlemiştir. Bu sebeple 1941 yılında Tanrısız Militanlar Birliği kapatılmış ve

Ateist propaganda yapan yayınlar durdurulmuştur. Ancak 1941 yılından sonra Komünist Parti Genel Sekreterliği görevine gelen Nikita Kruşçev döneminde dini propagandalar yön değiştirerek artık bilimsel yöntemlerle yürütülmüştür. Brejnev, 1953 yılında göreve geldikten dört yıl sonra yani 1957 yılında bilimsel yöntemlerin kullanılması amacıyla "Bilimsel Ateist Propagandada Eksiklikler ve Kapsamlı Önlemler" adında kararname çıkartılmıştır. Kararnamede din karşıtı propagandaların yürütülme şekli ve "Nauka i Religiya" (Bilim ve Din) isimli bilimsel derginin ilerleyen zamanlarda yayınlanması ile ilgili konulardan bahsedilmiştir (Doğan, 2021).

Diğer taraftan halk tarafından aşırı ilgi gösterilen televizyon propaganda araçlarından birisi olmuştur. Sovyetlerde ancak 1953 yılından sonra daha fazla yayılmaya başlasa da lüks tüketim ürünü olduğu için pek fazla yayılmamıştır. Belki de bu sebeple sinema propaganda araçlarının içinde en faydalısı ve vazgeçilemezi olmuştur. Hem maliyeti hem de toplumun okuryazarlığı olmayan kesimine de ulaşmak açısından sinema büyük bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca farklı yıllarda basılmış olan gazeteler dönemin en etkili medya araçlarından olmuştur. Gürcistan SSCB'de 1937-1941 yıllarında Gürcü dilinde basılan "Mebdrzoli Ateistı" gazetesi savaş öncesi dönemde etkili olmuştur (Faigov, 2015).

Lev Troçki Çarlık Rusya'sının kitleler üzerindeki etkisini korumak için kilise ve dinden faydalandığını vurgulasa da, sosyalist yönetim kitlelerin aydınlanmasını sinemayı kullanarak sağlamaya çalışmıştır. Propaganda yürütmede diğer en önemli ve etkili yöntem "yüz yüze propaganda" yöntemidir. Burada iki kavram karşımıza çıkmaktadır. İlki siyasi propaganda yani deliller ile yapılan propaganda. İkincisi ise Lenin tarzı propaganda şekli yani paroladır. Burada propagandanın özünü kısa ve basit biçimde kitleye sunmak ve anlaşılabilir olması önemlidir. Dine karşı yapılan bütün propaganda çalışmalarının sonucunda Jerome Powell'e Komünist Partinin dört hedefinden bahsetmiştir:

1. *Siyasi sistemleri ve yapıları dini ideolojilerden ayırmak.*
2. *Dini çevreler tarafından yürütülen sosyo – ekonomik işlevlerin siyasi otorite tarafından yürütülmesini sağlamak.*

3. *Politik kültürü, akılcı ve pragmatik bakış açısıyla yeniden yapılandırmak.*
4. *Dini inanç ve pratikleri tamamen ortadan kaldırarak ateist bir toplum oluşturmak.* (Doğan, 202).

Stalin döneminde yürütülen dini propagandalar 1936 yılında kabul gören yeni SSCB Anayasasıyla farklı boyut kazanmıştır. Stalin anayasası olarak adlandırılan anayasanın 124. maddesi Rus vatandaşlarının vicdan hürriyetlerinin sağlanması amacıyla kilisenin devlet ve okullardan ayrıldığını belirtir. Böylelikle yurttaşlara din, ibadet ve dini propaganda yürütme özgürlüğü tanınmıştır ve yapılan din karşıtı propagandalar kanunen koruma altına alınmıştır. Stalin yönetiminde 1939 yılına gelindiğinde Sovyetlerde Ortodoks Kilisesi tamamen etkisini kaybetmiş bir kurum haline gelmiştir. Sadece iktidar yanlısı ruhban sınıflarının desteklenmesiyle 46.000 Yenilikçi Kilise kurulmuştur. Kilisenin gücünü kaybetmesi azınlıkların dini inançlarının yerine tek millet olgusuna tutunmasına sebep olmuştur (Doğan, 2021).

Braker Hans, Sovyet coğrafyasında din ve milli azınlıkların bir birlerinden ayrıştırılarak tanımlanamayacağı ve farklı kıstaslar kapsamında değerlendirilemeyeceğini belirtilmiştir. Ancak Çarlık Rusya'sının güneye doğru genişleyen sınırları aynı kökenli milletleri ayıran sınırların oluşmasına sebep olmuştur. Sovyetlerin İran ve Türkiye ile olan sınırlar milletleri ikiye bölen sınırlardır ve Sovyet döneminde bu bölgelerde millet ve milliyetçilik olgusu güçlenmiştir. Sovyetlerin bu anlamda anlaşılması için uyguladıkları Leninist politikalara dikkat etmekte fayda vardır. Sadece bir ülkede devrimi gerçekleştirmeyi değil bütün dünyanın Sovyet Rejimine tabi edilmesini hedefleyen Leninist politikalar Sovyetlerin uygulamaya koydukları ve hedeflerine ulaşmaya çabaladıkları ilk politikalardan olmuştur. Bu noktada "din olgusu" niteliğini aşan bir araç haline gelmiştir. Sovyet yönetimi tarafından İslam dini sadece belli ritüelleri ve görevleri içeren bir inanç olmaktan çıkıp siyaset ve adalet olgularını da içeren bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucu Sovyetler din üzerinde iki aşamalı politika uygulama yoluna izlemiştir. İlki katı şekilde dinsizliği hedef alıyorken ikincisi Müslüman azınlıkların benliğini ifade eden "ulusal iradenin" yok edilmesi üzerine oluşturulmuştur. İki aşamalı din politikasının temel amacı dini kurumların diskalifiye edilmesi olmuştur ve tek devlet egemenliğinin sağlanması olmuştur (Coşkun, 2003).

Sovyetlerin din karşıtı politikası 1928 yılından sonra daha yoğun olarak yürütülmüştür ve binlerce caminin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Devrim öncesi 26000 cami mevcutken 1942 yılında bu sayı 1312'ye indirilmiştir. Aynı zamanda her caminin yanında bulunan medrese (ilkokulları) Sovyet yetkilileri tarafından kapatılmıştır. İslami eğitimin dili Arapça olması ve alfabe değişikliğinin yapılması 1928 – 1945 yılları arasında din eğitiminin tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuştur. 1930 yılında düzenlenmiş Latin alfabesi yürürlüğe girmiştir. Sonrasında 1939 yılında Orta Asya ülkelerinde Kiril alfabesinin kullanılması resmen kabul edilmiştir. Böylelikle 1940'ın sonuna Arapça okuyan ve Kiril alfabesiyle yazabilen bir toplum oluşmuştur. Arapça bilen kişi sayısının azalması, İslam dininin kitabı olan Kuran'ı okuyan ve yayan kişi sayısının da azalması anlamına gelmektedir. Böylelikle İslam dininin zamanla yok olacağı düşünülmüştür. (Tombak, 2011).

Sovyetlerin İslam'ı yok etme politikası başarıyla sonuçlanmamıştır. Çünkü Rus Ortodoks kilisesine karşın İslamiyet asla kurumsallaşmamıştır. Cami Müslümanlar için ibadet yeri olmuş, kurum olarak kabul görmemiştir. Aynı zamanda molla etkeni vardır ki Müslüman toplum arasında dinsel önder, öğretmen, yönetici, yargıç gibi sıfatlara hâkim ve çok büyük bir etkiye sahiptir. Yapılan araştırmalarda Sovyet döneminde erkek çocuklarının sünnet edilmesi, Ramazan Bayramının kutlanması, dini nikâh kıyılması ve toplumun geneli tarafından yakınlarının Müslüman mezarlıklarına gömülmelerini tercih edilmesi halk tarafından dini vaciplerin yerine getirilmesine özen gösterildiğinin kanıtı niteliğindedir (Ayni, 2011).

Sovyetlerde 1939-1959 yılları arasında toplumun % 90'nın Ortodoks Hıristiyanlık mezhebi ve % 6'nın Müslüman mezhebi dâhilinde olmuştur. Sovyet Hükümeti yurttaşlarına dinsel topluluklar (cemaatler) kurma hakkını tanımıştır. Aynı dinden on sekiz yaşını doldurmuş, en az yirmi kişi dini ibadetlerini birlikte yerine getirebilmek için yetkili mercilere başvuru yaparak kayıt yaptırmaları yeterli görülmüştür. Yirmi kişiden az olan gruplara bir "mümin grubu" oluşturma hakkı tanınmıştır. Kurulan dini kuruluşlara tanınan haklar aşağıda belirtildiği gibidir:

1. *Kült 'ün gereklerine bağlı olarak tören ve ibadet toplantıları düzenlemek*
2. *Kültte hizmet edecek ve kültün gereksinimlerini karşılayacak kimseleri atamak*
3. *Dinsel binaları ve diğer kült mallarını kullanmak ve yönetmek*
4. *Kült görevlilerinin, dinsel binalarla diğer kült demirbaşlarının bakımı ve dinsel toplulukların yönetici kuruluşlarının gereksinimlerini karşılamak için, dinsel lokallerde bağış toplamak*
5. *Kendi adlarını taşıyan mühür, damga ve kâğıtları kullanmak* (Vakhabov, 1979).

Diyanet Yönetimi Müslümanlar arası iletişim kurulması ve kutsal topraklar Mekke ve Medine ziyaretlerinin gerçekleştirilmesi hususunda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Orta Asya ve Kazakistan Diyanet İşleri Yönetimi Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan federe cumhuriyetlerin Müslümanlarını kapsadığı için ciddi öneme sahiptir. Zagorsk'da Sovyetlerde bütün din üyelerinin katılım sağladığı "Halklar Arasında Barış ve İşbirliği Konferansı" gerçekleşmiştir. Sovyetler döneminde çoğu tarihi dini eserlerin yanı sıra Kuran'ı Kerim de Japonca, İngilizce ve bazı diğer dillere çeviri yapılmıştır. Dünya kütüphanelerinde bulunan eserler 1941 – 1945 II. Dünya Savaşı sonrası onarılmıştır. İslami yayınlar ve eski el yazmaları çoğaltılarak paylaşılmıştır. Sovyetlerde yaşayan Müslümanlar ile Fas, Libya ve diğer ülkelerde olan Müslümanlar arası yazışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda gençler bu ülkelere üniversite eğitimi almak için gitmişlerdir. Aynı zamanda Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden Müslüman öğrenciler Sovyetlere eğitim almaya gelmişlerdir. Ülkeler arası Müslüman kardeşlerinin yaşamlarını merak ettikleri için karşılıklı heyetler ziyaretler yapmışlardır. Bu yolla Müslüman örgütler kırkı aşkın ülkenin Müslümanlarıyla dostluk ilişkileri kurmuşlardır. Ziyarete gelen heyet Sovyetler topraklarında bulunan kutsal mekânları rahatlıkla ziyaret edebilmiş, camilerde ibadet edebilmişlerdir (Vakhabov, 1979).

Stalin'in uyguladığı ılımlı din politikası Müslümanların kısa süreliğine de olsa inançlarına uygun olarak yaşamalarını sağlamıştır. Savaş sonrası dönemde din devlet kontrolü altında tutulmuştur. Yıllarca uygulanan politikalarla yok edilmeye çalışılan din, 1985 yılında Mihail Gorbaçev'in "*Glastnost i Perestroyka*" (yeniden yapılanma ve şeffaflık) programı çerçevesinde Müslüman halklar arasında yeniden canlanmaya başlamıştır (Bektaş, 2015).

2.3.3. SSCB'de Milletlerin Askere Alım Politikası

Bolşevik Devrimi sonrasında askeri yapının işleyişini daha açık şekilde anlamak için dönemin önemli olan askeri yapılarında ÇEKA, Kızıl Ordu ve Kızıl Ordu'nun önemli birimlerinden biri olan GRU'ya ilişkin bazı temel bilgileri değinmek faydalı olacaktır.

ÇEKA (ЧК – Всероссийская Чрезвычайная Комиссия по Борьбе с Контрреволюцией и Саботажем - Bütün Rusya'nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) 20 Aralık 1917 tarihinde Vladimir Lenin tarafından kurulmuştur. Bolşeviklerin yönetime gelmesiyle sadece altı ay içerisinde yapılandırılan ÇEKA'nın görevi ülke içerisinde oluşabilecek her türlü propaganda ve iç savaşı önlemek olmuştur.

Ordu- istihbarat sistematiğinin diğer önemli güvenlik kolu ise Kızıl Ordu'dur (Красная Армия). Kızıl Ordu 1918 yılında Sovyetler için önem arz eden şehirlerde gönüllü işçi sınıfını üyelerinden kurulmaya başlamıştır. Savaş Komiseri Lev Troçki'nin yönetiminde zamanla disiplinli bir ordu haline gelmiştir. Rusya'da iç savaşın sona erdiği 1922 yılında orduda asker sayısı 5 milyona ulaşmıştır. Bolşevikler Çarlık döneminde askeri yapının içerisinden bazılarını ve subayları Kızıl Orduda görevlendirmişlerdir. Görev yapmayı kabul eden subayların kendilerini Çar veya Bolşevik yanlısı değil de sadece askeri görevini yerine getiren kişi olarak görmelerine karşılık Bolşeviklerin onları göreve almalarındaki amaç farklı olmuştur (Çağlak, 2021).

Kızıl Ordu Sovyet istihbarat faaliyetlerinde kendisine bağlı birim olan GRU (Гла́вное Разве́дывательное Управле́ние - ГРУ - Ana İstihbarat Birimi) sayesinde büyük önem kazanmıştır. Lenin tarafından yapılandırılan ve kayıt birimi olarak hizmet veren GRU diğer istihbarat birimlerine rakip olarak görülmüştür. Stalin döneminde dünyayı kapsayan istihbarat toplama ağını oluşturan GRU Komünist Partinin düzeni sağlamasında da etkili olmuştur (Çağlak, 2021).

Devrim sonrasında iç güvenliğin ve huzurun sağlanması adına Kızıl Ordu Bolşevikler tarafında halka tanıtılmaya çalışılmıştır. Propaganda afişleri sayesinde hem Kızıl Ordu hem de ordu hakkında önemli hususlar halkla paylaşılmış ve orduya katılımın çoğalması

sağlanmaya çalışılmıştır. Halka ibraz edilen önemli konulardan biri asker kaçaklarına karşı müsamaha göstermemeleri konusunda çağrıda bulunmasıdır. Asker kaçaklarının hain ilan edildikleri ve toplum tarafından dışlandığını gösteren afişler yayınlanmıştır.

Diğer bir konuysa Genel Askeri Eğitim (Всевобуч - Всеобшее Военное Обучение) merkezlerinde askeri eğitimlerin özgürleştirici niteliği vurgulanmaya çalışılmıştır. Toprağı savunmanın aynı zamanda özgürlüğü savunmak olduğunu vurgulayan propaganda afişlerinin ana teması aslında ülke savunmak için köylülerin Kızıl Ordu ile birlikte savaşmaya çağırılmasıdır (Çağlak, 2021).

SSCB Anayasası her bir Sovyet vatandaşının Kızıl Orduda askeri görevini yerini getirmesinin zorunlu olduğunu belirtilmiştir. Vatanın korunması kutsal görev olarak kabul edilmiş ve vatan hainliği en büyük kötülük olarak nitelendirilmiştir. Her bir erkek Sovyet vatandaşı ırkından, dininden, inançlarından, eğitim seviyesinden ve maddi durumu gözetilmeksizin silahlı kuvvetlerde askeri görevlerini yerine getirmek zorundadırlar. SSCB Silahlı Kuvvetleri Kızıl Ordu, Askeri Donanma, Sınır Güvenliği ve İç Birliklerden oluşmuştur. İki çeşit askeri hizmet şekli vardır. İlki askeri merkezlerde yerine getirilin görev şeklindedir ve görev yapanlar "asker" olarak adlandırırlar. Diğer ise askeri merkezlere yedek asker sınıfında kaydı bulunanlara "askeri görevle yükümlü olanlar" olarak adlandırılmıştırlar. Askerlik süresi en az 2 yıl olarak belirlenmiştir ancak askeri şube gerekli gördüğü durumlarda 2 ay kadar süreyi uzatma yetkisine sahip olmuştur. Sovyet vatandaşları askerlik görevini tamamlamış olsalar dahi 50 yaşına kadar yedek asker sayılarak OHAL durumunda askere çağrılmışlardır. Ayrıca ilk ve acil tıbbi müdahale bilgisine sahip olan kadınlar gereken durumlarda askeri veya özel göreve çağırttırılmışlardır (Şerşneva, 2011).

Askere çağırış belgeleri 15 Eylül – 15 Ekim tarihlerinde, ortaokulu veya dengini bitiren on sekiz ve 1 Ocak – 31 Aralık arası on dokuz yaşını doldurmuş kişilere gönderilmekteydi. Yerel komiserlik tarafından belirlenen tarihlerde çağrılan kişi, yurtdışında bulunsa dahi, askeri birime teslim olması ve iç pasaportunu veya doğum belgesini ibraz etmesi gerekliydi. Sadece öğrenim belgesi ibraz edenler ve ailede tek çalışan, engelli veya yaşlı anne babasına bakmakla yükümlü olanlar askeri çağırıştan

muaf edilmiştirler. Aynı zamanda tutuklanmış, göç veya sürgün ettirilmiş ve seçme hakkından men edilmiş kişiler göreve alınmamışlardır (Şerşneva, 2011).

İkindi Dünya Savaşı'nın 1940 senesine kadar Türk kökenli milletler askere alınmazken, Ahıska Bölgesinde eli silah tutabilen erkekler cepheye savaşa götürülmüştür. Geride kalan kadın ve çocuklar ise demir yolu inşasında çalıştırılmaya başlamışlardır. (Zhamalov, 2021).

Dönemin büyük süper güçleri olan ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ile SSCB arasındaki ekonomik ve askeri rekabetin SSCB'nin dağılmasına kadar geçen dönemini ifade etmek için Soğuk Savaş tanımı kullanılmaktadır. Savaş, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda başlayarak 1991'e kadar devam etmiştir. Soğuk Savaş kavramı, İngiliz yazar George Orwell tarafından edebiyata kazandırılmıştır. Bu kavram ilk kez Orwell'in "Sen ve Atom Bombası " adlı eserinde ortaya çıkmıştır (Telli, 1998).

Başlangıçta Doğu Avrupa ülkeleri ve komünist rejimlerin işgali altında kendini gösteren yayılmacı politika, ABD ve SSCB'yi egemenlik mücadelesini genişletme girişimine itti. Küresel rekabet ve jeopolitik koşullar nedeniyle dünyanın bazı bölgelerinde kendini göstermiştir. Bu çabaların gerçekleştiği önemli alanlardan biri de Kore Savaşı (1950-1953) olmuştur. Bu dönemde SSCB Kore'yi ve Kore'nin işgalini destekledi. Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki Batı bloğu ülkeleri, Güney Kore'ye yönelik destek politikaları geliştirdi. Bu açıdan Doğu ve Batı bloklarının ilk kez askeri açıdan karşı karşıya geldiği bu savaş, Soğuk Savaş seyrini gösteren önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkıyor, çünkü iki blok arasında yakıcı bir çatışma olasılığını artırdı. Savaşı doğuran olaylar ikinci savaş sonrasında kurulacak olan enternasyonal ile ilgili gelişmelerle birlikte şekillenmeye başladı. Aslında, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası düzenin tesis edilememesi, İkinci Dünya Savaşı'na ve hatta ardından gelen istikrarsızlığa sebep olmuştur. Sovyetlerin Yayılmacılık Politikası, Yalta Konferansı, ABD'nin Çevreleme Politikası, Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı), ve Varşova Paktı gibi birçok gelişme, Soğuk Savaş Dönemi'nin

politik atmosferinin seyrini belirleyen önemli olaylar olarak gerçekleşmiştir (Akpınar, 2020).

2.3. Sovyetlerin Orta Asya'daki Cumhuriyetlere ve Toplumlara Yönelik Politikaları

Bolşevikler Ekim 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilalinden sonra Rusya'da iktidara gelmişlerdir. Aralık ayı 1917'de *Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine* başlığıyla bildirge yayınlamışlardır. Söz konusu bildirgenin içeriğinde "*Kendi memleketinize kendiniz sahip olunuz. Kendi hayat ve geçiminizi kendi arzu ve bünyenize göre düzenleyiniz. Sizin buna hakkınız vardır: çünkü mukadderatınız elinizdedir. Biz bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz."* ifadeleri yer almaktaydı. Bildirgeden güç alan Rus olmayan milletler ve Türkler müstakil devlet olmayı hedeflemişlerdir. Lakin Bolşeviklerin emri altında olan Kızıl Ordu birliklerinin bağımsızlıklarını ilan eden bütün devletlere girmesi müstakil devlet olmanın sadece bir hayal olarak kalacağını göstermişlerdir. Amaçlarına ulaşabilmek adına, özellikle Türk (Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar ve Azeri) boylarında birer komünist parti kurulmuştur. Kurulan partiler daha sonra Rus Komünist Parti'sine bağlanmış ve böylece Türkler kontrol altına alınmıştır (Öner, 2019).

Lakin partiler kültürel birlik fikrinden vazgeçmeyince Komünist Parti yöneticileri çözüm olarak Türklerin siyasi birliğini bozma planına geçmişlerdir. Plan esasında, Türk boyları arasında eski düşmanlıkları kışkırtarak ve kabileler arası rekabeti körükleyerek birbirine düşürmüşlerdir. Mart 1924'de Taşkent'te toplanan Türkistan Birlik Kongresi provoke edilmiştir. Türk boylarını temsil eden söz konusu Komünist partiler ayrı cumhuriyetler halinde yaşamak için Rus Komünist Partisine başvuruda bulunmuşlardır. Rus Komünist Partisi de durumu değerlendirmiş ve 12 Haziran 1924 tarihinde her Türk boyunun ayrı cumhuriyetler oluşturacaklarını açıklamıştır. Kurulan cumhuriyetlerin bu günkü statülerinin gerçekleştirilmesi ve sınırlarını belirlenmesi için eylül ayında *Merkezi Toprak Komitesi* kurulmuştur (Öner, 2019). Ayrı cumhuriyet olan ülkeler birliğe dâhil edilme süreçlerinde de mücadele etmiştirler.

Gürcistan hükümeti Sovyetlerle aralarında olan gergin ilişkiler sebebiyle 1921 yılında Türkiye'den Ahılkelek, Batum ve Ahıska ilçelerini geçici olarak işgal etmesini talep

etmiştir. Talep Türkiye tarafından kabul edilmiş ve bu yolla ülke Sovyetlere karşı koruma altına alınmıştır. Genel olarak Kafkasya'da uygulanan politikaların amacı oradaki toplumlara milli değerlerini unutturmak ve Ruslaştırmak yönünde olmuştur. Ancak yerli halkların kendi değerlerine sahip çıkmaları istenilen sonucun elde edilmesine engel olmuştur (Karadaş, 2020).

Ekim İhtilalinden sonra 1920 yılında Azerbaycan SSCB'ye dâhil edilmiştir. Sovyetler Birliğinin kolay bir şekilde yönetimi ele geçirmesinin sebebi ülkede mevcut olan siyasi karışıklıktır. Yönetimin kimde olduğu belirsizdir ve Müsavat Partisi'ne karşı Rus Bolşevikler, Türk Komünistler gibi siyasi bloklar mücadele vermişlerdir. Durum Bolşeviklerin işini kolaylaştıracak koşullarda olsa da ahali ülkenin bağımsızlığına önem vermiştir. Komünistler hitap edecek kesim bulamayınca ve partiye kayıt sayısı 18 kişiyi geçmeyince Sovyetler Birliği farklı yollar aramaya başlamıştır (Mustafayev, 2015).

Rusların Bakü petrollerini ele geçirmek için bekledikleri fırsat Anadolu'daki milli mücadele sayesinde ellerine geçmiştir. Güney Kafkasya devletleriyle ilgili konuların görüşüldüğü Şubat 1920 tarihli Londra ve Nisan 1920 tarihli San Remo Konferanslarında bir türlü çözülmeyen sorunlar sebebiyle İtilaf Devletlerinin bir birine yardım göndermeyeceklerine karar verilmiştir. Aynı zamanda XI. Kızıl Ordu Azerbaycan'ın kuzey sınırına yaklaşmıştır. Diğer yandan Azerbaycan Komünist partisi ülkedeki tek otoritenin Neriman Nerimanov başkanlığında oluşan Azerbaycan Geçici Askeri Devrimci Komitesi (Azrevkom) olduğunu bildiri yayınlayarak ilan etmiştir (Bilgili, 2015).

Sovyet askerleri ahalinin göstereceği dirençle karşı karşıya kalmamak adına ülkeye girmemiş ve birkaç gün Azerbaycan Türk komutanlarının yönetimi altında tutulmuştur. Rus Komutanı M.K. Levandovski 21 Nisan 1920 tarihinde emrinde bulunan 70.000 askerle ülkeye girmiştir. 27 Nisan sabahı demiryolları, posta ve telgraf büroları, polis mıntıkaları ve petrol rafineleri Bolşevik kuvvetleri tarafından tutulmuştur. Aynı günün akşamı Kızıl Donanma Komutanı Cengiz Yıldırım tarafından Azerbaycan hükümetine yönetimin Neriman Nerimanov başkanlığındaki işçi ve köylü hükümetine devredilmesini talep ettiklerine dair ültimatom gönderilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurularak 27 Nisan saat 23:45'te hükümetin İnkılap Komitesine

devredilmesi kararı alınmıştır. İmzalanan karara esasen Rus ordusu Bakü'ye girmeden Anadolu'ya yardıma gidecek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve istiklaline saygı gösterilecektir. Aynı zamanda ordu ilga edilmeyecek ve siyasi partilerin faaliyet alanları kısıtlanmayacaktır. Devlet adamlarına siyasi baskı uygulanmayacak ve yeni hükümetin kaderine özgürce toplanan Azerbaycan Şuraları karar verecektir. Tabii şartların hepsi sadece ülkeye sulh içinde girmek ve yönetimi kurmak için zaman kazanmak için kabul edilmiştir. Diğer taraftan Ermenistan ve Gürcistan'ın da Bolşeviklerin safında yer almasıyla Kafkaya bölgeleri ele geçirilmiştir ve böylece yetmiş yıllık esaret dönemi başlamıştır (Mustafayev, 2015).

Yeni hükümete halktan destek sağlamak için 30 Nisan 1920'de *"Türk Komünistleri Tarafından Azerbaycan Halkına"* adlı bildiri yayınlanmıştır. Bu topraklar, Sovyet Dışişleri Bakanı Çeçerin'in de vurguladığı gibi petrol yatakları anlamında önem arz etmektedir ve Rus sanayisinin mazot esası üzerine kurulması sebebiyle Azerbaycan'ın işgaline hem mecbur kalmışlardır hem de gelecekte de bu durumun değişmesine müsaade etmeyeceklerini belirtmişlerdir (Dadayev, 2013).

İlk dönemlerde baskı ve şiddet uygulanmış, hanelere izinsiz girilerek kadınların ziynet eşyalarına uygunsuz şekilde el konulmuştur. Bu durum karşısında halkın tek şikâyet mercii olan Neriman Nerimanov dahi çaresiz kalmıştır. Halk ayaklanmaları başlamış ve 1923'e kadar sayısı 53 ulaşmıştır. İşgalden sonra Türkiye ve İran'a göçler başlamıştır. Halkın şikâyetlerini duymazdan gelen yönetim asıl amacını gerçekleştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Moskova'ya bağlı Neft Komiserliği (Azneftkom) kurulmuş ve önemli noktalar yapılan anlaşmaya esasen Rus denetimi altında tutulmuştur (Karadaş, 2020).

Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesiyle Yedisu bölgesinde de hâkimiyeti ele geçirmiştir. Siyasi savaş sonucu 1916 Türkistan'da Ruslara karşı çıkan isyanda çok sayıda Kırgız – Kazak Türkü ölmüştür ve çoğu Çin'e kaçmak zorunda kalmışlardır. Milliyetçi Kırgız komiteleri bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Lakin Taşkent Sovyet Komiserliği aracılığıyla bölgeye ordu gönderilmiştir. Yetersiz ordu ve siyasi zayıflık Kırgızların mağlup olmalarına sebep olmuştur. Böylelikle Kırgızistan, Sovyet hâkimiyeti altına

girmiştir. Aynı zamanda 1917 yılında Türkistan Sovyet Komiserliği kurulmuştur. Sovyet hâkimiyeti altına girdikten sonra Kırgızistan vergi vermeye başlamışlardır. Kötü yaşam şartlarından dolayı birçok isyan yaşanmıştır ve kuzeyde yaşayan Kırgızlar gönüllü olarak Ruslarla birleşmişlerdir. Osmanlı basını döneme ait gazetelerde "Rus Buhranı" başlığını vermiştir (Z. Daniş, 2023)

Kırgızistan'da Sovyetlerin tanınması ile yenileşme süreci de başlamıştır. İlk olarak 7 Mart 1927 yılı itibariyle Arap harfleri yerine Latin alfabesinin kullanımına geçilmiştir. Anayasa, Kırgız bayrağı, devlet arması ve başkentin Frunze (Bişkek) şehrinin olması 29 Nisan 1929 tarihinde kabul edilmiştir. Sovyet Anayasası'nın 5 Aralık 1936 tarihli kararıyla Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1937-1939 yılları arasında siyasetçi ve aydınların kendi milli özgürlüklerine kavuşmak istemeleri ve ülkenin kalkınması adına faaliyetlerde bulunmaları sebebiyle suçlanarak tutuklanmışlardır (Z. Daniş, 2023).

Kırgızistan'da 1953 yılında Komünist Parti birinci sekreterlik görevine İshak Razzakov getirilmiştir. Razzakov sanayi ve eğitim kuruluşlarını merkeze bağlamış ve yeni bakanlıkların kurulması için çalışmalar yürütmüştür. Böylece 1956 yılına gelindiğinde sosyal alanda değişiklikler görülmüştür. Rus okullarında Kırgız dilinin okutulması için çalışmalar başlatılmıştır. İlk dönemlerde eğitim faaliyetleri bakanlık aracılığıyla yürütülmüştür ancak sonradan akademi kurularak faaliyetlere devam edilmiştir. Ulusal dil olarak Rus dilinin kabul edilmesi döneme damga vuran olaylardan biri olmuştur. Lisanda Rus diline geçilmesinin ardından Latin alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır. Ilımlı yol izlenmiş ve 1930 yılına kadar bütün okullarda Arap harfleri yerine Latin alfabesinin kullanılması başlatılmıştır (Kaya, 2012).

Toplumların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi vaadi üzerine Türkistan da Kokand (Hokant) Hükümeti kurulmuştur. Siyaset dünyasında bağımsızlık talep ederek yerini almıştır ancak yeteri kadar askeri, mali ve siyasi güce sahip olmadığı için mevcudiyetinin 64. günü yani 20 Şubat 1918'de Sovyetlerin idaresine geçmiştir. Aynı zamanda Sovyetlerde mevcut olan belirsizlik durumu Orta Asya'da 1920 yılına kadar tam anlamıyla hâkimiyeti sağlayamamasına neden olmuştur. Sonraki süreçte Taşkent'teki

Sovyet Rejimi ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizinde etkisiyle yönetimi eline almayı başarmıştır. Fargana Vadisinde 1918 yılında başlayan Basmacı[2] İsyanı kırsal nüfusun merkezdeki karışıklığa karşı koymak için verdikleri mücadelenin Sovyetlerle ilişkilerin bozulmasına sebep olmasından korkulmuştur. Milliyet İşleri Halk Komiserliğinin (3 Şubat 1918) üyesi A.P. Kobozev'in çabasıyla Taşkent'te Milliyet İşleri Komiserliği (Turkomnast) kurulmuştur. Komiserliğin ana amacı farklı milletlerden olan işçilerin haklarını savunmak ve korumak olmuştur. Moskova'nın da desteğiyle Turkomnats parti içerisinde Müslüman anlayışının savunucusu haline gelmiştir. Diğer yandan Türkistan Ceditçileri ihtilali milli bağımsızlık ve modernleşme sürecinin önemli aşaması olarak görmelerdir. Aynı zamanda Müslümanların toprak, milli kültür, siyasi haklar ve eğitim konularındaki sorunların çözüme ulaştırılması hususunda önemliydi (Kıllıoğlu, 2020).

Sovyet Döneminde Kazaklara uygulanan baskıyı Kenes Nürpeyis altı döneme bölmüştür. İlk dönemlerde halk arası çatışmalara dikkat çeken Kenes Nürpeyis üçüncü dönemde, aydınlara ve Sovyet karşıtı olarak yönetimde olanlara 1926-1936 yılları arasında "milliyetçilik", "ayrılıkçılık", "doğru hareketçilik", "mendeşevcilik" adlandırmaları yapılarak soyadlarına "şıldıktar" veya "şildikter" ekleri eklenerek hainlikle suçlanmalarından bahsetmektedir. Dördüncü dönem ise 1937'den başlayarak II. Dünya Savaşının sonunda kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Siyasi olarak kargaşanın zirvede yaşandığı ve rejimin "hainler" ve "halk düşmanları" olarak nitelediği kişilere yönelik ceza politikalarının uygulandığı dönemdir. Kazakistan ise inşa edilen çalışma kampları sonucu ceza uygulama bölgesine dönüşmüştür. Yine 1937 – 1938 yılları arasında Stalin yönetiminde "Büyük Terör"ün yaşandığı dönemdir. Sovyet ve parti kadrolarına, askeri personele, aydınlara, yazarlara ve diğer hükümet "hainlerine" gizli veya açık bir şekilde baskı uygulanmıştır. Beşinci dönem 1940'lı yılların ortasından başlayarak 1950'li yılların başına kadar devam etmiştir. Nazilere esir düşmüş askerlerin savaş sonrası Sovyetlere teslim edilmesiyle yakınlarına kavuşmaları dönemin hassasiyetini vurgulamaktadır. Baskı kampanyaları bağlamında "kozmopolit –

[2] Basmacı Harekatı – Orta Asya'da 1917 yılında Özbeklerin Sovyet yönetimine karşı başlattığı ve 1934'e kadar devam eden ayaklanma harekatıdır. *Basmacı* adı verilen ve siyasi amaçla kurulan Basmacı Milli Direnişçileri örgütüne üye olanların ayaklanması kısa sürede büyük bir isyan harekatına dönüşerek tüm Türkistan'a yayılmıştır.

gastroller", "insanlara karşı biçimsel eğilimlerin geliştiricileri", "devlet karşıtı kampanyalar Bekmahanovşıldık" suçlamaları devam etmiştir. Son olarak ise 1960-1980 yılları Leonid Brejnev'in yürüttüğü ılımlı politikası ve "Kazak Milliyetçileri" ile mücadele edildiği dönemdir (Arkhmatoyeva, 2021).

Kazakistan da iki farklı yol izlenerek Sovyet iktidarı kurulmuştur. İlk olarak işçilerin sanayi merkezlerine ve demiryollarına yakın oldukları güney ve kuzey bölgelerinde karşılık görmeksizin yönetimi ele almışlardır. Sırderya, Akmola, Bökey Ordası, Çimkent (Chernayev) ve sırasıyla diğer eyaletler Sovyetler Birliği arazisine dâhil edilmiştir. İkinci olarak ise doğu ve batı bölgelerinde silahlı mücadeleyle karşı karşıya kalmışlardır. Bahsedilen Turgay, Uralsk, Semipalatinsk ve diğer bölgelerinde Sovyetler silahlı mücadele sonucu yerleşmişlerdir. Ülkeye bağımsızlık getirmek ve özerk cumhuriyetin kurulması amacıyla 1917 yılında Alaş Partisi'nin desteğiyle "Alaş Orda" adı altında Kazak Muhtariyatının kurulma çalışmalarına başlanmıştır. Yönetimin azınlıkların bağımsızlığını kabul etmemesi sebebiyle ömrü uzun sürmeyen Alaş Orda'nın başında olan aydınlar, bilim adamlar ve yazarlar 1937-1938 yıllarında Stalin döneminde katledilmişlerdir (Dadayeva, 2018).

İktidarın tamamen Sovyetlerin eline geçme süreci Mart 1918 yılına kadar devam etmiştir. Sonraki aşamada ulusal politika bağlamında görevler Goloşyekin tarafından belirlenmiştir. İlk olarak hayvancılık beş yıllık planlamanın ana sektörü olarak belirlenmiştir. İkinci olarak farklı alanlarda kadroların yetiştirilmesi ve eğitim almaları sağlanmıştır. Üçüncü olarak kültürel gelişim alanında destek sağlanmıştır. Dördüncü olarak adaletin sağlanması için çaba gösterilmiştir. Son olarak ise Komünist Partisi'nin farklı ideolojilerin, özellikle Alaş Orda ideolojisinin unsurlarını temizleme görevi verilmiştir. Ayrıca 1927 yılı itibarıyla yeni idari – bölgesel yapıya geçilmiştir. Yeni yapı eyalet – ilçe – şehir olarak üç kademeli bir sistemden oluşmuştur. Kazakistan'da toplamda 13 eyalet, 180 ilçe kurulmuştur. Ancak bu sayı 1939 yıllara gelindiğinde artış göstermiştir. Sovyet makamları Kazak topraklarını dev bir depolama alanı olarak kullanmışlardır. Sovyet Anayasasının 1936 yılında kabulünden sonra Kazakistan toprakları Sovyet bileşiminden çıkarılması üzerine kendi anayasa taslağını hazırlayan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dönüşmüştür. Kazak SSC 1937 Anayasası

ekonomi ve politik savunma konularında diğer Sovyet Birliğine dâhil cumhuriyetlerle karşılıklı yardımlaşma için birleşmesini yasal olarak pekiştirmiştir. Aynı zamanda anayasa ile ülke bayrağı da onaylanmıştır (Arkhmatoyeva, 2021).

Anayasa, Kazak SSC'nin rızası olmadan sınırların değişmezliğini, yüksek ve yerel devlet makamlarının oluşumunu, mevzuatın uygulanmasının denetimini, devlet ve kamu düzeninde huzuru sağlamayı, vatandaşların haklarının korunmasını ve eşit oy hakkı kullanma temelinde sistemin kurulmasını sağlamıştır. Ancak Stalin yönetiminde vatandaşların hakları kısıtlanmış ve sosyo–ekonomik anlamda toprakların sovyetleştirilme politikası sürdürülmüştür. Sovyet hükümetinin Kazak topraklarındaki ekonomik imar politikası hammadde ihtiyacını karşılama amaçlı ve gelecekteki kolektifleştirme, kolhozlaşma, sanayileşme politikasının kolaylıkla yürütülmesi için planlamıştır (Kaya, 2012).

Sovyetler Birliği bünyesinde çok sayıda milletler bulunmuştur. Sovyet hükümeti rejimi potansiyel muhaliflerden arındırmak ve sınır güvenliği sağlamak amacıyla farklı dönemlerde göç, sürgün ve yeniden yerleştirme politikalarını uygulamışlardır. Zorunlu göç, yürütülen diğer politikalara eşlik etmiştir. İç sürgünler 1919'da Kossak'lardan başlayarak 1950 "tuneyades" yani "asalak, parazitlere" kadar 6 milyondan fazla insanı etkilemiştir. Genel olarak zorunlu göç veya sınır dışı etmenin sosyal, etnik, itiraf ve siyasi olarak dört şekli bulunmaktadır. Bu sürgünlerin temelinde ise etnik köken, sosyal sınıf ve siyasi çıkarlar sebep olarak belirtilmektedir. Özellikle 1934-1944 yılları arası yapılan sürgünler siyasi çıkarlar sebebiyle yapılmıştır ve 1944 yılı sonrası "özel göçmenler" adı kullanılmıştır (Bilgili, 2015).

SSCB Halk İç İşleri Komitesinin 30 Temmuz 1937 tarihli "0047" sayılı "Sovyet Karşıtı Unsurların" yenilmesi görevini tanımlayan kanun SSCB Halk İç İçişleri Komiseri Nikolay Ejoy tarafından 31 Temmuz 1931 tarihinde imzalanmıştır. Bu kanuna esasen Kasım 1938 yılına kadar SSCB NKDV (Narodnıy Komissariyat Vnutrennıh Del – İçişleri Halk Komiserliği), Sovyet karşıtı unsurları bastırmaya yönelik operasyon yürütmüştür ve faaliyetleri yapanlar Gulag kamplarına gönderilmiştir. Mahkûmlar adli prosedür gözetmeksizin 8-10 yıl hapis cezasına veya infaz cezasına çarptırılmıştır. Kanuna ve baskı

–terör politikalarına esasen "halkın düşmanı" olmakla suçlanan milliyetçilerin aile üyelerine karşı baskılar da uygulanmıştır. İlk olarak eylemlere katılanların aileleri kamplara veya çalıştırılmak üzere başka yerlere sınır dışı edilmişlerdir. İkinci yöntem olarak ise sınır bölgesinde yaşayan aileleri, cumhuriyet içinde veya sınırda yeniden yerleşime tabi tutmuşlardır. Üçüncü olarak kayda alınarak sistematik gözleme tabi tutmuşlardır. Baskı politikalarının uygulandığı bir diğer alan da üniversiteler, okullar ve şehir kütüphaneleri olmuştur. Karşı devrimci olduğu iddiasıyla kitaplara, dergilere vb. el konulmuş ve şarkılara yasak getirilmiştir. Çoğu öğretmen işten çıkarılmıştır ve öğrenciler üniversiteden atılma cezası almışlardır (Arkhmatoyeva, 2021).

Sovyet hâkimiyetinin temel amacı "Sovyetik" ulus inşa etmek olmuştur ve bu yolda bazı politikalar izlemiştir. İlk olarak Sovyet idaresi kadrolarına yerel halktan kişiler seçilerek halk arasında taraftarların çoğaltılması politikası izlenmiştir. Eğitim alanında sosyal – ekonomik düzenlemeler ve müfredatta yapılan değişikler Sovyet üst kimliğinin önemini vurgulamak için atılan önemli adımlardır. Sınırları dâhilinde siyasal içerik ve hedefler olmaksızın etnodilsel kültürlerin, toplumsal yapıtların ve geleneksel uygulamaların korunmasına müsaade edilmiştir. Merkeze ve Sovyetlere bağlı kalındığı sürece farklı millet unsurları desteklenmiştir. Aynı şekilde ulusal duygular, ekonomik haklar ve yurtseverlik bağları üzerine kurulu ilişkileri geliştirilmeye çalışmıştırlar (Bilgili, 2015).

Milliyetçi hedeflerle ve yöntemlerle yönetilen Sovyetlerde Stalin döneminde "cezalandırılmış halkların" cezası sınır dışı edilmek olmuştur ve on halk tamamen sınır dışı edilmiştir. Bunlardan yedisi Almanlar, Karaçaylar, Kalmıklar, İnguşlar, Çeçenler, Balkarlar, Kırım Tatarlarıdır ve ulusal özerkliklerini kaybetmişlerdir. Geride kalan diğer üç halk ise Finliler, Koreliler ve Ahıska Türkleridir (Çevik,2023).

Sınırların güvenilmez unsurlardan "temizlenmesi" politikası 1930'ların ortasında ve ilk olarak Leningrad Bölge Komitesi Bürosunun 4 Mart 1935'te Fin halkının tahliyesi hakkında kararıyla başlatılmıştır. Stalin'e göre "gereksiz" halklar statüsünde olan Polonyalılar, Koreliler, Asuriler, İranlılar Türkler ve Kürtler 1937 yılında toplu sürgünlerin kurbanları olan halklardır. TBK(b)P ve Kazakistan Komiserleri Konseyi'nin 16 Şubat 1936 tarihli kararına esasen Kazakistan bölgesine toplamda 10600 aile

yerleştirilmiştir. Göçmenler şeker pancarı, tütün yetiştiriciliği ve kurulan kolhozlarda çalıştırılmışlardır. SSCB Halk Komiserleri Kurulu'nun "Kulak Çiftçileri Dağıstan ve Çeçen-İnguşetya'dan yeniden yerleştirilmeleri" kararına ilişkin 1000 çiftçi Kazakistan ve Orta Asya'ya yerleştirilmiştir. Sürecin devamında 1937 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'dan 1121 Kürt, Ermeni, Türk, Asur ve 2000 İranlı aile Kazakistan'a yerleştirilmiştir. Yerleştirmeler sonucu Karaganda bölgesinde 1939 yılında 3,138 kolhoz kurulmuştur ve sınır dışı edilenler madenlerde çalıştırılmıştır. Gerçekleşen sürgünler SSCB'nin endüstriyel ve Karaganda kömür havzasının gelişimini pozitif anlamda etkilemiştir. Kazakistan topraklarına 1940 – 1956 yılları arasında 389.382 Polonyalı getirilmiştir (Hasanov, 2013).

Sürgünler güneyde, özellikle Türkiye, İran ve Afganistan bölgelerinde de gerçekleştirilmiştir. Göçlerin yanı sıra 19 Ocak 1938 tarihinde Sovyet vatandaşı olan 6000 İranlı aile Azerbaycan sınır bölgelerinden Güney – Kazakistan ve Alma- Ata bölgelerine sürgün edilme kararı verilmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya sınırlarına uygun görülen halkların yerleştirilmesiyle bölge güvenli hale getirilmiş ve yasak gruplara karşı önlem alınmıştır. Böylece Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Türkmenistan Özbekistan ve Tacikistan olmak üzere 40 sınır bölgesinin "güvenilmez unsurlardan" arındırılması istenmiştir. Genel olarak tahliye kararlarının temel sebebi etnik gerginliğin azaltılması, rejim karşıtı propagandaların engellenmesi ve Nazilerle işbirliğinden kaçınmalarını sağlamak olmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda her yolun mubah görüldüğü Stalin dönemi insanların açlıktan öldüğü, binlerle kişinin Anti – Sovyet propaganda ve rejim karşıtı suçlamalarıyla idam edildiği, insani şartlara uygun olmadan gerçekleştirilen sürgünlerin ve yolsuzlukların yaşandığı dönem olarak tarihe geçmiştir (Gelgör, 2019).

Kültürel farklılıklar Sovyet döneminde uygulanan bazı politikalarda azınlıklar arası çatışma oluşturma amacıyla kullanılmıştır. Uygulanan politikaların 1940-1945 yılları arasında gerçekleştirilen sürgün politikalarında önemli bir etkisi vardır. Sürgün süreçlerinde Türk topluluklar mevcut bölgelerde halk düşmanı olarak etiketlenmişlerdir. Orta Asya'nın kırsallarına sürülen milletler yerli kültürler için ise yabancılar olarak kabul

edilmişlerdir. Özellikle Stalin döneminde Nazi tehlikesine karşı önce Almanlara uygulanan göç ve sürgün politikası her şeyin daha yeni başladığının habercisi niteliğinde olmuştur. Sonrasında 1940 – 1944 yıllarında neredeyse bütün Slav olmayan milletlere uygulanmıştır. Bu politikaların temel amacı ilk zamanlar da Sovyet Rusya'sının kendi topraklarında yaşayan bütün uluslara eşit ve adil bir sistem etrafında bütünleştirme düşüncesi olmuştur. Fikir sahibi Stalin 1917'de Halklar Komiserliği görevine getirildiğinde milliyetler konusundaki genel politikasını maddeler halinde şu şekilde belirtmiştir:

1. *Rusya'daki tüm halklar eşit egemenlik hakkına sahiptirler.*
2. *Her türlü ırk ve din ayrıcalığı yasaktır.*
3. *Rusya halkları kendi haklarını tayin eder. Bu hak bağımsız bir devlet kurma hakkını dahi içerebilir.*
4. *Rusya'daki etnik gruplar ve azınlıklar halklar kendilerini geliştirme ve ilerletme hakkına sahiptirler* (Öner, 2019).

Stalin'in milliyetler politikasının amacı Orta Asya ve Kafkas devletlerinin/özerk bölgenin/klanın kendi ulusal kimliğini oluşturmasını ve böylece diğerlerinden farklılaşmasını sağlamak olmuştur. Bu sayede kabile kimliğine ve zihniyetine sahip devletler, dönemin sosyolojik yapılanmasına da yaklaştırılmış olacaklardı. Lakin halkın kendi kimliğini, törelerini, anlayışını ve kültürünü koruma için direnmesi bir şablon olarak sunulan bu politikanın istenilen sonuca ulaşmasını engellemiştir. Bölge halkının gösterdiği direncin oluşmasında dil, tarih, din ve kültür politikalarının önemli etkisi olmuştur. Bu duruma karşı direnen aydınlar ortadan kaldırılmış, topluluklar ise çeşitli bahanelerle sürgün edilmişlerdir. Resmi adlandırmalarla özel istihdam, sosyalist anavatanın güvenliği, Hitler ordusuyla ve Almanlarla işbirliği ve Japon casusluğu gibi sebeplerle Baltık kıyılarından Karadeniz kıyılarına, Hazar denizi kıyılarından Uzakdoğu sınırlarına kadar bölgelerde bulunan toplulukları sürdükleri görülmektedir (Öner, 2019).

Türk ve Müslüman halkların yaşadıkları yerleri terk etmeleri için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Stalin döneminde uygulanan politika sürgün politikasıdır. Bunun sebebi 1930 yılında milliyetler politikasının yön değiştirmesi ve Ruslaştırma politikasına

dönüşmesidir. İzlenen politikalar sonucu 1944 yılında Türk ve Müslüman halklar sürgüne gönderilmişlerdir. Devletler bazı durumlarda farklı gördükleri unsurları veya ülkenin bulunduğu siyasi konuma göre tehlikeli gördüğü bazı grupları başka bir bölgeye veya ülkeye göçe zorlamışlardır. Bu yöntem ülkeler tarafından uygulanan resmi bir politika ve stratejidir. II. Dünya Savaşı esnasında Sovyetlerde de bu tarz sürgün politikasının temel amacı SSCB'yi oluşturan milletleri sağlamlaştırma ve ulus-inşa sürecini başarıya ulaştırma olmuştur (Bekcan, 2016).

Sovyetler 1920'lerin milletler politikasının temel hedefleri eğitim sistemini millileştirme, devlet aygıtlarını geliştirme, milli kültürün geliştirilmesi ve *korenizatsiya* (yerlileştirme) programları olmuştur. Sovyet halklarının milli dil ve kültürlerinin korunmasını amaçlayan *Korenizatsiya* (Yerelleştirme) politikasının şartı sosyalizm ve Sovyet Birliği Komünist Partisinin desteklenmesi olmuştur. Bu desteğin sağlanması için programın milletlerle samimi ilişkiler içerisinde olması ve halkların milli dillerini kullanabilmeleri gerekmekteydi. Bunun için milli eğitim sisteminde değişiklikler yapılmış ve Komünist Parti başta olmakla yönetim birimlerine yerli halkan kişiler işe alınmışlardır. Ancak 1930'lara gelince amaç ve hedefler değişmiş Korenizatsiya politikası yerini Ruslaştırma politikasına bırakmıştır. Bu anlamda Stalin'in uyguladığı stratejilerden biri bazı halkları sınır dışı etme (deportation), sürgüne gönderme politikası olmuştur (Öner, 2019).

Sovyetler Birliği'nde çoğu halkların 1930-1950 yılları arasında yaşadıkları yerlerden ülkenin farklı yerlerine veya farklı ülkelere sürülerek zor şartlar altında yaşamaya terk edildikleri bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk defa sürgün uygulaması 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Yüksek İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) tarafından çıkarılan kararnameye esasen toprak sahibi zengin köylülerin sürgün edilme politikasıdır. Bu politika g*ulag* olarak adlandırılmıştır. Sovyet Rusya'sının kulak ve muhaliflerin sürülmesi politikasının yanı sıra *demografik düzenleme* bakış açısıyla uyguladığı diğer politikalar sürgün ve iskân politikalarıdır. Temelde Slav olmayan Türk ve Müslüman topluluklara yönelik uygulanan bu politikalarla ilgili 1980'li yıllara kadar kamuoyunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmaların yapılmaması sebeplerine değinecek olursak katı yönetim politikası, Sovyet tarihçiliği, resmi belgelerin devlet

arşivlerinde gizli tutulması ve konuyla ilgili bahsetmenin dahi suç olması olarak belirtebiliriz (Sağır, 2012).

Sürgünlerin nüfus yapısıyla oynanması üzere kurulu olduğu olgusu dikkat çeken bir diğer noktadır. Özellikle siyasal üstünlüğü elde etmek için gerçekleştirilen sürgün politikalarında iki odak noktası mevcuttur. Birincisi Müslüman ve Türklerin sürülmesidir. İkincisi de Slav hakların sürülen topraklara yerleştirilmesidir. Bu anlamda Sovyet Rusya'nın sürgünleri fiziksel ve sosyal mekânı etkileyen iki zorunlu göç tipini ortaya çıkarmaktadır (Benhür, 2008).

Sovyetler Birliğinin toplu sürgünler sırasında sosyal ve ekonomik şartlara kayıtsız kaldıkları tam olarak iddia edilemez çünkü ekonomik sistemdeki aksaklıklar sürekli problem kaynağı olmuştur. Zorunlu göçlerin yaşandığı bölgelerinin büyüklüğü ve bu topraklardaki üretici gücün azalması ekonominin etkileneceği varsayılarak duraksayan, Sovyet yönetimini düşündüren noktadır. Örneğin, göçler sırasında ülkeden çıkışlar ara ara kapatılıp açılırdı veya 1933 yılında kıtlık sebebiyle kentlere göçün karşısının alınması için iç pasaport düzenlenmesi getirilmiştir. Yani Müslümanların gitmelerini, topraklarını kendiliğinden de olsa terk etme arzusu ile ekonomik çökme yaşama korkusu çatışmaktadır (Çelebi, 2019).

Slav olmayan halklardan Koreliler, Almanlar, Polonyalılar, Finliler ve Japonlar ilk toplu sürgün edilen topluluklardır. Mesela Leningard bölgesinde yaşayan Finliler 1932-1934 yılları arası Mareşal Mannerheim askeri rejiminin ajan olarak kullanılacağı kaygısıyla Sibirya'ya *Moskova Sosyalist Rejimi* tarafından sürgün edilmişler. Aynı zamanda Rejim tarafından, 1935 yılında ilk toplu sürgünü Japonya için potansiyel ajan olarak gördüğü Kore halkıyla gerçekleştirmiştir. Sürgün edilenler listesine ikinci sırada Ukrayna sınırlarında yaşayan Polonyalılar eklenmiştir. Daha sonra 1937'de ilk Kürt sürgünü yaşanmış ve ardından Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihinde SSCB'ye saldırması sonucu Volga bölgesinde özerk cumhuriyet statüsünde yaşayan Almanlar sürgün edilmişlerdir. Sürgünlerin resmi olarak belgelenmesi 7 Temmuz 1937'de Halklar Konseyi Komiserliği ve Merkezi Sovyet Yargı Komitesi tarafından " bazı bölgelerde oldukça şüpheli halklar yaşadığı" tespiti üzerine bölgelerin temizlenmesi üzerine çıkarılan

kararnameyle başlamıştır. Bu kararnameye esasen ilk olarak Ermenistan – Türkiye sınırlarında yaşayan 812 Kürt sürgün edilmiştir. II. Dünya Savaşı dönemine Stalin ve Hitler arasında imzalanan saldırmazlık paktının bozulması sonucu denk geldiği için Almanlarla işbirliği sebebiyle gerçekleştirilmiştir. Bu sürgünlerin genel detaylarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir (Saraç, 2020).

Tablo 2. 1937-1944 Yılları Arası Stalin Dönemi Sürgünleri

Milliyet	**Tarih**	**Nüfus**	**Sürülen yer**	**Serbest Bırakılma**
Koreliler	21.08.37-25.10.37	171.781	Kazakistan Özbekistan	1954
Finli	31.08.41-07.09.41	89.000	Kazakistan	Farklı tarihler
Almanlar	03.09.41-15.10.41	746.613	Kazakistan Sibirya	13.12.1955
Kalmuklar	28.12.43-29.12.43	93.139	Sibirya Kazakistan	17.03.1956
Karaçaylar	06.11.43	69.267	Kazakistan Kırgızistan	16.07.1956
Çeçenler	23.02.44-29.02.44	387.229	Kazakistan Kırgızistan	16.07.1956
İnguşlar	23.02.44-29.02.44	91.250	Kazakistan Kırgızistan	16.07.1956
Balkarlar	08.03.44-09.03.44	37.713	Kazakistan Kırgızistan	28.04.1956
Kırım Tatarlar	18.05.44-20.05.44	183.155	Özbekistan Molotov	28.04.1956
Kırım Yunanlıları	27.06.44-28.06.44	15.040	Özbekistan Mari	27.03.1956
Ahıska Türkleri, Kürtler ve diğerleri	15.11.44-26.11.44	94.955	Özbekistan Kırgızistan Kazakistan	28.04.1956

Toplam	**1.982.142**			

Kaynak: Adem SAĞIR, **Avrasya İncelemeleri Dergisi** (AVİD), 1/1 (2012), 355-391

Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği (*Narodnıy Komissariyat Vnutrennıx Del*) Özel Göç İdaresinin 1946 yılında hazırlamış olduğu rapora göre sürgün edilen toplam nüfus sayısı 2.463.940 kişi (829.084 kadın, 979.182 çocuk, 655.674 erkek) olmuştur. Bir başka tespite göre bu sayı 3.332.580'dir. Aşağıda sürülen halklar ve sürgün edildikleri ülkelerin tablosu yer almaktadır (Sağır, 2012).

Balkanlarda ve Sovyet Rusya sınırlarında yaşayan Müslüman Türklerin çoğu zaman dini sebeplerden ve kimliklerden dolayı sürgün edilmişlerdir. Balkan sürgünlerine bakıldığında ilk kez Yunanlılar tarafından demografik bir yer değiştirme olarak uygulanan sürgünlerin yaşandığını görürüz. Diğer taraftan Bulgarlar zamanında komünist ideolojinin de etkisiyle Slavlaştırılmaya başlayan veya yaşadıkları bölgelerden sürülenlerin hikâyelerine rastlamak mümkündür (Çelebi, 2019).

Tablo 3. Sürgün Edilen Haklar, Sürgün Edilen Yerler ve Sayıları

Sürülen Halklar	Sayılar	Sürgün edilen Yerler	Sayılar
Sovyet Almanı	774.174	Kazakistan	890.698
Kulak (Mülk Sahibi Köylü, SSCB'nin her halkından)	577.121	Özbekistan	179.992
Çeçen – İnguş	400.478	Kırgızistan	120.423
Tatar, Bulgar, Kırımlı Rum	193.959	Kemerovo Bölgesi	129.423
Savaş Tutsağı Alman	121.459	Sverdlov Bölgesi	113.746
Vlasovcu (Savaşta Nazı tarafında yer alan Rus)	95.386	Kranoyarsk Bölgesi	112.316
Türk, Kürt, Hemşinli	84.402	Novosibirsk Bölgesi	92.968
Kalmuk	81.673	Tomsk Bölgesi	83.276
Karaçay	60.131	Tümen Bölgesi	56.611
Balkar	32.817	Çelyabinsk Bölgesi	51.865
		Omsk Bölgesi	44.767

		Altay Bölgesi	35.381

Kaynak: Adem SAĞIR, **Avrasya İncelemeleri Dergisi** (AVİD), 1/1 (2012), 355-391

Kruşcev'in temizlik hareketi yorumu yabana atılacak gibi değildir. Özellikle 1937 – 1940 yılları arasında Postyişev, Kossior, Mezhlauk, Chubar, Rudzutak ve Eikhe'nin ve 1950 yılında Voznesenskıy'in muazzam şekilde kaybolmaları hakkındaki yorumları dehşet vericidir. Buna karşılık 1936-1938 temizlik mahkemeleri hakkında yorum yapmamıştır. Bu davalarda mahkemeleri görülen kişiler Komünist Enternasyonal'in, Bolşevizm'in, Kızıl Ordunun ve Sovyet Diplomasisinin önemli ve tanınmış liderleri olmuşlardır. Ayrıca Kruşçev'in 1934 de Onyedinci Kongrede delegelerin yaşadıklarıyla ilgili uzun konuşma yapmıştır ve aynı kongrede Stalisnist hizip bütün hasımlarına karşı kazandığı son zaferleri olduğu için parti kayıtlarına "Zafer Kongresi" olarak geçmiştir. (Amalrik, 1971).

Sovyet Rusya'sının uyguladığı diğer önemli politika ise Slav nüfusun lehine *yeniden iskân* politikasıdır. Politikanın amacı Türk topraklarında Rusların aleyhine gelişen nüfus yapısını, söz konusu bölgelere Slav kökenli halkların buralara göç etmesini sağlayarak suni olarak değişiminin gerçekleşmesini sağlamak olmuştur. Kafkaslarda sürgün edilen toplulukların yerine Slav nüfusun yerleştirildiği görülmüştür İskân politikasının temel ilkeleri şu şekildedir:

1. *Rus göçmenlerini yerli ahaliye hâkim kılmak ve bunları ulaşım merkezlerine yerleştirmek.*
2. *Yerli ahalinin zirai araçlarını, hayvanlarını ve hatta kendilerini bile Rus göçmenlerine yardıma ve angaryaya mecbur etmek.*
3. *İskân mahallinin sulak ve verimli arazisini Rus göçmenlerine hasretmek, bu arazı yerli ahaliye ait olduğu takdirde, bunları daha az verimli kurak arazi ile değiştirmek için şiddet kullanmak* (Sağır, 2012).

Her açıdan dünya tarihini değiştirmiş ve etkilemiş bir devletin tarihi olarak karşımıza Sovyet Rusya dönemi çıkmaktadır. Özellikle Stalin döneminde Nazi tehlikesine karşı

Almanlara uygulanan göç ve sürgün politikası önemli konulardandır. Bu politika 1940-1944 yılları arasında neredeyse bütün Slav olmayan unsurlara uygulanmıştır.

2.4. 1938-1956 Yılları Arası SSCB – Türkiye İlişkileri

I. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet – Türkiye ilişkileri 22 Haziran 1936 İsviçre'de gerçekleşen Montreux Konferansı'na kadar dostane bir şekilde ilerlemiştir. İki ülke arası anlaşmaya varılmayan Boğazlarda hâkimiyet sağlama yetkisi konusu Montreux Sözleşmesi ile Boğazlardan geçiş Türkiye'nin gözetiminde olmasına ve kendi kuvvetleriyle korunması sonucuna varılarak kabul görmüştür. Bu konferans savaşın çıkacağı muhtemel görüldüğü ancak hangi şartlarda ve müttefiklerin kimler olacağı belirsizliğinin bilindiği bir toplantı olmuştur. Sonraki süreçte ülkeler kendilerine olası savaş durumu ve tehlikelerden korunmak için sözleşmelere ve müttefik arayışına girmişlerdir. Tabii ki önemli unsur ortak çıkarlar olmuştur. Türkiye için olası tehlike İtalya olmuştur. Bu sebeple Sovyetlerle ilişkilerini ılımlı tutmaya özen göstermiştir. Sovyetler için de İtalya yakın ve belli olmamakla birlikte potansiyel tehlike konumunda olmuştur. Her iki ülke kendilerini güvence altına almak için farklı yollar denemişlerdir (Bilge, 1992).

Gündemde Sovyetlerle Yardımlaşma Paktı imzalamanın sonuçları ve kazanımları olmuştur. Ankara savaş konusunun belirsizliği ve Almanya ile olan ilişkilerin zarar görmemesi sebebiyle pek sıcak bakmamıştır. İngiltere ise böyle bir anlaşmanın yararlı ve zamanlı olmadığını savunmuştur. Bakanlar Kurulu Montreux Sözleşmesi dışına çıkmak istemediklerini ve her hangi bir yola girmenin erken olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda Rus –Türk dostluğunun baki kaldığını belirtmek için Boğazların ve kara yollarının dost memleketlere özellikle Rusya'ya karşı bir saldırı yolunun olmayacağının teminatını vermiştir. Rusya bu durumu pek sevecen karşılamasa da kararı kabul ediyor ve böylece park imzalanamamıştır. Lakin bir yıl sonra Almanya'nın Romanya'da nüfus kazanması Sovyetleri, İtalya'nın Balkanlar'daki girişimleri sebebiyle Balkan Paktının zarar görmesi Türkiye'yi kaygılandırmıştır. 13 Temmuz 1937'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Moskova'ya gitmiş ve 16 Temmuz 1937 tarihinde Rus – Türk

dostluğunun ve ikili anlaşmaların kuvvetlendiğini belirten ortak bildiri yayınlanmıştır. İki devlet birlik içinde olduklarının beyan edilmesinin faydalı olduğu kanısında olmuşlardır (Benhür, 2008).

Rafa kaldırılan pakt konusu iki sene sonra tekrar gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği tarafından 15 Nisan 1939 da görüşme talep edilmiştir ve Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya bir heyetle gitmiştir. Türkiye'nin görüşmeyi kabul etmesinin asıl nedeni II. Dünya Savaşının başlaması arifesinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve bu işgali Balkanlara ve kendisine karşı tehdit olarak görmesi olmuştur. Diğer yandan, 23 Nisan 1939 Bakanlar Kurulunun toplantısının gündeminde İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısı, İngiltere ile yapılacak anlaşma ve Sovyetler Birliğinin önerisi konuları olmuştur. Saraçoğlu'nun yirmi günlük Moskova ziyaretinde imzalanması planlanan pakt konusu yerine yeniden Boğazlar üzerine konuşmalar sürmüştür. Ankara'nın bu konuda taviz vermemesi üzerine ve sadece Türkiye - İngiltere- Fransa İttifak anlaşmasının 3. maddesine ve Sovyetlere çekincesine değişiklik yapılmasını kabul ettiğini bildirmesine rağmen Rusya'nın Boğazlar konusunda ki ısrar etmesi paktın imzalanmamasına ve ikili ilişkilerin soğumasına sebep oluştur (Hacıyev, 2014).

Türkiye'nin en önemli sorunu İtalya'nın genişleme politikası olmuştur. Sovyetlerin ise esas tehdit olarak gördüğü ülke Almanya olmuştur. Hal böyle olunca her iki devlette önce kendi derdinden kurtulma gayretindeydi. Süreç ilerledikçe tartışmaların zeminde iyi ilerleyen ikili ilişkilerin zarar görmemesi gayreti gösterilmiştir. Bunun kanıtı olarak görüşmeler sonrası 6 Mayıs 1939 da yayınlanan ortak bildiride iki devlet arası dostluk ilişkilerinin özenle belirtildiğini gösterebiliriz. Hemen sonrasında Maksim Litvinov'un istifa etmesi sonucu Dışişleri Komiseri olarak Vyaçeslav Molotof tayin edilmişti. Molotof Almanya ile dostane ilişkilerin kurulması taraftarı olmuştur. Türkiye 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile İtalya'ya karşı, 23 Haziran 1939'da Fransa ile "Ortak Demeç" imzalamıştır. Sovyetler Birliği ise, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile "Saldırmazlık Paktı" imzalamıştır. Ardından 23 Eylülde yeni anlaşmalar ve gizli protokoller sayesinde Sovyetlerin savaşa girmesi iki yıl sonraya ertelenmiştir (Benhür, 2008).

Almanya Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak istemesindeki amaç petrole erişme isteğidir. Milletler arası ilişkilerin bu denli değişmesi Türk – Rus ilişkilerine de etkisini göstermiştir. Hatta Fransa Sovyetlerin Türkiye'yi anlaşmadan caydıracağı kuşkusu içerisinde olmuştur. Paktın imzalanma sürecinin olumsuz ilerlemesi ancak bunun dışa yansıtılmamaya çalışılması sonucu olarak 17 Ekim 1939 bildirgesinin samimiyetsiz karşılanmasına ve 19 Ekim 1939 İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım sözleşmesi imzalanması şeklinde olmuştur (Şadıhanov, 1999).

Savaş dönemi belli bir grubu desteklemek ve ittifak halinde olmak belli başlı sorumlulukların altına girmek anlamına gelmektedir ve Türkiye bu durumda olduğunun farkındadır. Ancak Sovyetler Birliği bu tarz bir dış politika yürütmemekte, bağlantıya girmemekte, tarafsızlıktan yana olmakta ve barış yanlısı ülke duruşunu bozmamaktadır. Ayrıca Boğazlar konusunda Hitlerden tam bir harekât serbestliği istemiş ve Tarhan Konferansında benzer taleplerde bulunmuştur (Lomlu, 2019).

Olayların gelişmesi bu şekilde ilerlerken II. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olan saldırılar başlamıştır. İlk olarak Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasının ardından Sovyetler Finlandiya'ya saldırmıştır. Saldırı sonrasında Polonya toprakları Sovyetler ve Almanya arasında paylaşılmış ve Finlandiya daha fazla direnemediği için ülkesinin bir bölümünü Sovyetlere vermiştir. Ardından İtalya 10 Haziran 1940'da Fransa'ya savaş açmıştır. Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu anlaşma gereği savaşa girmesi gerekiyordu. Ancak bu durumda Sovyetlerin tutumunun ne olacağı hakkında güven verici bir cevap almamıştır. İtalya'nın Akdeniz'de, Sovyetlerin ise Karadeniz de etkili olduğu gerçeği göz ardı edilecek durum değildir ve bu sebeple Türkiye'nin tedirginliği doğaldır. Ancak savaşa katılmama politikası izleyen Türkiye yapılan anlaşmada koyduğu çekinceye esasen 26 Haziran 1940 da Başbakan Refik Saydam'ın TBMM' de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) savaşa girmeme kararlarını açıklamıştır. Savaşın ne kadar süreceği ve durumun hangi yönde değişeceği belirsiz olmasına rağmen Türkiye bu politikasında doğrultusunda ilerlemiştir. Aynı durum 28 Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırdığı zamanda da yaşanmıştır. Sovyetler yine Türkiye'yi belirsizlik içinde bırakmışlardır ve yine Türkiye savaş dışı kalma politikası izlemiştir (Hacıyev, 2014).

V. Molotof'un 12 Kasım 1940 Berlin ziyaretinde Avrupa, Asya ve Afrika'nın nasıl paylaşılacağı konusu tartışılmış ve Almanya'nın Rusya'dan beklentileri üzerinde durulmuştur. Adolf Hitler askeri desteğe ihtiyaç duymadığını ancak savaş dönemi ve sonraki süreçte hammadde kaynaklarına sahip olmanın Almanya için hayati önem arz ettiğini beyan etmiştir. Aynı zamanda Üçlü Paktın kurulmasında, Karadeniz, Balkanlar ve Türkiye sorunlarının Rusya'nın görüşüne başvurulmadan bir çözüme varılmayacağı hususunda Molotof'u bilgilendirmiştir. Molotof'un yanıtı ilke olarak Pakta katılmada bir güçlük görmediği sadece detayların tartışılması gerektiği yönünde olmuştur. Hatta Sovyetler Üçlü Pakta katılmak için İngiltere'den Boğazlardan üst istediği ve talebin reddedildiği bilgisi Türkiye Hükümeti tarafından edinilse de, Dışişleri Bakan Yardımcısı Dekonozof, Aktay'a yabancı basında dolaşan haberleri yalanlamıştır. Bunun üzerine 25 Kasım 1940'ta Josef Stalin Üçlü Pakta katılmak için dört şartının olduğunu A. Hitler'e iletmiştir. Bu şartlar: "Almanya Finlandiya'dan çekilecek, Karadeniz ve Boğazlar 'da güvenlik sağlanacak, Batum – Bakü hattının güneyinde İran Körfezi'ne doğru olan bölge Sovyetler Birliği nüfus bölgesi olarak tanınacak ve Japonya Sahilinin kuzeyindeki petrol ve kömür imtiyazlarından vazgeçecek" şeklinde olmuştur. Türkiye katılmak isterse bağımsızlığı ve ülkesi diğer taraflar yani, Almanya, Sovyetler ve İtalya tarafında garanti altına alınacaktır. Bunun için ise öncelikle Sovyetler Birliği kara ve deniz kuvvetlerine İstanbul ve Çanakkale boğazlarında uzun süreli kiralama ile bir üs sağlanacak şekilde değişikliğin yapılması istenmiştir. Bu değişikliğin ret edilmesi durumunda bu hususta farklı anlaşmalara gidileceği durumu söz konusu olmuştur. Aynı zamanda Sovyetler Bulgaristan'ı yardımlaşma paktını imzalamaya ikna edebilmek için Trakya'dan toprak önerdiği de öğrenilmiştir. Lakin önerilerde ki isteklerin sonucu olarak 18 Aralık 1940 da Hitler Sovyetlere savaş açmıştır (Bekcan, 2016) .

Almanya hem diplomatik hem de askeri baskıyı, güneydoğusunu güvence altına almak amacıyla önce Balkanlardan başlamıştır. Bu olay karşısında Türkiye Alman tehdidini kendisinden uzaklaştırmak ve Sovyetler Birliği'nden de güvence almak yolunu izlemesi gerektiği kanısında olmuştur. Bu sebeple Trakya ve İstanbul da alınan askeri tedbirler aynı zamanda komşusu olan Bulgaristan'ı tedirgin etmiştir. Aynı zamanda Türkiye de Bulgaristan'ın Almanya'ya geçit vereceği konusunda kaygılıydı. Buna karşılık Türkiye Bulgaristan'la 17 Şubat 1941 Ortak Bildiri imzalanmıştır (Bilge, 1992).

Türkiye Almanya tarafından gerçekleşecek saldırı anında Sovyetlerinde Kafkasya tarafından harekete geçebileceği düşüncesindeydi. Sovyetlerin Türkiye'ye karşı belirsiz tutumu bunu düşünceyi doğrular nitelikteydi. Türkiye sonuna kadar dostane ilişkiler yürütmeye çalışmasına karşın Sovyetlerin kendi çıkarları doğrultusunda tutumunun değiştiği gerçeği de göz ardı edilemezdi. Durum A. Hitlerin İsmet İnönü'ye 4 Mart 1941'de Türkiye'ye saldırmayacağı ve kuvvetlerinin sınırlara altmış kilometre uzaklıkta kalacağını belirttiği bir mektubu göndermesiyle Türkiye'nin lehine değişmiştir. Alman – Rus ilişkileri açısından tehlike hala sürmekteydi. Dünya Alman – Rus savaşının çok yakın olduğu düşüncesindeydi. Olası savaş durumuna karşı Türkiye'ye yönelik, Sovyetler 25 Mart 1941 de Ortak Bildiri yayınlamıştır. Bildiri içeriği Türkiye'nin saldırıya uğrarsa ve savaşa girmek zorunda kalırsa aralarında ki Saldırmazlık Antlaşmasına esasen Sovyetlerin anlayışına ve tarafsızlığına güvenebileceği ve Türkiye'nin de aynı tutumda olduğunu belirttiği yönündedir (Benhür, 2008)

Almanya'nın politikası Türk – Rus ilişkilerinde iki yıl boyunca etkili unsur olmuştur. Avrupa'ya kendi şartlarını kabul ettirmek için izlediği politikada Almanya özellikle Sovyetleri kullanmıştır. Sovyetler bu yüzden Türkiye ile ilişkilerinde çekimser davranmıştır. Ancak beklenen saldırı 22 Haziran 1941'de gerçekleştiği zaman Sovyetler Türkiye'yi kendi yanında görmek istemiştir. Savaşa girerek Sovyetlerin yükünü azaltacağı için Türkiye'yi tek taraflı fedakârlığa zorlamıştır. Ancak Türkiye güvence istemiş ve direnince daha ileri gidememiştir. Saldırı sonrası Moskova Büyükelçisi H. Aktay Dışişleri Komiserliğine Türkiye'nin tarafsız kalacağını bildirmiştir. Buna karşılık Ağustos ayında Sovyetler Montreux Sözleşmesine sadık kaldıklarını açıklamıştır. Hatta Stalin 16 Aralıkta yapılan toplantıda gelecekte belirlenecek olan sınırlar hakkındaki fikirlerini söylerken Ege de Yunanistan için önemli olan adalar hariç Oniki Adaları, Bulgaristan'ın bazı bölgelerinin ve Kuzey Suriye'nin bazı bölgelerinin Türkiye'ye verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ankara tarafından Sovyetlerin cömertliğinin sırrı olarak Boğazlara yönelik amaçlanan hedefleri olduğu düşünülmüştür (Yıldız, 2019).

İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmeler hakkında Türkiye müttefik devlet olarak bilgilendirilmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin savaş dışı kaldığı halde tarafsızla ve yapılan anlaşmalara sadık kalınarak dost devletlere gösterdiği desteği takdir etmişler

ve bu durumdan çok memnun kalmışlardır. Bu şekilde savaş süreci ustalıkla yönetilmiştir. Hatta İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu üçlü anlaşmaya, Fransa'nın düşmesinden sonra İngiltere'nin ise savaşı sürdürdüğü süreçte de sadık kalmıştır. Aynı sadakati Sovyetlere karşı dostluğunda ve yapmış olduğu sözleşmeler karşıda göstermiştir. Sovyet ve Almanya arası saldırmazlık paktı vardır ve Türkiye Almanya'yı kendisine tehlike olarak gördüğü için dostluk sözleşmesi imzalamıştır. Sovyetler ile yapılan anlaşma gibi Almanya ile olan bu anlaşmada taktik anlaşması olmuştur. Almanların Volga'ya doğru ilerlemesi sonucu Türkiye de güçlerini Rodos'tan Hopa'ya savunmak için yığmıştır. Bu durumda Sovyetler tarafından hoş karşılanmamıştır ancak Türkiye tarafından durum bildirisi yapılmıştır. Türkiye askeri tedbirleri Almanya ve İtalya'ya karşı almış ve savaş dışı kalma mücadelesi verirken aynı zamanda saldırıya uğrama tehlikesi her daim olmuştur (Musaeva, 2019).

Sonuç olarak Almanya ve İtalya yenilgiye uğradıktan sonra Avrupa'da barış konferansı düzenlenmiştir. Aynı zamanda Japonya'ya karşı savaş halen devam etmekteydi. Konferansta, Avrupa'nın yeniden inşası, suçlu milletlerin silahsızlandırılmaları ve Rusya'ya yapılabilecek her türlü yardımın yapılması konuları hususunda görüşülecektir. Diğer yandan Rusya İngiltere ile Atlantik şartına dayalı olarak yirmi yıllık yardım sözleşmesi imzalamış ve her iki ülke toprak kazanma isteğinden vazgeçmiştir. Haziran ayı 1941 de Rusya Polonya ile anlaşarak sınırlarına geri dönmüştür. Türkiye için en sağlıklı olan durum savaş sonrası ABD, İngiltere ve Rusya yanında müttefik devlet konumunda yer alması olmuştur. İngiltere ve Almanya arası savaşta Türkiye'nin izleyici konumda olması kazançlı çıkmasına vesile olmuştur (Özdeş, 2018).

18 Ekim – 1 Kasım 1943 tarihlerinde Moskova Konferansı yapılmıştır. Sovyetler konferansta Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesi için baskı uygulanmasını, İngiltere tarafından Anadolu'nun güneybatısında ki hava meydanlarının kullanılması ve Amerika'nın bu talepler için Fransa ve İtalya cephelerinde eksiklerin temini şartını kabul ettirmiştir. Ancak Türkiye'nin bu şartları kabul edip uygulamaya koyması ihtimali dahi Ankara tarafından kabul görmemiştir. Sovyetler Birliği her fırsatta artık Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğinin altını çiziyor ancak Türkiye 1944 yılına kadar savaş dışı kalmayı başarmıştır. Artık bu durumun Rus – Türk dostluğuna zarar verdiği düşüncesiyle

aynı zamanda sistematik sömürüyü durdurmak adına beyan yapılması konusunda Türkiye öneride bulunmuştur. Ancak Sovyetler kendi hedeflerine ulaşma yolunda beyanın engel teşkil edeceğine inanarak kabul etmediğini bildirmiştir. Olayların devamının sonucu olarak 1945 yılında "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" feshedilmiştir. Sovyetlerin Boğazlarda egemen olma arzusu ABD'yi harekete geçirmiş ve Amerika Dışişleri Bakanlığı 21 Ekim'de Türkiye'nin siyasi ve coğrafi konumunu belirleyen memorandumu hazırlamıştır. Rus – Türkiye ilişkileri 1947 yılından sonra normalleşme sürecine girmiş ve 1964 yılına kadar devam etmiştir (Şadıhanov, 1999).

Sovyetlerin Birliği Türkiye ile olan ilişkilerinde daima çıkar politikası yürütmüştür. Avrupa da savaş bittikten sonra Sovyetler Birliği isteklerini arttırmıştır. Aslında bir saldırmazlık anlaşması olan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını 1945 yılında sonlandırılmıştır. Sözleşmenin yenilenmesi için Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs istenmiştir. Türkiye bu talepleri kabul etmeyince batı ve doğu sınırlarında SSCB tarafından askeri yığınak yapılmıştır. Aynı anda basın aracılığı ile Türkiye aleyhine kampanyaları sürdürerek baskı uygulamaya çalışmıştır. Hatta Amerikan General W. B. Smith 1946 yılında Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmenin konuları arasında Türkiye'nin Sovyetlerin kontrolü altına düşmesinin önlenmesi konusu da yer almıştır. Stalin Sovyetlerin Türkiye'ye saldırı yapmayacağını belirtse de Smith açıklamamsını samimi bulmamıştır (Töker, 2018).

Sovyetler 1951 yılına kadar sessizliğini korumuş ve ilişkiler de durgunluk söz konusu olmuştur. Sessizliğin bozulma sebebi Türkiye'nin Atlantik Antlaşması'na girmesinin konuşulması olmuştur. Antlaşmanın gündeme gelmesinde ki sebep Sovyetlerin Avrupa ülkelerine baskı uygulayama başlaması olmuştur. Türkiye bu antlaşmaya katılabilmek için 1948-1951 yılları arasında çaba göstermiş ve 18 Şubat 1952 tarihinde katılmıştır. Sovyetler kuruluşu "emperyalist devletlerin saldırgan politikası" olarak tanımlamış ve Türkiye'nin politikanın uygulanmasında kullanılacağını bildirmiştir. Yine aynı hoşnutsuzluğu Ortadoğu'nun korunması amacıyla Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması girişimlerine karşı da göstermiştir. Komutanlık farklı sebeplerden dolayı kurulmuyor ancak CENTO (Central Treaty Organization – Merkezi Antlaşma Teşkilatı) kurulmuştur ve Balkan Paktı 1953 yılında yeniden değerlendirilmeye alınmıştır. Türkiye'nin tek

başına ilerlediği ve Sovyetlerin artık bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Stalin 5 Mart 1953 tarihinde hayata veda etmesi sonucunda Sovyetler tekrardan dostluk ilişkilerinin yeniden kurulması için, daha Stalin'in ölüm töreninde Türk heyete ve Büyükelçi C. Açıkalın'a, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı politikasının değişeceğini ima etmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Resmi olarak da 30 Mayıs 1953 tarihinde Molotof Türkiye Büyükelçisine yaptığı açıklamada taleplerinden vazgeçtiklerini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Ermenistan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri'nin de Türkiye'ye karşı olan toprak iddialarının ortadan kalktığını belirtmişlerdir. Türkiye 18 Temmuz 1953 tarihli açıklamasında Sovyetlere karşı her daim barış ve iyi komşuluk arzularının olduğunu ve devam ettiğini belirtmiştir. Ancak Sovyetlerin feragat beyanına karşı Türkiye ikna olmamış ilişkiler 1954 yılına kadar tarafsız olarak devam etmiştir (Bekcan, 2016).

Sovyetler ve Türkiye arasında ilişkilerde güçlüklerin yaşanmasında Sovyetlerin Bolşevik, çok milletli ve çoğunluğun Hristiyanlardan oluşan bir devlet olmasına karşı Türkiye'nin liberal, tek milletli ve Müslüman bir devlet olması önemli etken olmuştur. İki ülke arası ideolojik olarak fark vardır. Sovyetler Birliği genelde kendi isteğine bağlı yaptığı yorumlarda ya Türkiye'yi desteklemiş ya da emperyalist, faşist vb. devlet olarak tanımlamıştır. Ancak Türkiye her daim Sovyetlere karşı tutumunu korumuş, üçüncü devletlere karşı ve olası tehlikelere karşı çekince koymuş veya tedbir alarak ilerlemiştir. Bu özeni Milletler Cemiyetine girerken koyduğu çekinceyle bile göstermiştir. Komşuluk ilişkilerinin sürekliliğini sağlamak için gereken şartlar Türkiye'nin bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı gösterilmesi, içişlerine karışmama ve eşitliğine dikkat edilmesi olmuştur (Töker, 2018).

3. BÖLÜM

AHISKALI TÜRKLERİNİN TARİHİ, COĞRAFYASI. AHISKALILARIN SÜRGÜNÜ VE SIKIYÖNETİM SÜRECİ

3.1. Ahıskalı Türklerin Tarihi, Coğrafyası, Etnik Kökeni ve Dini Görüşleri

Ahıska bölgesi Çıldır vilayetinin Nuh efsanelerinin meskeni olmuş tarihi bir bölgedir. Bu bölgede tarih boyunca önce Hatt, Urart, Hurit, Kask ve Mosk kabilelerinin sonrasındaysa Hett, Nesit ve Yunan kabilelerinin meskeni olmuştur. Karadeniz'in güneydoğusunda M.Ö. II. yüzyılda ikamet etmiş *Moshlar* (mo-sak, moşak) bin yıldan fazla bir sürede Ahıska'dan Frigya'ya kadar hükümdarlık etmişlerdir. "Avesta" da sakların bir dalı olan "yeyin atlı turlar" adlandırılan kabilenin bu topraklardan göç ettikleri iddia edilmiştir ve göç ettikleri bölge *Turan* olarak adlandırılmıştır. Tarihte M.Ö. VIII-VII. yüzyıla gelindiğinde bölgede İskitler hâkimiyet sağlamıştır. Sakalar ve İskitlerden başka Ahıska – Çıldır bölgesinde Bulgarlar, Suvarlar, Avarlar, Oğuzlar, Hunlar, Göktürkler, Hazarlar ve Türkmenler 'in yönetiminde olmuştur. Yaşanan iç savaşlar bu kabilelerin dağılmasına ve tarihe karışmasına sebep olmuştur (Hacılı, 1992).

Bütün diğer Türk toprakları gibi Ahıska – Çıldır eyaleti de zaman zaman Midiya, İran, Makedonya, Bizans ve Arap devletlerinin işgaline uğramıştır. Araplardan sonra bir dönem Atabeyler Devletinin yönetimi altında olan Ahıska bölgesi IX-X. yüzyıllarda özerk Samshi Beyliği olarak değiştirilmiştir ve X. yüzyıl coğrafyacısı Al- Mas'udi tarafında Samshı olarak adlandırılıyor ve Gürcistan'a komşu olduğunu ve Hristiyanların ve Budistlerin ikamet ettiğini belirtmiştir. Ancak XI. yüzyılda Ahıska – Çıldır vilayeti Büyük Selçuklunun yönetimi altına girmiştir. XII. yüzyıla gelindiğinde Gürcü burjuvasının etkisi ve baskısı yoğun hissedilse de Ahıska halkının Türk – İslam medeniyeti ile bağları kopmamıştır. Güneybatı Kafkasya XIII. Yüzyılda Cengiz Han ve İlhanlılar Devletinin iktidarı altına girmiştir ve XIV. yüzyıl bölgede Çobanlılar, Celayir'iler ve Karakoyunlular hüküm sürdüğü asırdır (Çağırkan, 2020).

Ahıska Şehri Gürcü kaynaklarının Sa –A – tabago olarak adlandırdığı Atabek Yurdundan ibarettir. Aynı zamanda bölgede Kıpçak ve Bun-Türklerin ikamet ettiği ve İskender ordusuna karşı mücadele verdiği teyit edilmiştir. Ahıska bölgesi zaman zaman Saka, Hazar, Urartu ve Arap hanlıklarının hâkimiyeti altında olmuştur. Sultan Alp Arslan 1068 yılında Ahıska bölgesini almıştır ancak kendisinin ölümünden sonra Bizans'ın da desteğiyle bölge Gürcistan tarafından işgal edilmiştir. İlerleyen zamanda Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından yeniden Türk topraklarına katılan bölge 1080 yılında Selçuklu Başbuğu Emir Ahmet'in Gürcü Kralı II. Giorgi'yi yenmesiyle Erzurum'da kurulan Saltuklu Beyliğine bağlanmıştır. Böylece Müslüman Oğuz Türklerinin topraklarına Ahıska, Ardahan, Oltu, Artvin ve Batum'un arazileri eklenmiştir (B. Çağırkan, 20209). Sonrasında Gürcü Kralı David (1089-1125) Kuzey Kafkasya da ikamet eden Kıpçak başbuğunun kızıyla nikâh kıyarak akrabalık ilişkisi sayesinde yakınlık kurmuş ve onları Kafkasların güneyine davet etmiştir. Kral güneye yerleşen ailelerin çocuklarını askere alarak ordu kurmuş ve güç kazanmayı başarmıştır. Gürcü Devleti içerisinde güçlenmeyi başaran Kıpçaklar 1268 yılında Ahıska'da Atabek Hükümeti kurmayı başarmışlardır. İlhanlı Devletinin 1335 yılında son bulması sebebiyle Bagratlılar bölgede hüküm sürme politikaları yürütmeye başlamışlardır. Ancak 1386 yılında bölge Emir Timur tarafından işgal edilmiş ve 1405 yılında onun ölümünden sonra 1413 yılında Karakoyunlu ve 1463 yılında Akkoyunlu'nun yönetimi altında kalmıştır (Zeyrek, 2015).

Ahıska ve Tiflis arasında 1451 yılında başlayan kilise mücadelesi Atabek Hükümetinin tamamen Gürcistan'dan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devletinin 1461 yılında Trabzon'u fetih etmesi sonucu Atabek Hükümetiyle sınır komşusu olmuştur. Atabek Hükümeti 1477 yılında beş beylikten ibaretti: 1) Ahıska 2) Cavahet 3) Şavşat- Maçaaxel, 4) Kalarçet 5) Tav Eli. Ancak 1578 yılında Osmanlının Safavilere karşı zafer yerinin adına atfen Çıldır Eyaleti kuruldu ve Ahıska merkez şehir oldu. Sonrasında 1595 yılında şehrin "Defter-i Mufassal-i Liva-i Axısxa" adlı defteri hazırlandı ve bu deftere kazalar, köyler ve bölgede ikamet eden vergi mükelleflerinin isimleri kaydedilmekteydi (Zeyrek, 2015).

Osmanlı ve Ahıska bölgesiyle ilişkileri daha 1461 yılında Osmanlının Çolak (Çolok) Çayı etrafında bulunan bölgeyi işgal etmesi sonrası güçlenmeye başlamıştır. Sonrasında artık

1508 yılında III. Murad tarafından işgal edilen Ahıska artık tamamen Osmanlı yönetimi altında olmuştur. Ancak Türk dünyasında yaşanan savaşlar sonucunda Ahıska Safavilerin yönetimine geçmiş ve ancak 1514 yılında Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasında Çaldıran meydanında yaşanan savaş sonrası birçok eyaletler gibi Ahıska eyaleti de Osmanlının yönetimine geçmiştir. Osmanlı ve Safaviler arasında sık sık savaş olsa da 1590 yılında yapılan antlaşmadan sonra Ahıska uzun zaman Osmanlının toprağı olarak kalmıştır. Böylelikle Osmanlının kuzeydoğusunda Ahıska Atabeyliği kurulmuştur. Ahıska Atabeyliği veya Çıldır Atabeyliği olarak adlandırılan bölgeyi Sefer Paşa yönetmiştir. Bu dönemde Atabeylik Çıldır Gölünden Borjom'a kadar 14 sancağın topraklarını kapsayan büyük bir vilayete dönüşmüştür. Vilayeti koruyacak kaleler ve ibadet edebilmek için mescitler inşa edilmiştir. Eğitim verebilmek için medreseler açılmıştır ve XIX. yüzyıla kadar gelişim süreci devam etmiştir. Lakin XIX. yüzyılda Osmanlıya karşı başlatılan savaşlar sebebiyle Ahıska Vilayetinin de altın çağı sona ermiştir (Çağırkan, 2020).

Ahıska bölgesinde Müslüman ahaliye karşı baskı uygulanmıştır. Kendi iç sorunlarıyla da uğraşan Osmanlı aynı zamanda bölgedeki halkına da destek olmaya çalışmıştır. Osmanlıyı, Türk Dünyasını ve İslam'ı ortadan kaldırma amacını güden bu politika 1815 yılı Viyana Kongresi'nin kilit konusu olmuştur. Rusya bu konunun asıl taraftarlarından biri olmuş ve diğer hakları ezen Rus yönetimi Ermenileri kendileriyle işbirliği içerisinde oldukları için koruma altına almıştır. Aslında Kafkasya'da kaybedilen savaşların genelinde Ermeni halkının Rusya'ya olan sadakati sebep olmuştur. Hatta Karl Marx ve Friedrich Engels konu üzerine çalışma yürütmüşlerdir. Böylelikle 1828 yılının nisan ayında İmparator Nikola Türkiye'ye savaş açmış ve haziran ortalarında savaş Kafkas cephesine doğru ilerlediği için Ahıska savaş meydanına dönüşmüştür. Erzurum'dan Graf İ.F. Paskeviç'in ordusu Temmuz ayında Kars'a doğru yola çıkmıştır ancak yardım kalenin işgalinden sonra gelmiştir. Bu sefer yardım ordusu Ahıska'ya yönelmiştir ancak bu arada Ahılkelek'de Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Ağustos ayında Rus ordusu Ahıska'nın işgali için ilerleyeme başlamıştır. Rus ordusunun 1810 yılı başarısız işgal etme teşebbüsünden sonra, 1828 yılında Paskeviç'in ordusu Ahıska'yı işgal etmiştir (Hacılı, 1992).

Ev ev savaşılarak işgal edilen Ahıska vilayetinin kalbi olan Ahmediye Camisi Merkezi Kütüphanesinde bulunan üç yüzden fazla el yazısı tarihi eser İ.F. Paskeviç'in emriyle, Azerbaycan kökenli olan Abbasgulu aga Bakihanov ve savaşta general olan N.N. Muravyov tarafından müsadere edilerek Petersburg'a "Asiya" eğitim merkezine gönderilmiştir (Asif Hacılı, 1992). Çıldır eyaletinin merkezi Ahıska şehri kısa sürede ilim ve ticaretin merkezi olmuştur. Gelişim içeresinde süren 250 yıllık Osmanlı dönemi 1828 yılı Osmanlı – Rus harbiyle son bulmuştur. En kanlı harp olarak akıllarda kalan savaş Rus ordusunun Erzurum ve Bayburt sınırlarına kadar dayanması sonucu 1829 yılı Edirne Antlaşması ile son bulmuştur. Antlaşmaya esasen Ahıska ve Abhaz Eli savaş tazminatı olarak Ruslara verilmiştir. Böylelikle 1917 yılı Bolşevik İhtilaline kadar bölgede Ruslar hüküm sürmüştür. Rus askerleri Bolşeviklere destek verdikleri için cephede silahı bırakarak evlerine dönmeye başladıkları zaman bölge tahliye edilmiştir ve boşalan yerlere Ermeniler ve Gürcüler yerleştirilmiştir (Dinç, 2015).

Zor şartlar altında yaşamlarını sürdüren Türk halkının esaretinde kurtulması için XX. yüzyılda halkın önde gelenleri tarafından siyasi dernek ve medyanın desteğiyle özgürlük davası başlatılmıştır. Kırım ve Azerbaycan özgürlük dernekleri faaliyet göstermiştir ve gazeteciler bu yolda büyük destek sağlamıştırlar. Bu bağlamda Ahıska bölgesinde güçlenen özgürlük harekâtının desteklenmesi için 1905 yılında Posov'lu Yusig Zulali Efendi siyasi ihtarnameler hazırlayarak Kars, Batum ve Ahıska bölgelerinde bulunan dernek şubelerinde dağıtmıştır. Yine 1906 yılında Kars'ta Azerbaycan'da bulunan "Difai Partisi" temsilciliği açılmıştır. Maksat Ermeni baskısına karşı tepki göstermekti. Aynı zamanda 1909'da merkezi Bakü olan İslami yayın Maarif topluluğu ve 1913 yılında "Hilali Ahmer" hayır kurumunun Kars şubeleri açılmıştır (Dadayev, 2013).

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1914 yılında yüz elliden fazla Türk öncüsü olabilecek kişi Rusya'nın uzak bölgelerine sürgün edilmişlerdir Türkiye ve Rusya arası ilişkiler 1914 yılı itibariyle gerilmeye başlamış ve Ermeni ve Gürcü kesimlerinin Ahıska bölgesinde yaşayan Türklere baskısı artmıştır. Bu sebeple Türkiye'ye toplu göç başlamış ve Ömer Faik 1916 yılında göç edenlere destek amaçlı bağış (iane) yardımında bulunmuştur. Rusya'da iktidarda olan Bolşeviklerin, 1918 yılında imzalanan Brest- Litovsk Antlaşmasına göre "Eliviyeyi – Selase" (üç sancak) olarak adlandırılın Kars, Batum ve

Ardahan'da düzeni sağlamaları gerekmekteydi (E. Özdeş, 2018). Ancak Rus Çarlığı gibi Sovyet Rusya'sı da Ermeni ve Gürcü halklarının Türklere yaptıkları eziyet ve işkenceye seyirci kalmayı tercih etmişlerdir. 1918 yılında Sovyet Ordusunun gözü önünde Andranikin, Kantarçayev Aganikin, Areşov'un ve Petr Marabaşvili'nin desteleri Kars - Ahıska bölgesinde on binlerce Türkü insanlık dışı yöntemlerle eziyet edilerek katledilmiştir. Durum dayanılmaz hal aldığından Van'dan Bakü'ye kadar olan bölgede göçler başlamıştır. Türk ordusu yapılanlara kayıtsız kalamayarak Şubat 1918 yılında doğuya doğru harekâta başlamıştır. Böylece mart ve nisan aylarında Erzurum, Sarıkamış ve Kars Ermeni zulmünden kurtarılmıştır (Dinç, 2015).

Osmanlı ve Rusya arasında 3 Mart 1918 yılında imzalanan Brest –Litovsk Anlaşmasına esasen Kars, Ardahan ve Batum geri alınmıştır ve Ahıska yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. Lakin 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordusu Sarıkamış Bölgesine çekildiği için bölge savunmasız kalmıştır. Mücadele edebilmek için Ahıska, Batum, Kars, Oltu ve Aras boyu Kamerlide mahalli hükümetler kurulmuştur. Sonrasında bu hükümetler birleşerek Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetini kurmuşturlar. Maalesef bölgede daha etkili hale gelen İngilizler gösterilen çabaları etkisiz hale getirmiştirler. Ardından 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşmasına esasen Batum merkezli Acara ve bazı imtiyazlar alınarak Ahıska bölgesi Gürcistan'a verilmiştir. Kars Antlaşması da verilen kararı onaylar nitelikte olmuştur (Ünal, 2021).

Sovyetlerin "halkların kendi kaderlerini belirleme" yasasına esasen Ahıska ve Ahılkelek bölgesindeki Türkler 13 Nisan 1918 yılında milli soykırım tehlikesine karşı Türkiye'ye birleşmek talebiyle dilekçe göndermişlerdir. Aynı zamanda 14 Temmuz 1918 yılında Kars, Ardahan ve Batum'da referandum yapılmıştır. Türkiye ile birleşme referandumuna üç belgede toplam 87.048 kişi katılmıştır ve 85.129 kişi katılma taraftarı olmuştur. Bu şeklide üç sancak ve onlara bağlı olan Afbaba, Şevşet, Nahcivan, Posov, Çıldır, Ahıska ve Ahılkelek Osmanlı Devletiyle birleşmiştir. Ermeniler, Gürcüler ve Sovyetler bu referanduma karşı olmuşlar ve Bakü, Karabağ ve Borçalı'da Türklere yönelik şiddetin ve soygunların iyice artmasına sebep olmuştur. Türkiye 15 Eylül 1918 yılında Bakü'yü yönetimi atına almıştır. Sovyetlerin hiç memnun olmadığı durumlar yaşanmış ve bu

sebeple Türkiye'ye nota gönderilmiştir. Ancak Türkiye kardeşlerine destek çıkmaya devam etmiştir (Sargın, 2006).

Türkiye siyasi ve askeri baskılar sonucu 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmış ve ordusunu güneybatı Kafkasya'dan çekmiştir. Kars, Ardahan, Batum, Nahcivan, Ahıska, Ahılkelek, Göyça, Afbaba ve Borçalı bölgesinde ikamet eden Türkler savunmasız kalmışlardır. İngilizlerin, Fransızların ve Rusların desteğine güvenen Ermeni ve Gürcü askeri bölükler bölgede dilediği gibi hüküm sürmüştürler. Yerli halk mücadele etmeye ve bu yolda "özgürlük ve istiklal" harekâtını başlatarak bir kahramanlık hikâyesi yazmıştır. Halk birlik olarak siyasi propagandalar gerçekleştirmiştir. Bu amaçla "Ahıska Hükümeti- muvaggatesi" , "Araz Türk Hükümeti", "Kars İslam Şurası", "Milli Şura Hükümeti" ve "Cenubi – Gerbi Kafkas Hükümeti – Muveggetayi-Milliyeis" adlandırılan Türk cumhuriyetlerini kurmuşlardır (Benhür, 2008).

Güneybatı Kafkasya'da "Ahıska Hükümeti- muvaggatesi" ilk özgür cumhuriyet olmuştur ve kurulan cumhuriyetler sayesinde Kars, Ahıska, Ardahan, Iğdır, Nahcivan, Posov ve Ahılkelek nüfusu düşman eziyetinden kurtulmuştur. Ahıska Hükümeti yöneticisi olarak Ömer Faik seçilmiştir ve üstün caba göstermiştir. Cabaları sayesinde 30 Kasım 1918 yılında "Milli Şura Hükümeti" birliğine katılmıştır ve yöneticisi Emir Bey Ekberzade olan "Araz Türk Hükümetinin" de şuraya katılmasını sağlamıştır. Kars da "Milli Şura Hükümeti" veya "Milli İslam Şurası" olarak adlandırılan hükümet kurulmuştur. Ömer Faik yönetime ilk geçtiği andan itibaren Türk ordusunun bölgeden çekilmemesi hususunda ricada bulunmuştur. Ancak ordu komandosu Yakup Şövgi eğer yapılabilseydi böyle bir ricaya gerek bile olmadığını ve konu hakkında ki çaresizliğini dile getirmiştir. Ordunun çekileceği haberi büyük tedirginlik yaratmıştır. Özellikle Kars bölgesinde kendileri Ermeni ve Gürcü eziyeti ve baskısından koruma amacıyla 5 Kasım 1918 yılında "Kars İslam Şurası" adı altında özgür milli cumhuriyet kurulmuştur. Aslında bu, Ordubat'dan Batum'a kadar olan bölgeyi kapsayan güneybatı Kafkasya'da Türk Cumhuriyetinin kurulması anlamını gelmektedir (Faigov, 2015).

Yönetiminde başbakan olarak Borçalı'dan olan Kapanakçili Emin Bey ve muavini Piroğlu Fahrettin Bey olan Kars Şurası siyasi ve askeri faaliyetlere başlamışlardır. Halkı koruma ve birleştirme amacında önemli atılımlarda bulunmuşlardır. Bunlardan önemlisi 30 Kasım 1918 yılında Kars Şurasının daveti üzerine Ordubad, Nahcivan, Kamarli, Surmeli (Iğdır), Afbaba, Serdarabad, Şuragol, Şevşet, Çıldır, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde 60'dan fazla milletvekili Kars'a gelerek kongreye katılmışlardır. Kongrede Batum'dan Ordubad'a ve Ağrı Dağından Azgur'a kadar uzanan bölgenin korunması amacıyla Türk ordusunun bölgeden çıkması sebebiyle merkezi Kars'ta olmak üzere "Milli Şura Hükümeti'nin" kurulması, halkın silahlı savunmaya hazırlanması ve dış ilişkilerin genişletilmesi karları alınmıştır. Ayrıca 17-18 Ocak 1919 yılında doktor Esat Oktay Beyin başkanlığında Kars'ta toplanan büyük kongrede merkezi Kars olmak suretiyle "Cenubi-Gerbi Kafkas Hükümeti – Muvaggatiyyeyi – Milliyesi'nin" kısaca Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan ediliştir. Kongrede 18 maddelik Anayasa kabul edilmiş, dokuz milletvekili ve dört resmi daire yönetimi tayin edilmiştir. Yönetimde başbakan olarak Cahangiroğlu İbrahim Bey ve Meclis Bakanı Çıldırlı Esat Bey'in olduğu cumhuriyet İngiliz askeri valisi Temperley tarafından da tanınmıştır (Çağırkan, 2020).

Kafkasya Hükümeti'nin resmi dili olarak Türk dili ilan edilmiştir. Üç renk (beyaz, yeşil ve siyah) zemini üzerinde ay yıldız olan devlet bayrağı seçilmiştir. Resmi yayın organı olarak "Sedayi Millet" gazetesi seçilmiştir. Ordubad'tan Batum'a ve Ağrı Dağından Ahıska'ya kadar olan 40.000 m² arazide yerleşen, 34 vilayet ve sancağı kapsayan ve 1.773.148 kişilik nüfusa sahip olan (bunun 1.535.824'dü Türk'tür) Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti kısa zamanda sivil halkı koruyabilmek için kötü silahlanmış olsa da 8.000'lik orduyu toplamayı başarmıştır. Aynı zamanda 1920 yıllarında eski Pervane Sancağı olarak bilinen bölgede Adığön, Ahılkelek, Ahıska, Aspindza ve Bagdanovka ilçeleri kurulmuştur. Lakin kurulduğu ilk günden itibaren Ermeni ve Gürcistan'ın siyasi ve askeri saldırısına maruz kalan devlet kendisine destek bulamamıştır. Ahıska ve Ahılkelek bölgeleri farklı devletler tarafından defalarca işgal edilmiştir. Sürecin sonunda İngilizlerin Kars vilayetini işgal etmesi üzerine meclis üyeleri hapsedilmiştirler. Başkan ve yardımcısı 11 milletvekiliyle birlikte önce Tiflis'e sonrasında Batum üzerinden İstanbul'a getirilerek Malta'ya sürgün edilmişler. Böylelikle büyük umutlarla kurulan

Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti 12 Nisan 1919 yılında İngilizler tarafından dağıtılarak altı ayı aşkın süren ömrüne son verilmiştir (Dinç, 2015).

Artık 1920 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsü ile bu toprakların geri alınması için mücadele başlamıştır. Mücadele sonucu 1921 yılının Mart ayının 7'de Ahıska, 11'de Batum ve 14'de Ahılkelek Türk ordusu tarafından azat ediliyor. Lakin mevcut siyasi – askeri durumdan mütevellit Türkiye 16 Mart 1921 yılında Moskova Antlaşmasını imzalamıştır. Sözleşmeye esasen Batum, Ahıska, Ahılkelek ve Acara bölgeleri tekrardan Rusya yönetimi altında Gürcistan Cumhuriyeti'nin arazisine birleştirilmiştir (Açıkgöz, 2016).

Ahıska bölgesi gelişmeye başlamıştır ve 1920-1930 yıllarda bölgede medreseler, kültür ocakları ve kütüphaneler açılmıştır. Milli yetenekler Ömer Faik Numanzade, Ahmed Pepinov, Memmed Zeki Dursunzade, Osman Server, Mehemmed Ali Bey, Afzal Bey, Ali Sebri, Mehemmed Şeyhzade gibi isimler Kafkasya'nın kaderinin tayininde önemli isimlerdir ve bölgenin onur isimleridir. Ahıska da yaşayan ahalinin sayısı 1917 yılında 57.920 Türk ve 9.128 Gürcü olmak üzere toplam 93.613 ve Ahılkelekte toplam sayı 11.348 kişiden 8.560'nın Türk olarak nüfus sayım kaydı tutulmuştur. 1926 yılı nüfus sayımında Ahıska da 96.973, Ahılkelek de 78.847 kişinin yaşadığı kaydı tutulmuştur ve bunların sadece %25 Gürcüler teşkil etmiştir. Ancak 1939 yılında Türklerin artık Azerbaycanlı olarak kaydedilmeleri sebebiyle nüfus sayımında çoğunluğun Azerilerin teşkil ettiği görülmektedir. Böylelikle Ahıska Türkleri II. Dünya Savaşı dönemine kadar olan tarihi gelişimini tamamlamıştır (Faigov, 2015).

Kafkasya bölgesi coğrafik olarak büyük araziyi kapsamaktadır. Toprakları, Karadeniz'in kuzeydoğusunda olan Taman Yarımadasından başlayarak Hazar Denizinin batısında olan Apşeron Yarımadasına kadar uzanan coğrafya Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir tanımlamayla Kafkas sıradağlarının ikiye böldüğü ve kuzeyde Don Nehri Deltası, Maniç Çukurluğu ve Kuma Nehri Deltası hattından başlayarak güneyde Aras Nehri ve Kars Platosu'na kadar uzanan bölgenin genel ismidir Kafkasya. Batıdan Karadeniz ile doğudan Hazar deniziyle çevrili olan bu coğrafyada yerleşen ve Taman Yarımadasın Apşeron Yarımadasına kadar devam eden tamamı 1440 km uzunluğunda ve orta

bölümünde 180 km'yi aşan genişliğe sahip olan Kafkas Dağları oldukça yüksektir ve soğuk hava iklimine sahiptir. Kafkas dağının ikiye bölmesiyle kuzeyde kalan kısma kuzey Kafkasya veya Sirkafkasiyen (Kafkasönü) adı verilmiştir. Aynı zaman da güney tarafta kalan bölgeye Transkafkasya (Kafkasardı) adı verilmiştir ve günümüzde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerini kapsamaktadır. Aynı zamanda Büyük Kafkas Sıradağlarının güneyinde ve İran, Rusya ve Türkiye arasında yer alan coğrafi ve siyasi bölgedir (Ağaoğlu, 2011).

Güney Kafkasya veya Transkafkasya olarak bildiğimiz bölge günümüz Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini kapsamaktadır ve Rusya ile Türkiye arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda bu bölge Büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde yer almaktadır. Coğrafi olarak Güney Kafkasya'nın çoğu, Azerbaycan'ın Kuzeydoğu kesimi hariç, Güneybatı Asya'da yer almaktadır ancak siyasi olarak bölge tamamen Doğu Avrupa bölgesi olarak görülmektedir ve Doğu Avrupa ve Güneybatı Asya sınırında bulunmaktadır. Aynı zamanda bu bölgede Küçük Kafkaslar, Kolhis alçak arazisi, Kura – Araz Ovası, Talış Dağları, Lenkoran Ovası, Javakheti ve Ermenistan Platosu yer almaktadır. Güney Kafkasya da yer alan Gürcistan Cumhuriyeti'nin kara sınır uzunluğu toplamı 1971 km'dir ve Ermenistan, Azerbaycan, Rusya ve Türkiye (Karadeniz – 310 km) ile sınır komşuluğu yapmaktadır. Bölgede Gürcüler, Abazalar, Osetler, Ruslar, Ukraynalılar, Azerbaycanlılar, Ermeniler, Yahudiler, Yunanlılar ve Kürtler yaşamaktadırlar (Dadayev, 2013).

Ahıska Türkiye – Ermenistan sınırının kuzeyinde Gürcistan'nın Acara Özerk Cumhuriyeti'nin doğusunda, Tiflis'in güneybatısında, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Ardahan ile sınırda olan bölgedir. Bölgede yaklaşık 220 adet köy bulunmaktadır ve beş büyük ilçeye sahiptir. Sürgün zamanında kadar nüfusun neredeyse %80 bu ilçelerde ikamet ekmekteydi. Rayon olarak adlandırılan Adığon, Ahıska, Aspinza Ahılkelek ve Bağdanovka bahsedilen beş büyük ilçelerdir. Aynı zamanda Azgur ve Hırtız ilçeleri de nüfus yerleşim yeri olarak önem kazanmıştır. Tiflis, Batum ve Türkiye'ye kara yolu ile bağlanmakta olan Ahıska İlçesi, Posof Çayı'nın iki tarafında yer almaktadır aynı zamanda Türkiye sınırına 15 km uzaklıkta bulunmakta (Karadaş, 2020).

Günümüzde Ahıska olarak adlandırdığımız bölge coğrafi olarak Gürcistan sınırları içerisinde yer almaktadır ve günümüz Türkiye – Ermenistan sınırının birleşim noktasının kuzey alanındadır. Dağlık bölge olan Ahıska Türkiye'ye 15 km. uzaklıkta kuzeydoğusunda ve Ardahan ile sınırı olan bir ildir. Akhalkalaki, Adıgön (Adıgen), Bogdonovka, Aspindza ve Akhalsikhe illeri Ahıska Türklerinin 1944 yılı sürgününe kadar ikamet ettikleri bölgelerdir. Daha yoğun olarak Ahıska, Adıgön ve Aspindza illerinde ikamet etmişlerdir (Musaeva, 2019).

Ahıska Türklerinin etnik kökenleriyle ilgili bilim insanları tarafından üç ana teori ortaya koyulmuştur. İlki, Ahıska Türklerinin kökeni Gürcülere dayanmaktadır. Ahıska Türkleri 16.yy'da Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi altına girerek İslam'ı kabul etmiş ve asimile olmuşlardır. Bunun sonucunda kendilerini Türk kökenli olarak görmüşlerdir İkincisi, Ahıska Türkleri: Massagetler, Saklar, Hunlar ve Kıpçaklar gibi eski kabilelerin torunlarıdırlar. Üçüncü teoriye göreyse Oğuz boyuna ait olan Ahıska Türkleri Osmanlının 1549 yılında Gürcistan'ı fethetmesinden sonra İç Anadolu bölgesinden Ahıska bölgesine yerleştirilmişlerdir. Özellikle de Konya, Tokat ve Yozgat ahalisi Gürcistan'a yerli halka İslamiyet'i ve Türklüğü yamak için getirilmişlerdir. Yerli Türk kökenli halka karışmış daha sonra Ahıska Türkleri olarak tanınmışlardır (Zhamalov, 2021).

Rus kaynakları ve belgelerinde XIX. yüzyıla kadar bu etnik gruba "Sünni Gürcüler" , "Meshetler" olarak adlandırılmışlardır. Farklı Gürcü kökenli milletlerden bahsedilir gibi bahsedilmiştir. Ancak 1893'ten itibaren Türkler olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1923'ten sonra ise "Azerbaycanlılar" terimi kullanılmaya başlamıştır. Bu yüzdendir ki o dönem düzenlenen doğum belgelerinde çoğu Ahıska Türkünün milliyeti "Azerbaycanlı" olarak yazılmıştır. Sürgün edildikten sonra belgelerde "Kafkas Türkleri", "Sovyet Türkleri" veya "Türkler" olarak tescil edilmişlerdir ancak, 1989'dan itibaren azınlık temsilcileri kendilerini "Ahıska Türkleri" olarak tanımlamaktadırlar (Dinç, 2015).

Ahıska Türklerinin etnik kökenleri hakkında tarihçilerin farklı tezleri mevcuttur. Ancak Rus ve Gürcü tarihçilerinin ve araştırmacıların görüşleri örtüşmektedir. Rus tarihçileri Ahıska Türklerinin kökenini M.Ö. 2. yüzyılda Kafkasya'da yaşayan Bulgarlar ile Ortodoks Kıpçaklar, Karapapaklar ve diğer Türk kökenli kabilelerin karışmasıyla oluşan

sonradan Türkleşmiş Gürcüler olarak kabul etmektedirler. Rus kaynaklarına göre MÖ 2. Yüzyılda Kafkasya'da yerleşen Bulgarlar ve Ortodoks Kıpçaklar ve Karapapaklar başta olmak üzere diğer Türk toplulukların karışımı Ahıska Türklerinin kökenini oluşturmaktadır. Gürcü tarihçilerine göre Ahıska Türkleri Kars ağzıyla Türkçe konuşan, Mesheti- Cevahetyada Osmanlı yönetimi döneminde Müslümanlaştırılmış ve bölgede iki bin yıl önce yaşayan Mesh'lerin soyundan geldiği iddia edilmektedir (F.T. Dinç,2015). Aynı zamanda Gürcü tarihçileri ise bu milletin kökeninin bölgede iki bin yıl önce Meshler, Kürtler ve Karapapaklara dayandığını savunmaktadırlar. Aynı görüşe sahip olan tarihçilerin yanı sıra Gürcistan yerli halkı da bu tezi savunmakta ve Ahıska Türklerine çok acılar çeken, zorla Müslümanlığı kabul eden ve hasret kaldıkları Gürcü kardeşleri olarak görmektedirler. Türk tarihçileri bu tezi kabul etmemekte ve tamamen aksini söylemektedirler. Şöyle ki bölgedeki Türk varlığını milattan önceki döneme taşımaktalar ve araştırmalar sonucu bölgenin ilk olarak İskit (Saka) egemenliği altında olduğu belirtilmektedirler. Göktürkler, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar bölgenin demografik yapısının değişiminde etkili olmuşlardır. Aynı zamanda Mesketlerin Tatar kökenli Türkler olduğu bilindiği üzere etnologlar Ahıska Türklerinin Gürcü oldukları tezini de eritmişlerdir (Faigov, 2020).

Kafkasya bölgesi genelde Türk kökenli milletlerin vatanı olmuş ve çok sayıda farklı dilde konuşan kabilelerinde meskeni olmuştur. Dil farklılığı çok olan bu bölgede 1918 yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla tek devlet dili olarak Türk dili kabul edilmiştir ancak günümüzde Ahıska Türklerinin ana dili bölgede kullanılan diğer genel diller gibi, *savunmasız diller* sınıfa girmektedir. Lakin Kafkasya'nın kaderinde sürgün memleketi adıyla anılmak yazılmıştır ve dünyanın birçok farklı yerlerinde Kafkas muhacirine rastlamak mümkündür. Çar I. Petro, Kırım ve Kafkasya'nın Akdeniz havzasının siyasi ve ekonomik hayatında önemli olması sebebiyle, "*Mümkün olduğu kadar Hindistan ve İstanbul'a yakın olmak gerekir. Zira buralara hükmeden dünyaya hükmeder.*" düşüncesi 1722 yılından bu yana tüm Rus Çarları tarafından gerçekleştirilmesi için özel çaba sarf ettikleri projedir. Lakin en büyük engel olarak da Kırım, Türkistan ve Kuzey Kafkasya bölgeleri ve hakları görülmüştür (Çelebi, 2019).

Türk kaynaklarının görüşü ise Ahıska Türklerinin kökeninin Kıpçaklara dayandığını kabul eder ve Osmanlının Mesheti- Cavahetya'daki yönetim dönemini göz önünde bulundurarak uygulanan formlardan etkilenen millet olabileceği kanısındalar. Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti 1918-1921 yılları arasında bağımsızlığını kaybetmiş ve Sovyet rejiminin yönetimi altına girmiştir. Bu durum Türk kökenli milletlerin hem Gürcüler hem de Ruslar tarafından dışlanmasına ve baskı görmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kaçmasına sebep olmuştur ve 1930'lu yıllarına kadar etkili olan "yerlileştirme" (Rus. Korenizasiya) politikasına esasen Türkçe eğitim veren okullar artık kapatılmaya veya farklılaştırılmaya başlamıştır (Dadayeva,2018).

Ahıska Türkleri Gürcistan'ın güneyinde, Türkiye sınırlarına yakın Posof şehrine on dört kilometre uzaklıkta küçük bir etnik grup olarak yaşamını sürdürmekteydi. 14 Kasım 1944 sürgününden sonra Ahıska Türklerinin yaşam alanı Sovyet hükümeti tarafından Meshetiya olarak adlandırılmıştır. Bazı kaynaklarda bu kelimenin Gürcüce "yerli ahali" anlamına geldiği söylenmektedir. Farklı çalışmalarda Ahıska Türklerinden bahsedilirken, Meshet Türkleri teriminin de kullanılmasının sebebini oluşturmaktadır. Gürcistan ve Türkiye olmak üzere iki farklı etnik bölgenin arasında yaşamaları ve iki farklı kültüründe belirtilerini farklı şekillerde taşıyor olmaları özel bir etnik grup haline gelmelerini sağlamaktadır. Ancak Türk soyluğu, kültürünü, dilini, dinini ve örf ve adetleri hala kaybetmeyen, sahip çıkan ve modern hayatta ayak uydurmalarına rağmen özünde asla değişmeyen nadir milletlerdendirler. Sürgün deneyimine rağmen Ahıska Türklerinin kendi kültürlerinin unsurlarını, yukarıda belirttiğimiz gibi korumayı başarmışlardır (Odabasheva, 2017).

Gürcistan'da yaşayan Ahıska Türklerinin çoğunluğu kendilerini etnik Gürcüler olarak tanımlamaktadır. Sumbadze ve Tarkhan – Mouravi (2005), " Sürgün Edilmiş Ahıskalıların Toplum, Devlet ve Uluslar üstü Bağlamında Dönüşü ve Adaptasyonu" isimli çalışmasında katılımcıların %77.4'ü kendilerini Gürcü kökenli etnik grup olarak tanıtmışlardır. Sadece %12.3'ü Meshet olarak ve %3.4'ü Türk olarak tanımlamışlardır. Sonuçların nedeni Gürcistan'da Ahiska Türklerine yönelik yürütülen asimilasyon politikasıdır. Kendini Gürcü olarak tanıyan ve Gürcü soyadını alan kişiler vatanlarına dönmeye hak kazanmaktadırlar. Bazı Ahıska Türklerinin soyadı Gürcücedir, örneğin

Kokonaşvili, Çikadze, Abaşıdze ve vb. gibi. Bunun yanı sıra devlet dili Gürcü ve dini Hristiyanlık olduğu için de Türklük adına her şeyden arındırılarak "vatana kavuşma" sevincini yaşayabilirler. Dahası bazı bilimcilerin iddialarına göre Ahıska Türklerinin damarlarında Gürcü kanı akmaktadır ve eski Gürcü Mesh Kabilesinin temsilcileri olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca Türk sınırlarında uzun zaman yaşadıkları için Türk milletiyle etnik evlilikler gerçekleştirmediklerini savunmaktadırlar. Ahıska Türklerini, Kiknadze (2008) kendi çalışmasında vatanlarını kaybetmemek için baskı sonucunda İslamiyet'i kabul eden Hristiyan bir topluluk olarak belirtmektedir (Zhamalov, 2021).

3.2. Sovyetlerin Ahıska Türklerine Yönelik Kimlik Siyaseti ve 1944 Sürgünü

Bolşevik İhtilali sonrasında 26 Mayıs 1918 yılında Gürcistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Lakin 1921 yılında Kızıl Ordu'nun müdahalesi sonuca 1922 yılında Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiştir ve 1936 yılında SSCB'nin üyesi olmuştur. Ekim Devrimi sonrası Komünist Sovyet Dönemi başlamasını sağlayan Bolşevikler yönetime geldiklerinde I. Dünya Savaşı bitmiş ve Rusya Çarlık Dönemi sona ermiştir. Gürcistan da yeni yönetim biçimi şekillenmiş ve Abhazlar, Osetler ve Acar Müslümanlarına özerklik hakkı tanınmıştır. Ancak Ahıska bölgesi doğrudan Tiflis'e bağlanmıştır. Gürcistan'ın yeni siyasi sistemi denetiminde Ağustos 1921 tarihinde "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Müslüman Ahalisi Şurası" kurulmuştur. Başkanlığı yürüten Ömer Faik bölge genelinde halkı etkileyen olumsuz şartlarla ilgili durumu Devrim Komitesi Başkanı'na iletmiş olmasına rağmen herhangi bir sonuç elde edememiştir. Sovyet dönemi Ahıska Türkleri için zor geçen yılları içerir ve Türk isminin kullanılması dahi yasaklandığı ve unutturulmaya çalışılan yıllardır. Hatta Stalin tarafından Şura Başkanı Ömer Faik'e 1924 yılında milliyetini değiştirip Gürcü olması dahi teklif edilmiştir (Oral, 2011).

Rusya'nın sıcak denizlere açılma sevdası Kafkasya'yı etkileyen en önemli unsurdur. Doğal bir kale olan Kafkasya halkı tarafından uzun yıllar korunmuştur. Rus saldırılarına karşı Osmanlı bölgeye destek sağlamıştır ancak devletlerin Osmanlıyı yok etme isteği ve içteki hainler devletin gücünü ve Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu da etkisini kaybetmesine neden olmuştur. Böylelikle Anadolu'ya göç başlamıştır. Rusya yöneticilerinin sebep olduğu 19. ve 20. yüzyıl Kafkasya sürgünlerine gerekçe olarak

vatan hainliği gösterilmiştir. Rusya son iki asırda gerçekleştirdiği isteğe bağlı bölgeyi boşaltma ve Rusların bölgeye transfer edilme projesini bu şekilde kamufle etmeye çalışmıştır. Aslı Türk olan, Osmanlıya bağlılığını her daim gösteren ve amacının Ermeni ve Gürcü feodallerinin baskısı ve eziyetinden kurtulmak olduğunu belirten, özgürlük isteyen ve kendi deyimleriyle "zalimin zulmüne boyun eğmeyen" halk olarak her daim milletine ve vatanına bağlı olmuşlardır ve son ana kadar direnmeye devam etmişlerdir (Üren, 2015).

I. Dünya Savaşının sonuna kadar Anadolu'ya kitlesel göç devam etmiştir. Çoğunlukla göç edenler Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa'ya yerleşmişlerdir. Rus işgali uzun yıllar sonra 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan ve 1917 Ekim Devrimiyle Çarlık Rusya'sının yönetimi ele alan Bolşevikler için I. Dünya Savaşının sonlandığının kanıtı olan Brest - Litovsk Antlaşması Ahıskalılar için de umut ışığı olmuştur. Çünkü antlaşmaya esasen Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı İmparatorluğuna geri verilmiştir. Bölgeye Türk askerlerinin gelmesiyle Ahıskada Ömer Faik Numanzade'nin yönetiminde milli mücadele dönemi başlamıştır. Bolşevikler Şubat 1921 yılında Tiflis'i işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Gürcistan 6 Mart'ta Batum, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerinin geçici işgalini Türkiye'den talep etmiştir. Geçici işgal talebini onaylayan Türkiye aynı zamanda 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye'nin doğu sınırını çizen Moskova Antlaşmasını imzalamış ve bu antlaşmaya esasen ay sonuna kadar belirtilen bölgelerden çıkmak zorunda kalmıştır. Yeniden Anadolu'ya kitlesel göç başlamış ve geneli Kars'a ve Muş'a yerleşmiştir (Özey, 2019).

1920 yıllarına gelindiğinde Azerbaycan ile ilişkiler kurulması yoluna gidilmiş ve 1926 yılı itibarıyla Ahıska bölgesinde Azerbaycan Türkçesi kullanılmaya başlamıştır. Aynı zamanda kültürel baskıya maruz kalan Ahıskalılara yönelik Gürcistan'ın 1919-1921 yılları arası uyguladığı asimilasyon politikası Sovyet Gürcistan'ında da devam etmiştir. Ahıska Türkleri üzerinde baskı 1930 yıllarında daha da artmıştır ve SSCB'nin milliyetler politikası kapsamında yönetim tarafından resmi olarak tanınan halklara kendi dillerini kullanma ve eğitim alma hakkın tanınmasına rağmen, Ahıska Türkleri resmen kabul görmediklerinden dolayı Türk okulları kapanmıştır. Rusça ve Gürcüce eğitim almak zorunda kalmışlardır. Bu durumda dil bilmeyen öğrenciler eğitimlerini yarıda

bırakmışlardır ve eğitimsiz halkın geleceği tamamen Sovyet yönetimin ellerine kalmıştır. Bunun üzerine 1936 yılında alınan karar gereğince Ahıska Türkleri Azeri olarak adlandırılmışlardır. Bu gerekçeyle okullarda eğitim dili Azerbaycan diline çevrilmiştir ve Ahıska bölgesinde yaşayan Türklere Azerbaycan kimliği ve pasaportu verilmiştir. Uygulanan bu politikaların sonucunda 1939 yılında yapılan nüfus sayımında önceden Türk olarak kaydedilenlerin çoğu Azerbaycanlı olarak kaydedilmiştir (Ünal, 2021).

Etnik kökenlerinin Kıpçak Türklerine dayanan Ahıska Türklerinin ataları da Rusların sürgününe maruz kalmışlardır. Aynı zamanda yedi asır vatan Ahıska'da Osmanlı Devletine bağlılık artmış ve kendilerini Anadolu'nun parçası olarak görmüşlerdir. Lakin 28 Ağustos 1829 tarihinde Rusların yönetimi altına girmek zorunda kalmışlar ve Ahıska Türkleri sorunun temelleri bu dönemde atılmıştır. Edirne Antlaşmasıyla yaşanan egemenlik değişikliği sürecinde Rusya kendileriyle işbirliği yapan Ermeni halkı teminat altına almış ancak Ahıska Türkleri tamamen korumasız kalmışlardır (Dinç, 2015).

Her şartta Osmanlı Devletine sadık kalan halk Bolşeviklerin "*halkların kendi kaderini belirleme hakkı"* ilkesi gereği 13 Nisan 1918 tarihinde İstanbul'a Osmanlı Devletiyle birleşme gerekçesiyle dilekçe göndermişlerdir. Bu anlamda en azından Nahçıvan ve Batum gibi 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşmasıyla özerklik elde etme umudu doğmuştur. Maalesef böyle bir hak tanınmamıştır. Çünkü jeostratejik açıdan Ahıska Güney Kafkasya'nın korunması için batı savunma hattının kritik bölgesidir. Rusya'nın kara sınırlarının korunması için Güney Kafkasya ne kadar önem arz ediyorsa Güney Kafkasya'nın korunmasında Türküye – Ermenistan – Gürcistan sınırlarını kapsayan batı hattının da korunması o kadar önemli olmuştur. Aynı zamanda askeri güzergâhları üzerinde bulunduran bölge askeri üs kurmak için de müsait konuma sahip olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kars Yaylasının sunduğu avantajlarda göz önünde bulunduracak olursak bölge ehemmiyetini korumaya devam etmektedir. Çünkü Kars Yaylası Anadolu ve Kafkasya arası yapılacak askeri harekâtlar için avantajlı bölgedir ve Ahıska güzergâhın başlangıç noktasındadır. Hem Ahıska hem de Kars Yaylasına ve sıcak denizlere açılma yolunda İskenderun Körfezi'ne ulaşmak için yeterli çıkış araziye sahip olmak Ruslar için önem arz etmektedir (Üren, 2015).

1930 senesinde Stalin payandasıyla, Gürcü şovenizmi kuvvetlenmiştir. Bu süreçte Ahıska Türkleri yoğun baskı altında kalmıştırlar. Sovyet yönetimi, 1936 senesinde aldığı karar doğrultusunda Ahıska Türklerinin milliyeti Azerbaycanlı olarak kabul etmiştir. Lakin 1940 senesinden sonra Gürcü olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Ahıska halkı, yönetimce Gürcü olarak kabul edilse de sürgünün eşiğinden dönememiştir. Çünkü Ahıskalılar, başka kimlikler alsalar da Türk oldukları gerçeği değiştirilemez. Sovyet yönetiminin bu tarz baskısından bıkan bazı aileler Türkiye'ye göç etmiştir. Bu gidişat ise yönetimin canını sıkmaya başlamıştır. Yönetim, Ahıska Bölgesinden Türkiye'ye göçleri engellemek için sınır bölgelerine asker yerleştirmiştir (Aslan, 1995; Bayram, 2008; Şirin, 2019). Yönetim, sınırları bu denli kontrol altına alması, kötü olayların başlayacağının da sinyallerini vermiştir. Bölgede o günden sonra beklenmedik olaylar arka arkaya gelmeye başlamıştır.

Stalin'in 1937 yılı sonrası değiştirdiği milletler politikası uygulanma şekli Ahıska Türklerini de etkilemiştir ve dönem içerisinde pek çok Ahıskalı aydınlar tutuklanıp idam edildikleri de acı bir gerçektir. Bölgenin siyasal durumu Anadolu'ya özellikle Ağrı ve Muş bölgesine göçü yoğunlaştırmıştır. Ancak II. Dünya Savaşının başlamasından sonra Sovyet yöneticiler eski dönem yönetim şekline geri dönmüşlerdir. Ahıska Türklerini tekrardan Gürcü olarak tanımlamışlar ve 1940 yılı itibarıyla okullarda Gürcü dili ve alfabesi kullanılmaya başlamıştır. Tüm bu süreç devamı 1944 yılında gerçekleştirilecek sürgünün neden ve gerekçelerini ortaya çıkartmıştır (Benhür, 2008).

Tarih, 1939-1944 yılları II. Dünya Savaşı dönemine şahitlik etmiştir. Savaş başladıktan sonra Almanya'nın Sovyetlere saldırmaya niyetlendiği süreçte savaşın ilk döneminde askere alınmayan Ahıska Türkleri silahlandırılarak SSCB adına Alman cephesine savaşmaya gönderilmişlerdir. Ahıska bölgesinde kalan yaşlı ve çocuklar ise demiryolu inşaatında çalışmak üzere görevlendirilmişlerdir. Halk 1944 yılı sürgününde kendilerini hayvan vagonlarıyla taşıyacak trenlerin demiryolu inşaatında çalıştırılmıştır. İnşa edilen bu demiryolu sayesinde Ahıska ile Gürcistan merkez ve Rusya'nın çoğu bölgesiyle doğrudan ulaşım sağlanmıştır. Çalışmaların bitmesi esnasında Ahıska Türkleri ile ilgili gizli bir karar alınmıştır. Devlet Savunma Komitesi'nin 31 Temmuz 1944 tarihli 6279 sayılı ve Stalin imzalı Kararın ilk iki maddesi şu şekildedir:

"*Gürcistan SSC devlet sınırlarını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:*

1. *Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan Ahıska, Adıgen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleriyle Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye edilsin.*

   Tahliye, SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nce gerçekleştirilsin. SSCB Halk İçişleri Komiserliği (Yoldaş Beria), tahliye işini gerçekleştirsin.
2. *Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsi eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kapkacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin …*" (A. Aydıngün, İ. Aydıngün, 2015).

Aslında "tahliye" kararının tamamı incelendiğinde resmiyette çok planlı ve insanları mağdur etmeden bu sürecin gerçekleşmesi için olanakların belirlendiği fikri oluşmaktadır. Ancak ne yazık ki 14 Kasım 1944 gecesi kararnamenin maddelerindeki gibi yaşanmamıştır. Askerler yerli halka en fazla 2-3 saat içerisinde toparlanıp bölgeyi terk etmeleri gerektiğini ve bunun bir savaş önlemi ve geçici süreliğine oluşan durum olduğunu bildirmişlerdir. Polian'ın belirttiği gibi Ahıska Türkleri 25 tren katarında üç hafta süren yolculuk sonrası Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a varmışlardır. Boşaltılan bölgeye 1945 yılında otuz bine yaklaşık Hristiyan Gürcü ve Ermeniler zorla iskân edilmişlerdir ve geri dönmelerini engellemek için evleri yakılıp yıkılmıştır. Bu şekilde SSCB bölgeyi çıkarları gereğince kendi lehine temizlemiş ve güvenilmez unsurlardan arındırmıştır (Çağırkan, 2020).

Yerli halkı sürgün etmeden önce Gürcistan yönetimi onlara Gürcü milliyetçiliğini kabul etmeleri için birkaç defa teklifte bulunmuştur. Ancak halk Türk olmanın verdiği gururla asla bu tarz teklifleri kabul ve söz konusu dahi etmemişlerdir. 13 Kasım 1944 yılında demiryollarının temizlenmesi yerli halk tarafından tamamlanıyor. Ertesi gün yani 14 Kasım 1944 yılında gece saatlerinde yaklaşık 116 bin Türk asker zoruyla evlerinden

çıkarılarak araçlarla Vale istasyonuna oradan da uzak Orta Asya Cumhuriyetlerine vagonlarla sürgün edilmiştirler (Hacılı, 1992).

Stalin döneminde 1936-1952 yılları arasında üç milyon insan farklı nedenlerle sürgün edilmiştir. Ahıska Türklerinin sürgünü sınır güvenliği için ve geçici bir süre için taşınma durumu olarak lanse edilmektedir. SSCB'nin Halk İçişleri Komiserliğinin 18 Kasım 1944 kayıtlarına esasen sürgün edilen kişi sayısı 92.307'dir (18.923 erkek, 27.399 kadın, 45.985 on altı yaş altı çocuklar). Ekim 1945 yılında özel iskân rejiminde tutulmak üzere tahliye edilen kişi sayısı 2.230.500'dir ve 88.800'ü Türklerdir. Sürgün edilen Ahıska Türklerinden 17.000 kişi yolda yaşamını kaybetmiştir. (Aydıngün, Aydıngün, 2015).

Temizlik sonrası Türk –Sovyet sınırının Türk – Müslüman demografik yapısı da değiştirilmiştir. Devlet Savunma Komitesi'nin kararına esasen SSCB Halk İçişleri Komiseri Beria 20 Eylül 1944 tarihinde ast makamlara uygulama emri vermiş ve sürgün sonrasında 28 Kasım 1944 tarihinde sonuç raporunu Stalin'e sunmuştur. Raporda 6279 sayılı Tahliye Kararına esasen 91.095 kişinin tahliye edildiği belirtilmiştir oysaki bu sayı kararda 86.000 kişiyle sınırlandırılmıştır. Sürgün edilen Ahıska Türklerinin sayısı hem Rus kaynaklarında hem diğer kaynaklarda farklı olarak belirtilmektedir. Bunun sebebi askere alınan, sürgün esnasında ve sürgün yerlerinde hayatını kaybedenlerin sayılarında farklılıkların olmasıdır (Öner, 2019).

Ahıska Türklerinin ilk olarak Doğu Gürcistan'a sürgün edilmesi planlanmış ve bu amaçla Doğu Gürcistan'da ikamet eden yerli Azeri ve Kürtler zorla Kvemo Kartli bölgesine yerleştirilmişlerdir. Ancak Sovyet İçişleri Bakanı Beria'nın teklifi üzerine Orta Asya Cumhuriyetlerine sürgün edilmelerine karar verilmiştir. Aynı zamanda ilk planlamada toplu bir şekilde aynı bölgelere sürgün edilmeleri planlanırken ikinci planlamada küçük yerleşim yerlerine dağınık bir şekilde yerleştirilmeleri asimilasyon niyetinin de sonradan ortaya çıktığının belirtisidir. Stalin azınlık halinde Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan yerli halklarıyla kolayca asimile olup yok olacaklarını öngörmüştür. Ancak halk her anlamda direnmiş kendilerini "Ahıska Türkleri" olarak tanıtmış ve Ahıska'yı geri dönüş mücadelesinin simgesi haline getirmiştir. Sovyetler Birliği beklediği sonucu elde edememiş ve geri dönüş mücadelesini kırmak amacıyla "Müslümanlaştırılmış Gürcüler"

tanımını ortaya atmıştır. Bu yollar birlik ve beraberliği kırmaya çalışan Sovyetler amaçlarına ulaşamayınca bu seferde Özbekistan'da haziran 1989 tarihli Fergana olaylarını körüklemiştir. Bununla birlikte ikinci bir sürgün gerçekleşmiştir. Bununla da yetinmeyip RF Krasnodar bölgesine göç edenlere Rus yetkilileri sistemli baskı uygulamışlardır ve bunun sonucunda ABD'ye üçüncü sürgün gerçekleşmiştir (Üren, 2015).

3.3. Sürgünün Zemininde Yatan Sebepler ve 1956 Yılı Sıkıyönetimin Kaldırılması

Gürcistan SSCB'nin Türkiye sınırlarında yaşayan Ahıska Türkleri resmi olarak "tahliye" edildikleri belirtilse de aslında sürgün edilmişlerdir. Sovyetler tarafından resmen tanınmayan ve özerklik hakkına sahip olmayan Ahıska Türkleri üzerindeki baskı 1930 yıllarından itibaren daha da artmış gözükmektedir. Gürcistan yönetimi tarafında 1936 yılı itibariyle Azeri olarak tanımlanan bu halk II. Dünya Savaşı sonuna doğru tekrardan Gürcü olarak tanınmaya başlamıştır ve 1944 yılında Stalin döneminde alınan gizli bir kararla "tahliye" adı altında sürgün edilmişlerdir (Öner, 2019).

Sürgünün nedeni olarak resmi belgelerde "sınır güvenliği" sağlanması gerekçe olarak gösterilmiştir. Sürgünün geçici olduğu ve Alman saldırısına karşı can güvenliğinin sağlanması amacıyla alınan tedbir olarak yerli halk yöneticiler tarafından bilgilendirilmişlerdir. Ancak ilk olarak belirtilen tarihlerde Almanya'nın geri çekildiği ve Ahıska asla Alman işgali altında olmayan bir bölge olması bir gerçektir. Hatta Türkiye – Gürcistan sınırından itibaren 85 km bir alan özel bölge olarak ilan edilmiştir ve bu sebeple 1944 – 1956 yılları arasında Ahıska Türklerine geri dönmelerine dahi izin verilmemiştir. Aynı zamanda Gürcistan yönetimi tarafından Gürcü olarak kabul gören bir milletin Gürcistan sınırlarında tehlike arz ettikleri gerekçesi de kendi içerinde çelişkiye düşmektedir ve tutarsızlık söz konusu olmuştur. Ahıskalılardan sonra Acaristan'da yaşayan ve yaklaşık on bin sayıları olan Türk, Kürt ve Hemşinler, 25-26 Kasım 1944 tarihinde trenlerle Orta Asya ülkelerine sürgün edilmişlerdir. Ancak dikkat çeken nokta sürgün kararnamesinde sürgün edilecek gruplar arasında sadece Türk, Kürt ve Hemşinlerin belirtilmesidir (Hasanov, 2013).

Belirtildiği gibi Ahıska Türkleri önce 1936 yılında alınan kararla Azerbaycanlı olarak adlandırılmışlardır ve sonra 1940 yılında alınan bir diğer kararla tekrar Gürcü olarak tanınmışlardır. Bu değişimin sebebini Wimburs ve Wixman belli bir suçlamaya dayanak oluşturma maksatlı yapıldığını savunur. Sezgin ve Ağacan ise bunun Azerbaycanlı tanımının kapsadığı bütün etnik grupları sürgün etmeme ve sonrasında Azerbaycanlılardan gelecek tepkiyi önleme maksadıyla bu değişim yapıldığı düşüncesini savunmaktadırlar (Davrıshova, 2015).

Gerçekte resmi bir suçlama dayanağı bulunmayan sürgünün nedenlerinden biri Türkiye ile sınır bölgesinde Ahıska Türklerinin varlığı Stalin'e göre tehdit unsuru olmuştur çünkü yerli halk güvenlik sebebiyle Türkiye ile işbirliği içerisine girebileceği düşünülmüştür. Diğer bir neden Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasında Ahıska Türklerinin engel oluşturduğu düşüncesidir. Son olasılık olarak Stalin'in Sovyet etkisini arttırmak istemesi, Boğazlarda egemen olma isteği, Ardahan ve civar toprakları ele geçirme isteğinin temel nedenlerden birkaçı olduğunu belirte biliriz (Özdeş, 2018).

Sürgün uygulamalarının ikinci kısmında hedef Türk ve Müslüman topluluklar olmuştur ve onlara karşı uygulanan politikaların temelinde ise toplulukların kültürel olarak da yok edilmesi amaçlanmıştır. Ruslaştırma veya Slavlaştırma şeklinde karşılık bulan bu politikalar Golovin'in de belirttiği gibi aynı zamanda, demografik yapıdan dil yapısına, kültürden eğitime pek çok alanda etki yaratmıştır (Sargın, 2006).

Ahıska Sürgünü 14 Kasım 1944 yılında yaşanmış olmasına rağmen sürgün ortaya çıkma nedenleri aslında çok eskiye dayanmaktadır. Aslında sorunun çıkmaz hal alması Sovyetlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesinden kaynaklanmıştır. Birliğin dağılması sorası sorun uluslararası konu olarak değerlendirilmeye ve çözüm yollarının bulunması için çalışmalara başlanılmıştır. Gürcistan Cumhuriyeti Ahıska Türklerinin geri dönüşünü istemeyerek de olsa, 1999 yılı Avrupa Konseyi'ne üye olma şartı gereği kabul etmiştir. Karara esasen geri dönüş süreci 2011 yılında tamamlanmış olması gerekmektedir. Ancak Gürcistan konuyla ilgili yasayı 1 Temmuz 2007 tarihinde kabul etmiş ve hazırladığı şartnameyle süreci uzatmaya çalışmıştır (Açıkgöz, 2016).

Sovyetler ve Gürcistan'ın çıkarları, Ahıska Türklerinin kimlikleri ve Ahıska bölgesinin jeostratejik konumu soruna yönelik politikaları şekillendiren önemli faktörlerdir. Süreç halen devam etmekte ve sorunun taraftarları olarak Ahıska Türkleri, Gürcistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyetidir. Belirtilen ülkeler açısından sorunun çözümsüzlüğü nedeni olarak üç faktör öne çıkmaktadır. İlki Rusya çıkarları açısından Ahıska'nın önemli bir coğrafik konuma sahip olmasıdır. Bölgenin hem Sovyetler hem de Rusya tarafından askeri üs olarak kullanılmasıdır. Rus Çarlığı tarafından Türkiye ile sınır hattı üzerinde Türklerin ikamet etmesi tehdit unsuru olarak görülmüştür. Söz konusu tehdit durumuna karşı alınan önlem Osmanlı – Rus savaşında Osmanlıya ihanet eden Doğu Anadolu'da ikamet eden Ermeniler'in bu bölgeye yerleştirilmesi olmuştur. Sonrasında burada ikamet eden Türk halklar ilk fırsatta sürgün edilmiş ve dost halk olarak nitelendirilen Ermeniler için daha iyi yaşam şartları sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle mevcut tehdit ortadan kaldırılmış ve sınır güvenliği sağlanmıştır (Musaeva, 2019).

Stalin'in sürgün kararnamesi dönemini Gürcü yönetimi de desteklemiştir ve bu tutumunu bağımsızlığını kazandıktan sonrada devam ettirmiştir. Hatta geri dönüş programı kapsamında diğer illere yerleşim izni verse de Ahıska'ya yerleşim izni vermeme konusunda ısrar etmiştir. Bir diğer faktör ise Soğuk Savaş sonrasında Güney Kafkasya'nın uluslararası sistemin bir alt bölgesi haline gelmesiyle birlikte bölgede başlayan rekabetin güç dengesiyle sonuçlanması ve bu durumun sorunun çözüm sürecini olumsuz etkilemesidir. Aynı zamanda Kafkasya'daki enerji kaynaklarının nakli için seçilen hattın Ahıska'dan geçmesi ve uluslararası pazarlara satılması hali sorun üzerinde baskının büyüdüğünü ve arttığını göstermiştir. Geri dönüş halinde Türkler ve Ermeniler arasında çatışma çıkabileceği ve bölge gelişimin bundan etkilenmesi durumu geri dönüş programının bölgedeki tüm faktörlerin ilgilendiren ortak sorun haline gelmiştir. Süreci etkileyen son faktör ise sorunun çözümünde mücadele eden taraflar arası güç ve statü farkıdır. Yani Ahıska Türkleri neredeyse on farklı ülkede ikamet eden ve şartlar gereği koordinasyonu zor sağlanan bir millete karşı mevcut statüyü devam etmekte ısrarcı olan bağımsız bir devlet olan Gürcistan Cumhuriyeti'nin yer almasıdır. Sorunu yaratan Rusya ve muhatabı olan Gürcistan'ın çıkar noktalarının uyuşması sonucu sorun içinden çıkılmaz

hal almış ve artık devreye girecek her faktör çözüm üretme olasılığını daha çok azaltacaktır (Şahraya, 2016).

Sürgün sonrasında, I. Dünya Savaşı sonrası Zengezur bölgesinin Ermenistan'a verilmesiyle güneyde yer alan "Müslüman Koridoru" kapatılması gibi, şimdide Ahıska Türklerinin sürgünüyle kuzeyde "Turan Güzergâhı" olarak bilinen boşluk kapatılmış ve Ahıska bölgesi tampon bölgeye dönüştürülmüştür (N. Aslı Şirin Öner, 2019). Kuzey koridoru, Ahıska – Borçalı – Kazak bölgeleri arasında kalan bölgeleri kapsamakta ve Türk Dünyasını birbirine birleştirmesi sebebiyle Ermeni akademisyen Madoyan tarafından *"Turan Koridoru"* olarak adlandırılmıştır ve II. Dünya Savaşı sonu 14 Kasım 1944 yılında Ahıska Türklerinin bölgeden sürgün edilerek Ermenilerin bölgelere yerleştirilmesiyle kapatılmıştır. Sürgün sonrası geri dönüş yasağı uygulanmış, durum bölgedeki Ermenilerin yararına değişmiş ve kötü yanı Ermenilere Türk düşmanlığı düşüncesi empoze dilmiştir (Üren, 2015).

Sovyetlerin güneye doğru genişleme politikası sonucu olan ve sınır güvenliğini koruma amacıyla gerçekleştirilen Ahıska Türklerinin sürgünü ve geriye dönüş talepleri gündemde olan sorunlarından biridir. Özellikle Stalin döneminde yaşanan sürgünler çoğu halkın kaderini değişmiştir. Sürgün coğrafyasında yaşayan toplulukların geri dönüş çabaları olmuştur. Lakin 26 Kasım 1948 yılında Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından çıkarılan kararnameyle sürgün edilen toplulukların geri dönüşleri yasaklanmıştır. Yani kararnamenin içeriği Büyük Vatan Savaşı (II. Dünya Savaşı) sırasında SSCB'nin belli bölgelerine sürgün edilen toplulukların aynı yerlerde "ebedi" olarak kalacakları ve bir daha yurtlarına geri dönemeyecekleri şeklindeydi. Kararnamenin diğer maddeleri ise yerleşim yerleri dışına çıkanlara hapis cezasına çarptırılacakları ve Gulaglara [3] gönderileceklerini belirtmekteydi.

Ancak bu ebediliğin sonu ilk olarak 4 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümüyle gelmiştir. Daha sonra 1953'de Beriya'nın tutuklanması ve ardından Yüksek Sovyet Prezidyumunun 27 Mart 1953'te kabul ettiği af kararı dönemin hazin sonu olmuştur. İlk olarak 17 Mart

[3] Sovyetler döneminde bireysel cezalandırma sistemi olarak kişilerin ücretsiz çalıştırıldıkları kamplara Gulaglar denilmekteydi.

1956'da Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından Kalmıklar, Rum, Ermeni ve Bulgarların aile fertlerinin hukuki durumlarındaki sınırlamaların kaldırılması/giderilmesi hususunda kararname kabul edilmiştir. Kabul gören diğer kararname 28 Nisan 1956 tarihide II. Dünya Savaşı sırasında vatanlarından sürülen Kırım Tatarları, Bulgarlar, SSCB vatandaşı diğer Türkler, Kürtler ve Hemşinlerin sürgünlük esaretinden azat edildiklerine dair olmuştur.

Ahıska Türkleri 1944 – 1956 yılları arasında özel meskûn alanlarında yaşamak ve getirilen yasaklara uymak zorunda kalmışlardır. Belgelerde milliyetlerinin Türk yazılması yasağı getirilmiştir. Aynı zamanda faklı meskûn alanından olan kişilerin evlenmesi ve görüşmeleri de yasak edilmiştir. 28 Nisan 1956 yılında "özel meskûn alanında serbest bırakılma" kanunu kabul edildikten sonra bu yasaklar kalkmış ve halk yakınlarını arama ve bulma fırsatı elde etmiştir. Sonrasında geri dönüş amacına ulaşmak için 1953-1965 Lenin müzesine 612 adet toplu imzalı mektup gönderilmiştir. Halkı bir arada toplamak ve isteklerine nail olmak için çaba gösteren birkaç değerli isim olmuştur. Ahıska Türklerine farklı tarihlerde sahip çıkan ve öncülük eden Mövlüt Bayragdarov, Enver Odabaşev, Ömer Selimov, Zekeriyye Remizov, Rza Bayragdarov, Yusif Serverov, Murad Guliyev, Tehmindar Seadetov, Eli Salimov, Osman Salimov, Gazi Muftiyev, Seyfeddin Memmedov, Cabir Halidov, Faig Azgurlu, Huseyin Reisov, İlim Şahzadayev, Şimşek Aytayev gibi isimler halk arasında kahraman ünvanına laik görülmüştürler. Sovyetler Birliği de Ahıska Türklerine kahraman adı vermiştir ve 18 kişi Sovyet Kahramanı, 3 kişi ise Dereceli Şöhret Orderine laik görülmüştür (Hacılı, 1992).

SONUÇ

Her çağda sürgün ve göç konuları güncelliğini korumaya devam etmektedir. Sürgün kavramı ve bu sürecin milletlerin kültürel ve sosyal yaşamdaki etkileri de ele alınması gereken ve her çağda değişim gösteren yeniden üzerinde çalışılabilecek konulardandır. Örneğin Ahıska Türkleri tarihleri boyunca iki politik zorunlu ve hala devam eden bir rızaya dayalı göç yaşamışlardır. İlk ikisinin sebepleri, nedenleri ve zorluklarının yanına üçüncü göç sürecinde psikolojik, toplumsal kabul görmeme ve "ait olamama" gibi daha sosyolojik sebepler eklene bilir. Çünkü sürgün, yabancı topraklarda yaşama ve kültüre uyum sağlamakla birlikte kendi vatanına geri dönüş yasağı olan bir süreçtir. Dönmek için şartlandırılan ve tamamen farklı taleplerle karşı karşıya kalınmanın diğer adıdır sürgün. Bir milletin en iyi asimilasyon yöntemidir aynı zamanda. Munoz'un (1980) tabiriyle sadece toprakların kaybı değil, aynı zamanda "ömür boyu belirsiz bir kayıp" tır.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar birbirinden farklı birçok nedenden ötürü sürgünler gerçekleşmiştir. Sürgünde kişi veyahut toplum, yaşadığı ortamdan uzaklaştırarak bilmediği, istemediği yerde yaşamaya mahkûm edilmesidir. Sürgünler; ekonomik, dini, siyasi sosyal ve ahlaki birçok nedenler etrafında şekillenmektedir. Bundan dolayı Sürgüne yüklenen anlam ise yaşanılan olay ve bakış açısına göre farklılık göstermiştir. Ayrıca sürgünler, zorunlu göçüde kapsamaktadır. Toplumlar doğrudan veyahut dolaylı olarak sürgünle karşılaşmıştır. Kimi toplumlar bu girdabın başkarakteriyken kimi toplumlar ise seyircisi olmuştur. Ahıska Türkleri ise bu girdabın başkarakteri olarak tarihte yerini almıştır. Sovyet yönetimi, 14 Kasım 1944 senesinde Ahıska bölgesinin Alman işgaline uğrayacağını söyleyerek, bir gecede toplumu Asya'da yer alan Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan bölgelerine sürgün etmiştir.

Rusya için yeni ve sancılı dönüşümün başlangıcı 1917 yılı sonrası Çarlık rejiminin yıkılmasıyla olmuştur. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'sının egemenliği altında yaşayan etnik gruplara 1920'lerin sonuna kadar tanıdığı özerkliği Stalin'in *milliyetler politikasıyla* pekiştirmiştir. Daha sonra ilerleyen süreçte parti bürokrasisin ağır bastığı totaliter devlet normları oluşmaya başlamıştır. İlk zamanlarda muhaliflerin temizlenmesi, zenginlerin toprak mülklerinden vazgeçmemeleri halinde sürgün edilmeleri ve aydınların topluca yok

edilmesi devletin otoritesine gölge kabul etmediğinin net belirtileridir. Olayların devamında tehlike arz ettiği düşüncesiyle farklı etnik ve kültürel toplulukların sürgün edilmesiyle seyrine devam etmiştir.

Sovyet Rusya'sında 1930-1950 yılları arasında yaşanılan bu olaylar, yalnızca 1953 yılı Stalin'in ölümünden sonra tartışılmaya başlamıştır. Sürgünler Sovyet Rusya'sının lideri Stalin döneminde de devam etmiştir ve 1943-1944 yılları arasında gerçekleşen sürgünlerin kayıpları hakkında ilk resmi bilgi kırk dört (44) yıl sonra 17 Mayıs 1988 tarihli "*Literaturnaya Gazeta*" dergisinin 20. sayısında yayınlanmıştır (Ramazan Özey, 2019, Ankara). Akabinde 1956 yılında De-Stalinizasyon kampanyanın başlamasıyla, sürgün toplulukların haklarının geri iadesi ve topraklarına geri dönmesi kararı alınmıştır. Sovyet Rusya'sının uygulamış olduğu kültürel politikaların yansıması olarak, Orta Asya'da kurulan bağımsız cumhuriyetlerin karşılaştıkları kimlik sorunlarını göstere biliriz.

Yeniden yapılanma ve bağımsızlık sürecinde uygulanan dil, kültür, eğitim ve tarih politikaları ayrı ayrı problem haline gelmiştir. Örnek verilecek olursa, dil politikalarında ortak dil Rusça olmuştur ve kullanımı zorunlu tutulmuştur. Her ne kadar çoğu azınlıklar/milletler kendi aralarında ana dillerini konuşsalar da ortak dilin Rusça olması, *dil üzerinden başlayarak özellikle Türk ve Müslüman topluluklar arasında tarihi bir bağlılığın oluşması önlenmeye çalışılmıştır.* Politikaların uygulandığı diğer alan eğitim olmuştur. Golovin durumu *"Tarih, tahrif edilmiş ve yeniden yazılmış, Marksizm ve Rusça zorunlu bir ders olarak okutulmaya başlamıştır."* ifadesiyle özetlemiştir (Fatma Tombak, 3/2011, 360-371). Yani, Rus kültürünün yaygınlaşması, etnik ve dini farklılıkların ortadan kaldırılması için eğitim araç olarak görülmüştür. Rus milliyetçiliği enternasyonalizm adı altında yürütülmüştür. Enternasyonalizmin amacı, temelde ülke sınırları içerisinde yaşayan insanları tek bir millet tek bir devlet ve tek bir görüş çatısı altında toplamak olmuştur. Bu çatıları Panslavizm, Çarlık ve Ortodoksluk olarak adlandıra biliriz.

Sovyet yönetimi Müslümanlar arasında Panislamizm düşüncesin yayılmamasını sağlamak için bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun sebebi parçalama siyasetinin

yürütülmesi yolunda engelleri kaldırmak olmuştur. Bennigsen ve Quelquejay "Sovyet Birliği'nde İslamiyet" adlı eserlerinde belirtikleri gibi Orta Asya'nın farklı milletlere bölünmesi politiği Sovyetlerin kullandıkları siyasi bir taktik olacaktır. Aynı zamanda bölgede yaşayan milletlere yoğun olarak Rus kültürü dayatılmış ve bu yolla Orta Asya Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. Yaklaşık 100 farklı milletin bir arada yaşadığı Sovyet coğrafyası çeşitli politikalarla dinsizliğe zorlanmış ve tek kültürlü millet yaratılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Ahıska Türkleri, köklü bir tarihe sahip olmasıyla birlikte bulunduğu coğrafi konumdan dolayı birçok kavmin ve devletin geçiş güzergâhı olmuştur. Ahıska Türkleri, 310 sene Atabek himayesinde yaşadıktan sonra Osmanlı himayesine geçmiştir. Ahıska Türklerinin kültür ve kimlikleri, Osmanlı himayesinde kaldığı 250 sene içerisinde tamamen şekillenmiştir. Ayrıca Ahıska ve Osmanlı halkı uzun süre birlikte huzur içinde yaşam sürmüştür. Bunun en büyük etkeni ise Ahıskalıların, Türk ve Müslüman olmalarının yanında Türk; örf, adet, gelenek ve göreneklerin yoğun bir şekilde yaşamaları toplumu birbirine bağlamıştır. Daha sonrasında Osmanlı ile Rus arasında çıkan savaşta Ahıska bölgesi, Rus hâkimiyetine girmiştir. O günden sonra Ahıska Türkleri kendi topraklarında istenmeyen bir millet olmuştur.

Rusya, tarih boyunca sıcak denizlere inme arzusu içerisinde olmuştur. Ahıska Bölgesi de bu arzunun geçiş güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Bundan ötürü Ahıska Bölgesi tarih boyunca önemli bir konuma sahip olmuştur. Bölgenin Rus hâkimiyetine geçmesiyle birlikte Rusya'nın önündeki engellerden biriside kalkmıştır. Ahıska bölgesi Çarlık yönetimi zamanında alınmış ve o dönemlerde halkın üzerine yoğun bir baskı uygulanmamıştır. Ancak Sovyet yönetiminin başa geçmesiyle işin rengi değişmiştir. Gürcü kökenli olan Stalin, milliyetçi yapısından dolayı Ahıska Türklerine asimilasyon politikası uygulamıştır. Yönetim, bölge halkına dil, din ve kimlik kısıtlamaları getirilmesinin yanı sıra Rus kültürünü de empoze etmeye çalışmıştır. Stalin'in bu denli baskıcı tavrı etnik farklılıklara tahammülünün olmayışından kaynaklanmaktadır. Bunun üzerine Ahıska Türkleri, 14 Kasım 1944 senesinde insana yakışmayan şartlarda Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a sürgün edilerek 12 sene boyunca sıkıyönetime tabi tutulmuştur.

Rusya, uzun yıllar Orta Asya'daki toplumları şemsiyesi altında tutmuştur. Yönetim, kendi gelenek, görenek, dil, din, inanış ve ritüellerini toplumlara aşılamaya çalışmıştır. Bu süreçte birçok toplum öz benliklerinden feragat ederken Ahıska Türkleri, kendilerini var eden bütün özelliklerine sımsıkı sarılan nadir toplumlardan birisi olmuştur. Ahıska Türklerinin yaşadığı tarihi olaylar, insanların belleklerinde anı olarak yer almıştır. Bu anılar ise tohum taneleri gibi filizlenip yeşeren büyük bir ağacı ortaya çıkarmıştır. Çünkü Ahıska toplumu, atalarının yaşadıkları insanlık dramını günümüzde dahi hatırlayıp acısını yüreklerinde hissetmektedirler. Bu durum ise geçmişte oluşan ortak belleğin günümüzde de işlerliğini koruduğunu göstermektedir. İnsanların ortak acıları ortak bir bilinç yaratmaktadır. Böylelikle Ahıska Türkleri, ortak bilinç sayesinde acılarını ve kültürel kimlerini günümüze kadar taşımıştır.

Sürgün edildikleri topraklarda farklı toplumlarla yaşamaya maruz kalan Ahıska Türkleri toplumlar tarafından sosyal, kültürel, dil ve kimlik konularında etkilenmişlerdir. Bireyin kendini ulus, etnik, dil, ırk, cinsiyet ve din gibi faklı kültürel kategorilere tanımladığında kültürel kimliğin ortaya çıktığını savunulmaktadır. Ahıska Türkleri bu anlamda kendi kültürlerini nesilden nesile aktararak korumanın yanı sıra yaşadıkları coğrafyanın kültüründen de etkilenmişlerdir.(Bayraktar ,2013) Orta Asya'ya sürgün edilen Ahıska Türklerin sadece o bölgelerin kültürüne değil diline de ileri seviyede hâkim olduklarına dikkat çekerek iki dilli bir millet olduklarını savunmuştur. Resmi devlet dilini öğrenmenin yanı sıra yerel dili de öğrenmek mecburiyetin de kalmışlardır. Örneğin Azerbaycan'ın Lecet İlinde yaşayan bir Ahıska Türkü'nün günlük hayatta kullandığı dilleri kendi eski Türkçeye dayalı Ana dili, Türkçe, Azerbaycan dili, Lezgice yerel halk dili ve Rusya hâkimiyetinin mirası olan, sık kullanılan Rus dili olarak özetleye biliriz. Aynı şekilde Kazakistan da yaşayanların kullandıkları dilleri Ana dili, Rusça ve Kazakça olarak belirte biliriz. Belki bu yüzdendir ki yeni bir dil öğrenme ve kolaylıkla konuşabilme gibi özgü bir yeteneğe sahiptirler.

Af kararından sonra Ahıska Türkleri yakınlarına bulmaya çalışmışlardır. Farklı ülkelerde yaşamlarını devam ettirmeye çalışan toplum gittikleri yerlerde kabul görmemişlerdir. Bunun örneği olarak 1989 yılında gerçekleşmiş Fergana olaylarını göstere biliriz. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra Ahıska Türkleri, Rusya Federasyonu

tarafından topraklarında yasadışı ikamet edenler grubuna alınmıştır. Dolayısıyla, bu seferde Rusya'dan ABD'ye göç başlamıştır. Bu hakta çıkarılan Uluslararası Göç Örgütü programı sonucunda Ahıska Türklerinin Krasnodar bölgesinden ABD'ye yeniden yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu program doğrudan iki devletin katılımıyla 2004 – 2007 yılları arası gerçekleştirilmiştir. Yine ailelerin uzak ve kopuk yalnız yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum adaptasyon süreçlerinin başlaması için ön koşullar yaratmıştır. Ayrıca Rusya da yaşanan azınlıklar arası çatışmanın önlenmesi amacıyla Ahıska Türkleri farklı gölgelere dağıtılmışlardır. Böylece yerli halkla çatışmaların olmaması için önlem alınmıştır. Yapılan bazı araştırmalarda adaptasyon sürecinin olağanüstü olduğu belirtilmiştir. Halka hizmet etmek ve seslerini duyurma amacıyla kuruluşlar, dernekler ve birlikler kurulmuştur. Kurulan birliklerden biride 23 farklı ülkede temsilciliği bulunan Dünya Ahıska Türkleri Birliğidir (DATÜB)[4].

Günümüzde farklı on ülkede yaşamlarını devam ettiren Ahıska Türkleri vatana geri dönüş mücadelesi vermeye devam etmektedirler. Türkiye, Rusya, Gürcistan ve Ahıska Türkleri gibi farklı egemen güçler arasında sıkışıp kalan bu konuda henüz bir çözüme varılamamıştır. Sorunun çözülmemesi ve yaşadıkları yerlerde farklı zorbalıklara maruz kalmaları ana vatanları olarak gördükleri Türkiye'ye gönüllü olarak göç etmeyi taleplerinin nedenleridir. Resmi olarak ilk adımların atılmasına Başbakan Süleyman Demirel'in Orta Asya ziyaretinde Ahıska Türklerinin temsilcileriyle görüşmesi vesile olmuştur. Temsilcilerin Türkiye'ye göç etme isteklerini iletmeleri üzerine 02.07.1992 tarihinde 3835 sayılı "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair" kanun kabul edilmiştir. Böylelikle sınır kapıları Ahıska Türklerine açılmış ve vatana kavuşmanın sevinci yaşanmıştır. Ayrıca kanun kapsamında 2017 yılından itibaren istisnai vatandaşlık hakkının tanınmasına esasen başvuru süreci başlatılmıştır. Farklı yıllarda

[4] Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB) – Uluslararası faaliyette bulunmak üzere Bakanlar Kurulunca 24.05.2010 tarihinde kurulmasına karar verilmiştir. Birliğin merkezi İstanbul'dadır ve 23 farklı ülkede temsilciliği mevcuttur.

yapılan açıklamalara esasen yaklaşık 200.000 Ahıska Türkü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuştur ve başvurular halen devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Türkçe Kaynaklar

Açıkgöz, M. A. (2016). *II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Sscb'deki Türk Göçleri (Ahıska ve Kırım Tatarları).* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ağaoğlu, Z. (2011). *Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Göç Koşulları ve Sorunları "Yeni Bosna Örneği"*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akça, G. (2005). "Modernden Postmoderne Kültür ve Kimlik". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), 1-24.

Akça, N.C. (2019). Sürgün Poetikası. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Albayrak, Mevlüt. (2005). "İnsanlığın Uzun Soluklu Tecrübesi: Din - Milliyetçilik İlişkisi." Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 83-113.

Altunoğlu, M. (2009). *Kimlik'in Modern İnşaı, Kimlik Politikaları ve Türkiye'de Kimlik Tartışmaları*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altzınger, F. (2014). "Sürgün ve Sürgünde Travmatik Olan". Ayça Gürdal Küey (Y..H.). Psikanaliz Buluşmaları: Sürgün ve Psikanaliz. (s.80). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Anderson, P. (2003). Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları (Çev. S. Coşar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ardıç, Ö. (2020). *Kimlik Politikalarını Kesişimsellik Kavramı Üzerinden Yeniden Düşünmek*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arkhymatayeva Ainur. (2021). *Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Politikası (1927-1938.* (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Denizli.

Assmann, J. (2015). Kültürel Bellek / Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (Çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Aşkın, M. (2010). "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2), 213-220.

Aydın, S. (2009). Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Aydıngün Ayşegül, Aydıngün İsmail. (2015). *Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler*, Ankara.

Aydoğdu, H. (2004). "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü". Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 0 (10), 115-147.

Ayni, Mehmed Ali. Milliyetçilik: Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011.

Barut, E. Odacıoğlu, M. C., & Köktürk, Ş. (2016). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) Düşünce Hareketlerinin Edebi Eserler Üzerinde Etkisi: SSCB'de Çeviri Sansürü*. İzmir: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Bauman, Z. (2001). Parçalanmış Hayat (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayri, H. (2008). Türkiye'de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Bekcan, U. (2016). *Sovyet Birliği'nin Savaş Öncesi Döneme Bakışı (1933-1939): Nazilerin Avrupa'yı İşgalinin Sorumlusu Kim?* Uluslararası İlişkiler, 13(50), 110-118.

Bekdeş, H. (2015). *SSCB Döneminde Rus Teorisyenlerin Uluslararası İlişkiler Kuramına Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Benhür, Ç. (2008). *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bilgili, C. (2015). *Yalta Konferansı'na Göre Sovyetler Birliği'nin Asya politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bilge A. Suat. (1992). Güç Komşuluk. Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 316, Tarih Dizisi: 26, Ankara, Sayfa 103-355.

Bilgin, N. (2007). Kimlik İnşası. Ankara: Aşina Kitaplar.

Billig, Michael. Banal Milliyetçilik. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.

Birkök, M. C. (1994). Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Birsel, Dr. Haktan. Kimlik Bataklığı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Büyükbaş, H. (2013). Kimlik, güç ve dış politika: 1912-13 yıllarında Rusya'nın balkan politikası üzerine bir analiz. *Sakarya Üniversitesi Yayınları*, 8(1), 245-276.

Chambers, I. (2019). Göç, Kültür, Kimlik (Çev. İ. Türkmen, M. Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connolly, W. E. (2020). Kimlik ve Farklılık (Çev. F. Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Coşkun, Ali. "Din ve Kimlik." Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003: ss. 5-23.

Çağırkan, B. (2020). *Ahıska Türklerinin Sürgünü, Zorunlu Göç Süreçleri ve Türkiye'ye Dönüşleri: Ahlat Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Çağlak Aykut. (2021). "Sovyet Rusya'da Bolşevik Devrimi Sonrasında Ordu- İstihbarat Teşkilatı Bağlantısının Oluşumu ve Kızıl Ordu'nun Sovyet İstihbarat Sistematiğinin Gelişim Sürecine Katkısı". Harp Tarihi Dergisi, Sayı 3, s 43-81.

Çalış, Ş. (1999). "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası". Liberal Düşünce Dergisi, 4 (13), 5-21.

Çelebi, B. (2019). *Sürgün Sürecinde Büyük Grup Kimliğinin Travmanın Onarımındaki Rolünün İncelenmesi: Ahıska Türkleri Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, İ. M. & Duman Doğanyılmaz, D. (2020). Milliyetçilik, Milli Kimlik ve Semboller: 10 Kasım 2019 Gazete Manşetlerinin İncelemesi". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5(2), 302-312.

Çevik Selçuk. (2023). *Kırgızistan'ın Ruslar Tarafından İşgali (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)*. (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Malatya.

Dadayev, A. (2013). *Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya sınırında ve Sovyetlerin sürgün politikasında Ahıskalı Türkleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dadayeva, S. (2018). *Sürgünden Günümüze Kazakistan'daki Ahıska Topluluğunun Sosyo-Ekonomik Durumu Ve Problemleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.

Dalbay, Ramazan Saim. Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018: 161-176.

Daniş Zeynep. (2023). *Türk Basınında Kırgızistan (1922-2020)*. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Muğla.

Davrıshova, N. (2015). *Sovyetler Birliği'nin Sürgün Politikası ve Ahıska Türkleri Sürgünü*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dieckhoff, Alain. «Sivil Milliyetçiliğe karşı Kültürel Milliyetçilik mi?» Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar içinde, yazan Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Doğan, İ. (2021). Sovyet Birliği'nde din karşıtı propagandalar: 1917-1960 dönemi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 14(1), 408-431.

Dursun, D. (2011). Sovyetlerde Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma. *Dergi Park Dergisi*, Sayı 24, 173-191.

Erdem, T. (2018). Sosyoloji Notları, Antalya: Otorite Yayınları.

Ergun, D. (2000). Kimlikler Kıskacında Ulusal Kişilik, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ergün, R. (2014). Milli ve Siyasi Bir Kimlik: Türk. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Erman, Arif. Kimlik ve Egemenlik: Ulus, Devlet ve Güvenlik Sorunları. İstanbul: Truva Yayınları, 2011.

Faigov, O. (2020). Ahıska Türklerinde din, kültür, kimlik ve iletişim. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 7(2), 1136-1157.

Faigov O. (2015). *Ahıska Türklerinin Türk Basınında Sunum Biçimi (1944 Ahıska Sürgünü, 1989 Fergana Faciası, 2004 Krosnodar Göçü, 2010 Kırgızistan Çatışması Örnek Olayları)*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Geçtan, E. (2014). Psikanaliz ve Sonrası. İstanbul: Metis Yayınları.

Gelgör, Ö. B. (2019). *Sovyetler Birliği'nin Milliyetler Politikası Özelinde Yahudi Otonom Bölgesi (1928-1939)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Giddens, A. (2012). Sosyoloji (Çev. H. Özel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giddens, A., Sutton, P. W. (2018). Sosyolojide Temel Kavramlar (Çev. A. Esgin). Ankara: Phoenix Yayınları.

Güvenç, B. (2000). Türk Kimliği, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hacıyev, A. (2014). *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Algısındaki Değişim ve Dış Politikaya Yansımaları*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hasanov, İ. (2013). *SSCB Dönemi Rus Milliyetçiliği (1917-1985)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hayes, Carlton Joseph Huntley. Milliyetçilik: Bir Din. Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru. İstanbul: İZ Yayınları, 2010.

Hobsbawm, Eric J. «Milletler ve Milliyetçilikler.» Milletler ve Milliyetçilikler içinde, yazan Mümtaz'er Türköne, 167-174. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012.

İzmir, M. (2015). Lacancı Psikanaliz ve Karakter Çözümleme. Ankara: İmge Kitabevi.

Kaçar, F. (2018). *Kimlik, Öteki ve Ötekileştirme Bağlamında Sinema (Fatih Akın'ın Filmlerinde Göç Ve Kimlik Olgusu)*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kalay, G. (2012). *Soğuk Savaş Sonrasında Eski SSCB Coğrafyasında Görülen Etnik Ve Dinsel Çatışmalar*. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kara, Bülent. Dinsel Milliyetçilik. Turkish Studies, 2017: 121-138

Karaduman, S. (2010). "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü". Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 5 (17), 2886-2899.

Karakaş, M. (1999). "Farklılaşma ve Benzeşme Referansı Olarak Kimlik". Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), 257-272.

Karpat, K. H. (1995). "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi". Türk Aydını ve Kimlik Sorunu (Der. S. Şen). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Karpat, K. H. (2009). Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karadaş, Deniz. (2020). *Rusya – Gürcistan Savaşı'nın Kafkasya Coğrafyası Bağlamında Önemi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 2020.

Kaya, A. (2012). SSCB sonrası coğrafyada ulus inşa süreci: Kazakistan örneği. *Alternatif Politika Dergisi*, 4(3), 354-378.

Kaya, O. (2015). *Kimlik Gücü, Kimlik İşlevleri İle Kolektif Eylem Arasındaki İlişkide Sosyal Adaletin Rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Kaypakoğlu, S. (2012). "Kimliğin Oluşumunda Çevrenin İşlevi ve Farklılaşan Çevreye Uyum". İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 0 (5), 249- 258.

Keskin, F. (2012). "Sunuş: İktidarın Gözü". İktidarın Gözü, Michel Foucault İçinde, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kıllıoğlu Mehmet Erkan. (2020). *Özbekistan'da Dört Tarz Siyaset ve Özbek Modernleşmesi: Ruslaşmak, Sovyetleşmek, Özbekleşmek ve İslamlaşmak".* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kökce, Halime. "Din ve Milliyetçilik İlişkisi: Kolaylaştırıcı mı Zorlaştırıcı mı?" OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 2021: 2775-2796.

Küey, A. G. (2014). "Sürgün: Geçmeyen Zaman". Ayça Gürdal Küey (Y.H.). Psikanaliz Buluşmaları-8: Sürgün ve Psikanaliz. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Lomlu, U. (2019). *İdeal Vatandaş Yaratma Sürecinde Resmî İdeoloji ve Afiş (Nazi Almanya'sı, Sovyetler Birliği ve Türkiye Örneği*). (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Maalouf, A. (2006). Ölümcül Kimlikler (Çev. A. Bora). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü (Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Malıkahmadov Azar. (2021). Sovyet Hükümetinin Yerel Müslümanlara Yönelik Uyguladığı Politikalar. Cinius Yayınları. İstanbul.

Murselov, C., & Koç, B. (2016). "Rusya ve Azerbaycan'da din – devlet ilişkileri". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(8).

Musaeva, U. (2019). *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Gürcistan İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Musahan, A. Y. (2015). Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası. *İLTED,* 2(44), 227-246.

Mustafayev Söhrab. (2015) "*1918-1922 Arası Türk-Rus İlişkilerinde Azerbaycan'ın Rolü",* (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Van, 2015.

Odabasheva, I. (2017). *Sürgün Edilen Halkın Vatana Dönüş Mücadelesinde Liderin Rolü: Ahıska Türklerinde Enver ODABAŞI Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Oral, T. (2011). *Sovyetler Birliği Yönetimi Altında Gürcistan*. (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Oralgül Demir, E. (2014). *Günümüz Siyaset Felsefesinde Kimlik Sorununa Alternatif Bakışlar: E. Levinnas, J. Butler ve C. Taylor'da Kimlik ve Siyaset*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

Oran, B. (1993). "Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?". Birikim Dergisi, (45/46), 43-48.

Orkunoğlu, Yener. Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Özey Ramazan. (2019) "Kafkasya Ve Kafkas Ülkeleri Coğrafyası"- Pegem Akademi, 3. Baskı Ağustos, Ankara.

Ömerov, Vahid. "Azerbaycancılık ve Azerbaycan dili." Azad Azerbaycan, 5 Şubat 2013a: 5.

Özdemir, B. (2018). Sovyetler Birliği'nde komünist ideolojinin eğitime yansımaları: 1920'li ve 1930'lu yıllar. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 103-111.

Özdemir, C. (2001). "Kimlik ve Söylem". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (2), 107-122

Özdeş, E. (2018). *Rusların Kafkasya'daki Yayılma Politikası ve Ahıska Türkleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Özgür Durmuş, Z. (2018). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Bilim Kültürü. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1(4).

Özhan, Ö. (2019). Milli kimlik inşası bağlamında Ömer Seyfettin'in Turan hikâyeleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 652-667.

Nazarova Maya. (2017). *1924-1953 Yılları Arasında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Tarihi*. . (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Parlak, İsmet. «Kimliğin İnşası, Ötekinin İcadı ve Şeytanlaştırma.» Öteki'nin Var Olma Sancısı: Türk Politik Kültüründe Şeytanlaştırma Eğilimleri içinde, yazan İsmet Parlak, 25-123. Bursa: Dora Yayıncılık, 2015.

Recebov, Recep ve Hüseyin Cesurhan Taş. «Liberal Milliyetçilik: Kabileden Devlete; Etnikçilikten Milliyetçiliğe.» Milliyetçilik Tipolojileri içinde, yazan Hasan Acar, 27-53. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018.

Rocker, Rudolf.*" Milliyetçilik ve Kültür",* İstanbul: Kaos Yayınları, 2019.

Sağır, A. (2012). "Sürgün sosyolojisi bağlamında göçün sosyo- politiği: Sovyet Rusya örneği". *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* 355-391.

Said, E. (1995). Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı. (Çev.: Tuncay Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (1994)

Said, E. (2016). Kış Ruhu. (Çev.: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları. (1984).

Saraç, H. (2019). Kutsalı Topyekun Dönüştürme Çabası: Lenin Ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23, 73-96.*

Saraç, H. (2020). Sovyet Rusya'nın Korenizatsiya (Yerelleştirme) Kapsamında Uyguladığı Dil Politikaları: Orta Asya Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 13(71), 88-93.

Sargın, H. (2006). *Ahıska Türkleri İle İlgili Politikaların Stratejik Boyutu*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Sen, A. (2006). Kimlik ve Şiddet (Çev. A. Kardam). İstanbul: Türk Henkel Yayınları.

Sennett, R. (2014). Yabancı: Sürgün üzerine İki Deneme. (Çev.: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Smith, Anthony David. Milli Kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Şadıhanov, E. (1999). *Sovyetler Birliği ve Sovyet Sonrası BDT Cumhuriyetleri Tarih Kitaplarında Türk İmajı*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şen, Furkan. Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik. Ankara: Yargı Yayınevi, 2015.

Şimşek, Ufuk ve Selçuk Ilgaz. «Küreselleşme ve Ulusal Kimlik.» Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007: 189-199.

Taburoğlu, Ö. (2013). Resim, Söz, Yazı: İmge Yaratmanın ve Bozmanın Yolları. İstanbul: Doğu Batı Yayınları

Taşdemirci, E. (2001). 1936 yılında Sovyet Rusya'da Yükseköğretim hakkında hazırlanmış bir rapor ve bu raporun Türkiye'de öğretmen yetiştirme tarihi bakımından önemi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 11, 1-37.

Taştan, Y. K. (2012). Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları. *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 12(1), 69-134.

Tikence, M. (1997). *Rusya Federasyonu'nun Orta Asya politikası ve Çarlık ve SSCB Dönemi Uygulamalarının Bu Politikalara Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Toker Gökçe, Ö. (2018). *1945 -1960 Dönemi Ortadoğu'da ABD-SSCB Rekabeti: Mısır Örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Tombak, F. (2011) 20.Yüzyıl Sovyet Rusya'sında din, islamiyet ve nüfus üzerine bir değerlendirme. *Internatıonal Journal of Hıstory "History Studies"*, 2(3).

Tosik Dinç, F. (2015). *Ahıska Türkleri (1800-1921)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Türkyılmaz, Ü. (2021). Amin Maalouf'un Penceresinden Göç ve Kimlik, Ankara: Gazi Kitabevi.

Ünal, N. (2021). *Sürgün Edilmiş Ahıska Türkleri Üzerine Kültürel Kimlik İncelemesi: Bozüyük Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Üren, M. (2015). *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*. (Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Winnicott, D. W. (2017). Oyun ve Gerçeklik. (Çev.: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları. (1997).

Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi. *Araştırma Makalesi, Kaygı*, 20.

Yanık, Celalettin. "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi." Kaygı, 2013: 225-237.

Yavuz, M. H. (1999). "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi". Liberal Düşünce Dergisi, 4 (13), 22-38.

Yıldız, Ö. (2019). II. dünya savaşına genel bir bakış. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 64-74.

Yurdigül, Y. (2007). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Ulusal Kimlik Olgusu ve Ulusal Kimliğin Televizyon Haberlerinde Sunumu. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zeyrek Y. (2001). Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri. Ankara.

Yabancı Kaynaklar

Hall, S. (1987). "Minimal Selves". The Real Me: Postmodernism and the Question of Identity (Der. L. Appignanesi). Londra: Institute of Contemporary Arts, 44-46.

Buckingham, D. (2008). "Introducing Identity" Youth, Identity, And Digital Media (Ed. D. Buckingham). Cambridge: The MIT Press, 1-24.

Hacılı Asif. (1992). Gəribəm bu Vətəndə (Axıska Türklərinin Etnik Mədəniyəti. Baki, Gənçlik. Asif Hacılı. Yabancıyım bu Vatanda (Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti. Bakü, Gençlik, 1992).

А. Дворянов Владимир. (2000). "Проблема «Политической истории» в Современной историографии ФРГ", (диссертация), Казань:Цензенский государственно-педагогический университет им .В.Г.Белинского, кафедра новой и новейшей истории. (Vladimir A. Dvoryanov. (200). "GFC'in de politik tarih" yüksek lisans tezi, V.G. Belinskiy adına Kazan İli Tsenzen Devlet – Pedagoji Üniversitesi)

Б.А. Ершов, Е.В. Зименкова. "Последствия Распада СССР",История, ст. 20-22. (B.A. Yerşov, E.V. Zimenkova, "SSCB'in dağılımının sonuçları" Tarih, 20-22)

В. А. Тураев, (2016). "Кризис Советской Идентичности как Фактор Распада СССР", Серия «Геоархеология. Этнология. Антропология», Институт истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока ДВО РАН, Т. 15. 2016, ст. 64–76. (V.A. Turayev, "SSCB'nin çöküşünü etkileyen faktör olarak: Sovyet kimliği" Tarih üniversitesi Dalnıy Vostok, 2016, ss 64-67).

Д.Г. Сельцер. (2007). "Перестройка и Дестабилизация Номенклатурной Организации Власти в СССР", Гуманитарные науки. Политология, Вестник ТГУ, выпуск 1 (45), 2007. (D. G. Seltser, " SSCB'de İktidar Yapı Adlandırılmalarının Yeniden yapılandırılması ve İstikrarsızlaştırılması" Toplum Bilimleri, TGU Yayınları, Sayı 1 (45), 2007).

ЖУКОВА Ольга Германовна. (2013). "Повседневная жизнь советского тыла в условиях Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: исторические и социально-культурные аспекты", (диссертация), Москва: Московский Гуманитарный Университет, 2013. (Jukova Olga German kızı, " 1941-1945 yılları II. Dünya Savaşı döneminde Sovyetlerde günlük yaşam şartları: tarihi ve sosyo – kültürel anlamda", Yüksek Lisans Tezi, Moskova Bilim Üniversitesi, Moskova, 2013).

И. Г. Алмазов, Н. М. Барахоева, (2019). "75 Лет Депортации Ингушского Народа 1944–1957 гг.", Магас, Южный издательский дом. Оформление, 2019. (İ. G.

Almazov, N. M. Barahoyeva, “ 1944-1957 yılları İnguş Milletinin Sürgün Edilmesinin 75. Yıldönümü” Magas, Güney Basın Evi, Düzenlenme, 2019).

И.С. Семененко, В.В. Лапкин, А.Л. Бардин, В.И.Пантин. (2017). “Между Государством И Нацией: Дилеммы Политики Идентичности На Постсоветском Пространстве”, Polis. Political Studies. 2017. No. 5. ст. 54- 78. (İ. S. Semenenko, V. V. Lapkin, A. L. Bardin, V. İ. Pantin, “ Millet ve Devlet Arasında: Sovyet Sonrası İkili Kimlik Politikası” Polis, Politik Dergi, 2017, 54-78).

КОЗЛОВ Владимир. (2003). ”Крамола: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневе. 1953-1982 Годы, (По Рассекреченным Документам Верховного Суда и Прокуратуры СССР)”, Отечественная История, No: 4. 2003, ст. 93-111. (Vladimir Kozlov, “Kramola: SSCB de Hruşev ve Brejnec Döneminde Çıkan Firik Ayrılıları 1953-1982 (SSCB Yüksek Mahkeme ve Adliyesinin Gizli Belgelerin İncelenmesi)”, Ulusal Tarih, No:4, 2003, ss. 93-111).

М.Ф . Черныш, “Национальная Идентичность: Особенности Эволюции”, Института Социологии РАН, ст. 1-4. (M. F. Çernış, “Milli Kimlik: Devrimin Sebepleri”, Sosyoloji Üniversitesi, Sosoyoloji Gazetesi, 1995, ss. 1-4).

Н. А. Никиташина. (2019). “Национальная Политика в Сфере Профилактики и Противодействия Экстремизму и Терроризму как Условие Обеспечения Единства Российской Нации и Гармонизации Межнациональных И Этноконфессиональных Отношений”, Сборник материалов II Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (Абакан, 18 октября 2019 г.), Абакан, 2019. (N. A. Nikitaşina, “Rus Ulusunun Birliğini ve Etnik ve Etno-Dini İlişkilerin Uyumlaştırılmasını Sağlamanın Bir Koşulu Olarak Aşırılık ve Terörizmi Önleme ve Mücadele Alanında Ulusal Politika”, Rusya Geneli Bilimsel ve Pratik Konferansının Uluslararası Toplantı Raporu (Abakan, 18 Ekim 2019). Abakan, 2019.

Н. В. Камерова. (2009). “Развитие Историко-Партийной Науки в СССР в 1920–1930 гг. (общесоюзный и региональный аспекты)”, Омский Научный Вестник, No:6 (820), 2009, ст. 20-23. (N. V. Kamerova “ SSCB de 1920-1930 Yıllarında Tarihi – Parti Biliminin Gelişimi (genel birlik ve yerel bölgesel örneklerle)” , Om Bilim Dergisi, No:6 (820), 2009).

С. М. ШАХРАЯ, “Распад СССР: документы и факты (1986–1992 гг.)”, Кучково поле, Москва, 2016. (S. M. Şahraya, “SSCB Dagılması: Belge ve Kanıtlar (1986-1992)” Kukçovo Pole Dergisi, Moskova, 2016).

С.В. ЛУРЬЕ. (2011). “ “Дружба народов” в СССР: Национальный Проект или Пример Спонтанной Межэтнической Самоорганизации?”, Общественные Науки и Современность, No:4, 2011, ст. 145-156. (S. V. Lurye, “ SSCB de “Milletler Dostluğu” : Milli Proje veya Kendiliğinden Oluşan Etnikler Arası

Örgütlenmenin Örneği”, Toplum Bilimleri ve Modernlik, No: 4, 2011, ss 145-156).

Т. А. Джанибекова, А. И. Кошелева, Ф. В. Эркенова (2018). Карачай: Наша Истори Радость И Боль”, Гуманитарные исследования, Вестник Пензенского Государственного Университета № 2 (22), 2018. (T. A. Djanibekova, A. İ. Koşeleva, F. V. Erkenova “ Karaçay: Bizim Mutlu ve Acı Dolu Tarihimiz”, Bilimsel Araştırmalar, Penzen Devlet Üniversitesi Dergisi, No:2 (22), 2018).

Шершнева Елена Александровна. (2011). “Создание Конституции СССР 1936 года”, (диссертация), Москва: Московский Государственный Университет Имени М.В. Ломоносова (юридический факультет), 2011. (Şerşneva Elena Leksandr kızı, “1936 SSCB Anayasasının Düzenlenmesi” Yüksek Lisans Tezi, Hukuk Fakültesi, M. V. Lomonosov adına Moskova Devlet Üniversitesi, 2011).